

62269

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK HALK OYUNLARININ
TARİHSEL GELİŞİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zinnur GEREK

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 9 Haziran 1997

Tezin Savunulduğu Tarih : 26 Haziran 1997

Tez Danışmanı : Doç. Fikret DEĞERLİ

Diğer Jüri Üyeleri : Doç. Cahit ATASOY

Yrd. Doç. Dr. Göktan AY

HAZİRAN 1997

ÖNSÖZ

Halk oyunlarının oluşumundan günümüze kadar geçen süredeki yaşamına baktığımızda onun insan hayatında ne kadar önemli bir yer işgal ettiği ortadadır. O bazen insanın içindeki hüznü, coşkuyu, fiziksel hareketlerle ifade aracı olmuş, bazen dini hüviyete bürünüp ibadet şekli olmuş, bazen dışlanmış, bazen baş tacı edilmiş ve neticede bugün sahne sanatları içinde yerini alarak sanatsal bir yapıya bürünmüştür.

Millet olabilme özelliğine kavuşmuş insanların yaşam süreçleri içerisinde bir neslin üzerine düşen vazifeyi yapmamakla yaratmış olacağı boşluk sonraki gelen nesiller tarafından doldurulamayacağı gibi onların hemen her alanda çalışmalarına da engel teşkil edecektir. Çünkü o işin yapılması için kullanılacak zaman bir daha geri dönmek üzere uzaklaşmış gitmiştir.

Bu çalışmayı yaparken halk oyunlarının mitolojik çağlardan günümüze kadar ki sürede insan hayatındaki yerini ve toplumsal yapı içerisindeki fonksiyonunu ortaya koymayı amaçladım. Bu vesileyle konuya alakalı, alakasız tüm insanların, kültürün en önemli parçalarından biri olan halk oyunlarına gerekli hassasiyeti göstererek, ona sahip çıkmasını ve layık olduğu düzeyde yaşatılmasını arzuluyorum.

Çalışmam boyunca bana yol gösterici olan, derin bilgi ve birikimlerinden faydalanmamı sağlayan danışmanım ve Hocam Sayın Doç.Dr. Fikret DEĞERLİ'ye teşekkürü bir borç bilir, sonsuz saygılarımı sunarım.

Haziran - 1997

Zinnur GEREK

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	
1. OYUN KAVRAMI VE TANIMI	3
1.1. Halk Oyunları	5
1.2. Halk Oyunlarının Oluşumunu Sağlayan Temel Etkenler	8
BÖLÜM II	
2. TÜRK HALK OYUNLARININ MİTOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ	14
2.1. Türk Mitolojisinde İnsan ve Yaradılış Efsaneleri	14
2.2. Oyunların Çıkış Kaynağında Hayvan Kültü	17
2.2.1. Türk Mitolojisinde Hayvan Kültü	18
2.2.2. Anadolu'daki Hayvan Kültü	19
2.2.2.1. Anadolu'daki Hayvanla İlgili Uygulama ve İnanmalar	19
2.2.3. Türk Halk Oyunlarında Hayvan Kültü	20
2.2.3.1. Anadolu'da Oynanan Hayvan Motifli Halk Oyunlarının Adları	21
2.3. Oyunların Çıkış Kaynağında Ağaç Kültü	24
2.3.1. Türk Mitolojisinde Ağaç Kültü	26
2.3.2. Anadolu'daki Ağaç ve Bitki Kültü	27
2.3.2.1. Anadolu'daki Ağaç ve Bitki ile İlgili Uygulama ve İnanmalar	28
2.3.3. Türk Halk Oyunlarında Ağaç ve Bitki Kültü	28
2.3.3.1. Anadolu'da Oynanan Ağaç ve Bitki ile İlgili Halk Oyunlarının Adları	29
2.4. Oyunların Çıkış Kaynağında Ateş Kültü	30
2.4.1. Türk Mitolojisinde Ateş Kültü	30
2.4.2. Anadolu'daki Ateş Kültü	31
2.4.2.1. Anadolu'daki Ateşle İlgili Uygulama ve İnanmalar	32
2.4.3. Türk Halk Oyunlarında Ateş Kültü	32
2.4.3.1. Anadolu'da Oynanan Ateşle İlgili Halk Oyunlarının Adları	33

	<u>Sayfa</u>
2.5. Oyunların Çıkış Kaynağında Toprak (Dağ, Ova) Kültü	33
2.5.1. Türk Mitolojisinde Toprak (Dağ, Ova) Kültü	34
2.5.2. Anadolu'daki Toprak (Dağ, Ova) Kültü	35
2.5.3. Türk Halk Oyunlarında Toprak (Dağ, Ova) Kültü	35
2.5.3.1. Anadolu'da Oynanan Toprakla (Dağ, Ova) İlgili Halk Oyunlarının Adları	36
BÖLÜM III	
3. TÖRENLER	37
3.1. Türk Mitolojisinde Ölü Törenleri	38
3.2. Türk Mitolojisinde Yoğlar	39
3.3. Türk Mitolojisinde Kurban Törenleri	40
3.4. Türk Mitolojisinde Bayram Törenleri	41
3.5. Türk Mitolojisinde Av Törenleri	43
3.6. Türk Mitolojisinde Şölenler	44
3.7. Düğün Törenleri	45
BÖLÜM IV	
4. DİN VE DİNİN OYUNLARA TESİRİ	47
4.1. İslâmiyet Öncesi Türklerde Din ve Oyunlar Üzerindeki Tesirleri	48
4.1.1. Totemizm	52
4.1.2. Fetişizm	54
4.1.3. Şamanizm	54
4.1.4. Anmizm	58
4.1.5. Natürizm	58
4.1.6. Manihaizm	58
4.1.7. Mazdaizm	59
4.1.8. Budizm	60
4.1.9. Taoizm	61
4.1.10. Lamaizm	62
4.2. İslâmiyet Sonrası Türklerde Din	63
4.2.1. İslâm Dininin Türk Toplumunu Üzerindeki Sosyo-Kültürel Tesirleri	63
4.2.2. İslâm Dininin Halk Oyunları Üzerindeki Tesirleri	65

	<u>Sayfa</u>
BÖLÜM V	
5. DİNİ OYUNLAR	68
5.1. Semahlar	69
5.2. Sema'lar (Mevleviler)	70
BÖLÜM VI	
6. COĞRAFİ KOŞULLARIN OYUNLARA TESİRİ	74
BÖLÜM VII	
7. KÜLTÜR ETKİLEŞİMİNİN OYUNLARA TESİRİ	76
BÖLÜM VIII	
8. TOPLUMDAKİ SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞİMİN OYUNLARA TESİRİ	78
8.1. Teknolojinin ve Teknolojik Araçların Halk Oyunlarına Tesiri	78
BÖLÜM IX	
9. CUMHURİYET SONRASI HALK OYUNLARI	81
9.1. Folklor Konulu Kurumların Halk Oyunları Çalışmaları	83
9.2. Halk Oyunları Yarışmalarının Oyunlara Tesiri	85
SONUÇLAR	86
KAYNAKLAR	88
ÖZGEÇMİŞ	92

ÖZET

Yaptığımız çalışma, ilk insanlardan günümüze kadar, insanların sosyal münasebetleri neticesinde oluşan, bugün yaşadığımız dünyada milletlerin kültür zenginliklerinin ve halk sanatının en canlı örneklerinden birini teşkil eden halk oyunlarını tarihsel süreçte etkileyen sebepleri ve gelişimini ortaya koymayı amaçlamıştır.

Çalışma dokuz bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde oyun kavramı ve halk oyunları hakkında bilgi verildikten sonra ikinci bölümde mitolojik açıdan halk oyunları, üçüncü bölümde törenler, dördüncü bölümde din ve dinin oyunlar üzerindeki tesirleri, beşinci bölümde dini oyunlar, altıncı bölümde iklim ve coğrafi koşulların oyunlara tesiri, yedinci bölümde kültür etkileşimi, sekizinci bölümde sosyo-ekonomik değişimin oyunlar üzerindeki etkisi ve nihayet dokuzuncu bölümde de Cumhuriyet sonrası halk oyunlarının gelişimi incelenmiştir.

SUMMARY

HISTORICAL DEVELOPMENT OF TURKISH FOLK DANCE

In this study, we aimed to put forward the progress of folk dance in historical period and the factors which affected it.

The elements which make up culture may change by some reason in decades. History is a kind of scientific discipline which is interested with transformation and progress of social life of nations. In this work, we studied the progress of Turkish folk dance in historical period.

Folk dance is a significant part of cultural heritage of nations.

Folk dance reflects the characteristics of nation from which it originated. Folk dance has completely different functions on people life today in comparison it's very beginning.

The dominant factor on folk dance is the way of life of communities. Other factors which also affect folk dance are cultural interactions, socio-economical parameters, geographical conditions, religion and political regime.

While folk dance was a part of life, today, it became an art. Recently, scientific researches done by some universities and colleges gave big contribution to folk dance.

This study consist of nine chapters.

In chapter one, focusing on the word "OYUN" we came to a conclusion that it has different meaning in Turkish. Folk dance which is one of the meaning of "OYUN" is studied by means of progress in social life of community.

In chapter two, Turkish folk dance is studied in respect to mythology. Some phenomenon in Turkish folk dance which their meaning are hard to understand are tried to explain by mythological materials. In this chapter we investigated the legends in Turkish mythology. Then influences of the four holy believes animal, soil, fire and tree namely on Turkish folk dance are determined.

In chapter three, ceremonies are studied. The events influenced the nations such as earthquake, flooding, war, harvesting, hunting period from the beginning till today in historical led people to ceremonies.

Thus, folk dance appeared in ceremonies. Although the way celebrating of ceremony is different today the main idea remained the same.

In chapter four, the influences of religion on folk dance are studied. Religion always affected everything in social life of nations. Because of this reason, the influences of religion on social life and folk dance are studied. The religion issue are studied in two stage, before and after İslâm, in first stage, the influences of life style originating from the religions that Turks had before İslâm, on folk dance are studied. In the second, transformation of folk dance are studied together with transformation in life style of Turks after İslâm.

In chapter five, what we call is, religious dances, semâ and semâhlar, resulting from İslâm, are studied.

In this study we determined that the religious dances in Anatolia can be categorised into two groups. The first is semâhlar which belong to Alevi and Kızılbaş communities, the latter is Semâ in Mevlevi mysticism.

Semâ and Semâhlar appeared after Turks became muslim and formed by Turkish-İslâmic synthesis. Those dances are both a way of praying and dances which have a certain music, rythim and figures.

In chapter six, the effects of geological conditions on folk dance are investigated. Climate and geological conditions are very important factors which make up nations life styles and standarts.

Naturally these factors have determining features on folk dance we tried to set these determining features.

In chapter eleven, the effects of cultural interactions on folk dance are investigated. Both neighboring states of same nations and neighboring nations interacted each others cultural life. But this interactions are not creative but richness.

In Anatolia, our several folk dances are a synthesis of those came from middle asia and those that were present in Anatolia before Turkish immigration.

In chapter eight, the influences of transformation of socio-economic on folk dance are studied. It is investigated how folk dance affected by both economic transformation and technological progress.

Cultural interaction become very fast today because of huge advances in cominication technology.

In chapter nine, after the revolution in 1923 the progress of folk dance are studied. After revolution, actions for folk dance arranged by some organisations, are studied. Apart from this, the effect of competetion organised for folk dance are investigated.

Finally, we point out that folk dance should be supported by scientific researches.

GİRİŞ

İlk insandan bu yana, insanların birbiriyle olan sosyal münasebetleri, onların birbirlerini tanımalarını sağlarken; bu münasebetler neticesinde fiziksel ve zihinsel benzerlikler gösteren fertler toplumu, bu toplumlarda milletleri oluşturmuştur. Milletleri birbirinden ayıran, onların oluşumlarını ve yaşamlarını sağlayan bir takım faktörler vardır. Bunların içinde en belirgin olanı milletlerin kültürel zenginlikleridir. İşte bu zenginliklerden olan folklorik malzemeyi halk şu veya bu şekilde bizzat muhafaza etmeyi düşünmemiş, yalnız onun muhafazasını şart koşmadan varisine yaşayarak ve de yaşatarak doğaçlama yolu ile teslim etmiştir.

Halk bilim çerçevesi içerisine giren muhtelif kadroların en önemlilerinden biri olan halk oyunlarının tesbiti o milletin yaşama biçimini anlatmak için şarttır. Halk oyunları; adet ve merasimlere bağlı olan genel olarak sosyal bir fonksiyon içeren, toplumun yaşayış tarzına göre mânâ ve şekil alan sosyal bir olaydır.

Tarihsel süreç içerisinde, kültürü oluşturan öğelerden her birinin, yavaş da olsa zamanla değiştiği bir gerçektir. Fakat bu değişikliklerden bazıları bir insanın yaşam süresi içerisinde de görülebilmektedir. Tarih, toplumsal yaşamın zaman boyutu içinde her yöndeki değişme ve gelişmesini inceleyen ve sergileyen bir alan olduğu için, biz de bu çalışmamızda Türk halk oyunlarının tarihsel süreçteki gelişimini ele almış bulunmaktayız.

Halk oyunlarımızı teşkil eden oyunlar yüzyıllar boyunca cemiyet hayatında meydana gelen değişikliklere göre birçok defalar şekil değiştirmiş, eski ve yeni unsurların çeşitli birleşiminden meydana gelmiştir.

Halk oyunları her ne kadar çeşitli topluluklarca, seyredilip beyenilme kaygısı duyulmadan ortaya çıkmış ise de; yüzyılımızda teknolojinin ulaştığı nokta ve milletler arası ilişkilerin artıp, kültür düzeyinin değişmesi, bu yönde büyük bir izleyici kitlesinin oluşmasına sebep olmuştur.

Bugün halk oyunlarının seyircileri ve de oyuncularını, bu oyunların çıkış kaynağını ve de niçin oynandığını kesinlikle bilmemektedir. İlkel toplumlardaki oyunun günümüzdeki halk oyunlarına yansımaları, bilimsel

araştırmaların ışığı altında net olarak analiz edilebilirse, toplumların kùltürlerinin önemli bir parçasını teşkil eden halk oyunlarının daha bilinçli bir şekilde yaşatılması sağlanmış olacaktır.

Eskiden sadece düğünlerde, törenlerde eğlence veya günlük yaşamın bir parçası olarak sergilenmekte olan halk oyunları, bugün seyirlik hale gelmiş, giderek sanatsal yönden önem kazanmış ve artık sahne sanatı hüviyetine sahip olmuştur.

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra Türk bilim adamları, uzmanlar, amatörler ve araştırmacılar bu alanda bir takım materyaller toplamış ve belli bir birikimi ortaya koymuşlardır. Fakat methodsuz yapılan bu çalışmalar ve derlemeler kaynakları kurutmuş ve ne yazık ki elde edilen verilerin üzerinde gerçek anlamda bilimsel çalışmalar yapılmamıştır.

Son yıllarda bazı üniversitelerimizin ve yüksekokullarımızın bünyesinde yapılan halk oyunları çalışmaları, bu alana yeni bir boyut ve bilimsellik kazandırmıştır.

Bu araştırmada halk oyunlarının Türk milletinin yaşam sürecindeki tarihsel gelişimi incelenmeye alınıp, ona bu süreçte etki eden sebepler, bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarla birlikte ortaya konulmaya çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

1. OYUN KAVRAMI VE TANIMI

Orta Asya ve Sibiry Türkleri arasında tesbit edilen ve kısmen tarihi kaynaklarda desteklenen Türk dini inançlarını, batılı araştırmacılar, onları bu topluluklar içinde temsil eden din adamlarına nisbetle ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Avrupalı etnoğraflar, Tunguz kavimlerinde benzer inançları temsil eden şamanı dikkate alarak, Türk inançlarında bu ad altında incelemeyi adet haline getirmişlerdir.¹ Bu kavram Shamanism biçimine dönüştürülerek sadece Orta Asya ve Sibiry Türkleri'nin semavi dinlere gelinceye kadar ki dini inançlarını değil, yeryüzünde görülen benzerlerini de ifade eden unumi bir muhteva kazanmıştır. Türkler ise kendi dini inançlarını temsil eden tipleri; Kam, Baksı, Ozan, Oyun gibi adlarla çağırmıştır.²

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere oyun kelimesi şüphesiz, yaşam sürecinde uğramış olabileceği bir takım değişikliklere rağmen, günümüze kadar ulaşan, birden fazla anlam zenginliği olan ve bu yeni hayat içinde de yaşama şansı bulabilmiş ender kelimelerdendir.

Oyun sanatların akrabası olup, çok defa onlarla birlikte ve onların vasıtası ile ifade olunur ve tahakkuk eder. Şen bir latife, kıvrak bir hareket, taşan neş'e, şairlik taslama oyun hududu içine girer. Zira insan bunları yaparken, kendinden geçerek, ruhunu tazelemek ve sıkıntısını gidermek için şuuri ve gayri şuuri bir tarzda aklını işleterek eğlenir ve başkalarının da eğlendirir.³

Çalışmaya mecbur olmaksızın, zorlanmadan keyfine göre yaşayan insanların en önemli meşguliyeti tıpkı çocuklarınki gibi oyundur. Oyun oynamayı tabiat emreder. İnsanın fıtratında var olan bu duygu beden ve ruhun bütün gizli sırlarını ortaya koyar. İnsan oyun meşguliyeti sırasında mesut bir

¹KALAFAT. Yaşar: *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Kültür Merkezi Yayını. Sayı: 112. Ankara. 1995. s.12.

²KÖPRÜLÜ. M. Fuat: *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara. 1966. s.57.

³KOŞAY. H. Zübeyr: *Etnoğrafya ve Folklor Klavuzu*. Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları. V. Ankara. 1939. s.87.

şekilde kendinden geçer. Bütün yeteneklerini ortaya koyar. Duyguları, düşünce ve hislerini en iyi şekilde bu yolla ifade eder.

Türkçe "oyun" sözcüğü, bunun anlamları ve bu anlamların yöneldiği kavramın incelenmesi bir bakıma, başka dillere göre çok daha ilginçtir. Türçede oyun ve oynamak sözcüğünün pekçok anlamı vardır; çocukların oyunu, dans, dramatik gösteri, kağıt, zar gibi baht oyunları, sporla ilgili eylemler hep oyun sözcüğü ile belirtilir. Tanzimat'ta Batı Tiyatrosu'nun Türkiye'ye girmesiyle, Namık Kemal gibi yazarlar oyun sözcüğünü yazılı tiyatro metni anlamında da kullanmışlardır. Bunun yanısıra başka anlamlarında vardır: Oyun almak, birine oyun etmek, oyun havası, oyun kağıdı, oyun vermek, oyuna çıkmak, oyuna gelmek gibi. Farsça baz eki ile yapılan oyun-baz, hem güzel oyunlar oynayan, hem düzenci hilekâr anlamındadır. Fiil olarak; kurcalamak, tehlikeye koşmak, değişiklik göstermek anlamını yüklenir. "Oynaya oynaya" derken sevine sevine, hoşnutlukla anlamı amaçlanır. Oynatmak; hem birbiriyle oynamak hem de sevişmek anlamına gelmektedir. Oyun bozan, oyun bozanlık etmek, oyuncak gibi kelimeleride unutmamak gerekir.⁴

Orta Asya şamanının türlü adları arasında, örneğin; Yakutların kullandığı ad Türkçe bir ad olan "oyun"du. Kadın şamana Orta-Oyun, yüce şamana Uluhan-Oyun deniliyordu. Daha da önemlisi oyun sözcüğü yalnız şaman için değil, örneğin Türkistan'da şaman töreninin tümüne denilmekteydi.

Oyun sözcüğünün çeşitli anlamları düşünüldüğünde, bunların hemen pekçoğunun şamanın büyüsel törenindeki çeşitli öğeleri içerdiği görülür. Şaman bu törende dans ediyor, ses ve çalgı müziğini yapıyor, yüz kaslarını kullanarak, karnından sesler çıkarıp taklit ve dramatik öğeye başvuruyor ve şiirler okuyordu. Böylece oyun sözcüğüyle tiyatro, dans ve türlü seyirlik oyunların kökeninin şamanda ve onun eyleminde toplanmış olduğunu göstermekteyiz. Oyun sözcüğünün Türkçenin en eski sözcüklerinden biri olduğunu kaynaklar göstermektedir. Yapısal bakımdan ilk elde oy-un olarak

⁴AND. Metin: **Oyun ve Bügü**. İş Bankası Kültür Yay.: 144. İstanbul. 1974. s.24.

ayrılabilir. -(u)n eki, fiilden isim yapma ekidir. Bu türev, yani oy-un en eski metinlerde çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır.⁵

- "Raks, dans, musiki" Maitrisimit'te oyuncu (-mızıkacı) anlamında geçmektedir.⁶
- "Hile, dalavere, sahtekârlık, kötülük" anlamında Mani metinlerinde geçmektedir.

Örneğin; "bilmez kişi teğ soğupçe oyunça sakunur" [=cahil bir kimse gibi küfür ile düşünür].⁷

Başka bir türevde oy-ma, oyma er oyuncu anlamına ay-uğ [=zar ve benzeri oyunlar] olarak gösterilmiştir. Ayrıca İrik Bitiğ'den alındığı sanılan oy-mak fiil kökü "zar ile oyun oynamak, fal açmak" olarak gösterilmiştir.⁸

1.1. Halk Oyunları

Yüzyıllar boyunca halk oyunlarının cemiyet hayatında ihmal edilemeyecek kadar mühim bir yerinin olduğu onun bugünkü zenginliğinden ve de çeşitliliğinden anlaşılmaktadır.

Mahalli halk oyunlarının yanında "çengi", "köçek" gibi eski "meclis" oyunlarından başka; Mevlevi, Bektaşî "sema"ları yahut Alevi-Kızılbaş topluluklarının "semah"ları gibi kapalı çevrelere ait sembolik karakterde oyunlar yer almaktadır. Mahalli oyunlar henüz bir geleneğe bağlı olarak yaşıyor, ama çengi, köçek ve sema oyunları böyle değildir. Halbuki eski cemiyetlerde oyunun özel bir yer tuttuğunu gözönüne alırsak bunların hepsini bir bütün halinde incelemek zorunda kalırız.⁹

Her yerin oyunları birer gelenekten gelir. Her yerin bir oyun geleneği vardır. Oyun geleneği o yer halkının yaşayışındaki hususiyetlere göre yönü-

⁵AND. Metin: A.g.y., s.25.

⁶TEKİN. Şinasi: *Uygurca Metinler II. "Maitrisimit"*. Ankara, 1973.

⁷AND. Metin: A.g.y., s.25.

⁸AND. Metin: A.g.y., s.25.

⁹TECER. A. Kutsi: *"Oyun Folkloru"*. Türk Folklor Araştırma Dergisi Yayınları. 7. Cilt. Ekim 1961. s. 2517.

nü çizer. Kuşaklar gelir geçer, fakat yaşayış düzeninde adetlerde değişiklik olmadıkça oyun geleneğinde de bir değişiklik olmaz.

Geçmiş yüzyıllarda dini hayatta, ordu hayatında, meslek ve zanaat hayatında, hatta muaşeret ve eğlence hayatında türlü türlü törenler yapılmıştır. Bu törenlerde, oyunların önemli fonksiyonu olmuştur. Oyunlarımızın bir çoğunun kaynağı araştırıldığında bu törenlerin birine ulaştığı görülmektedir. Mesela, "semah" dini hayattan, "kılıç kalkan" ordu hayatından, "karşılama" denilen oyun çeşitleri düğün şenlikleri veya eğlence hayatından kalmış oyunlardır. Meslek ve iş hayatından çıkma oyunlar da pek çoktur. Mesela, Kastamonu'nun "esnaf" oyunu, Kurşunlu (Çankırı)'nın "dibek" oyunu böyledir. Hatta Levek Köyü (Tokat)'nın "kartal" oyunu da avcılık hayatının bir hatırasıdır denilebilir. Zaman içinde fonksiyonlarını kaybeden oyunlar, bir şenlik unsuru, sırf estetik bir gelenek olarak devam edegelmiştir.

Halk oyunları; adet ve merasimlere bağlı olan genel olarak sosyal bir fonksiyon içeren, toplumun yaşayış tarzına göre mânâ ve şekil alan sosyal bir olaydır.

Bugün halk oyunlarımızı teşkil eden oyunlar yüzyıllar boyunca cemiyet hayatında meydana gelen değişikliklere göre birçok defalar şekil değiştirmiş, eski ve yeni unsurların çeşitli terkiibinden meydana gelmiştir. Mesela, 16. yüzyıla kadar "kaçul" adı altında (bu kelime keçel kelimesinin Farslaşmış şeklidir) bilinen bir oyun, şüphesiz yeni unsurlar karışarak "cuncuna" adını almıştır. Bu oyun 19. yüzyılın ortalarına kadar orta oyunu ile birlikte devam edegelmiştir. Eğer halk oyunlarımızın tarih boyunca değişmelerini izah eden bazı kayıtlar bulunsaydı onlarda ne tür şekil değişimleri meydana geldiğini anlayabilirdik. Tarih metodu burada imkansızlıklar karşısındadır. Fakat aynı olayları bugünde tesbit etmek mümkündür.¹⁰

Halk oyunları toplum hayatında durağan değil hareketlidir. Göçebe değil yerlidir. Asıl amacı itibariyle tutucu değil geliştiricidir. Bir yüzü geçmişe diğer yüzü geleceğe dönüktür. Bir toplumun yaratıcı gücünü, bu gücün yönünü, yürüyüş hızını gösteren en önemli örneklerdendir. Bir mille-

¹⁰TECER, A. Kutsi: A.g.y., s. 2518.

tin yeteneği, onun özünden fıskıran halk oyunları zenginliği ve çeşitliliği ile değerlendirilir. Bu yüzdendir ki halk oyunları bir milletin yaratıcılık alanındaki yeteneğini ortaya koyan en önemli kültür değerleridir. Bir milletin özünü en iyi anlatan varlıklarıyla bünyesinde yarattığı uygarlıkları ve milletin gövdesindeki bütünlüğü ortaya koyan gene halk oyunlarıdır.

Sayın Mahmut Ragıp Gazimihal bir makalesinde halk oyunlarını şöyle tanımlıyor:

"Türlü duyguları topluca yaşamak ve bazı hadiseleri taklit etmek ihtiyacından doğup asırlar arasında bir görenek haline geien halka oyunlarına halk oyunu diyebiliriz. Menşeleri çok eskilere dayanmakla beraber, eski asırların saray şenliklerinde de yapılmış olduğunu Topkapı Sarayı'ndaki nefis minyatürlerden biri delildir. Son kuvvetli bakiyeler bugün yalnız Anadolu'da vardır."¹¹

Halk oyunlarının toplumsal yaşam süreci içerisinde bir takım faktörler sayesinde değişime uğramış olması tabii ki kaçınılmazdır. Fakat bugün hâlâ toplumumuzun bir kesiminde halk oyunları daha doğrusu oyun kavramı hakkındaki kötü imajın veya anlayışın kökenini bakınız Sayın Mahmut Ragıp Gazimihal nasıl açıklıyor:

"Bilhassa İstanbul'da ve hemhal merkezlerde efendi sınıfı rakstan alikonulabilmişti. Seyretmek caiz, oynamak ayıp sayılırdı. Evliya Çelebi gibiler tesadüfen sıra raksıyla karşılaşsalar ya hora tepildiğine yahutta '*çingene çalar kürd oynar*' gibilerde ayak takımı kimselerin hora taklidine kalkıştıklarına hükmederek '*vele havle*' telehhufüyle çekilip giderlerdi. Destbend mütercimlerinin aynı duyguyla hem kalem hem de diş gıcırdatmış olduklarını atif ve tefsir yoluna saptıklarını gördük."¹²

İster düzenlenmiş ister irticalen yapılan danslar zamanla çalgısız ve türküsüz icraya son vermiş ve birçok dans çalgı refakatinde ve hatta türkülü olarak oynanmaya başlanmıştır. Bugün gerçekten türkü, ya da dans geniş bir terimle, musiki ve dans arasındaki rabıta büyüktür. Bowra'ya göre dansa sözün eşlik etmesi dansın yeteri kadar açık bir ifade taşımadığı zamanlarda olmuştur. Muhakkak olan şu ki, danslara türkülerin ifadesi çok daha sonraki bir hadisedir. Bu da zaten türkülü dansların türküsüzlerden sayıca az

¹¹GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp: "*Taklitçi Halka Oyunları*". Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Yayınları, Temmuz, 1950, s.180.

¹²GAZİMİHAL, M. Ragıp: A.g.y., s.181.

olmasından da anlaşılmalıdır. Gerçekten musiki, söz ve dans tam bir birlik gösterdikleri zaman seyredende heyecan ve hatta vecd hali başlamış olur.¹³

Zamanla danslar dini, törensel niteliklerini kaybede kaybede bugün mânâsını yeteri kadar açıklıkla izah edemediğimiz soyut danslar haline gelmişler ve estetik bir özellik ifade eden bir şenlik unsuru olup çıkmışlardır. Bugün bize ne ifade ettiklerini az çok anlatan oyunlar taklitli oyunlardır. Bunlarda kâh hayvan taklidi, kâh tabiat olaylarını taklid eden cinsten olduğu gibi, hayatımızı, günlük işlerimizi dramatize eder olmuşlardır.

Oyunlarımız üzerindeki sınırlı araştırmalar, ad olarak 1500 civarında halk oyunumuzun varlığına işaret etmektedir. Bu oyunlarımızın birçoğu zamanla unutulmuş bugün yaşayan 500 civarında oyunumuz kalmıştır. Henüz derlenmemiş 100-200 oyunuda bu sayıya eklersek 700 civarında halk oyunumuzun yaşadığını söyleyebiliriz.¹⁴

1.2. Halk Oyunlarının Oluşumunu Sağlayan Temel Etkenler

Halk "dramatik" oyunlarının aslı iptidaî kavimlerin en sevimli eğlencesi olan dinî rakslara irca olunabilir. Yüze maske örtme suretiyle yapılan maskaralıklar bugün neş'e kaynağıdır. Halbuki eski insanların ve medeniyette geri kalan kabilelerin de bildikleri bu marifetlerin dini merasimle ilgili çok ciddi hatta korkunç mahiyeti vardır. Dini rakslarda ancak birkaç şahıs tamamiyle tebdili kıyafet eder. Yüz maskeleri korkunçtur. Kaftanları da aynı gayeyi gütmekte, vahşi ulumalar ve bağırılmalar tesiri ikmal etmektedir. Bunlar başta raksa iştirak etmez ve kabilenin taptığı cinleri temsil ederler. Kalabalık rakslarıyla onları eğlendirir, tanımleriyle kazanmak isterler. Nihayet memnun kalan maskaralar kendileri de raksa iştirak ederler. Bu rakslar "dramatik" hususiyete haizdirler. Cinlerin önünde dileklerini taklidi hareketlerle mükemmel surette ifade ederler.¹⁵

¹³DOĞANÇ, Ayhan: "*Halk Oyunları Üstüne Bir Deneme 1*". Folklor Dergisi. 1. Cilt. Şubat-Mart-Nisan, 1970. Dergi No: 10-12. s.18.

¹⁴TAN, Nail: "*Türk Halk Oyunlarının Günümüzdeki Sorunları*". Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Yayınları, 17. Cilt. Nisan, 1976. s. 7945.

¹⁵KOŞAY, Hamit Zübeyr: *Etnoğrafya ve Folklor Klavuzu*. Ankara. 1939. s.42.

Halkın nazarında hayal ve hakikat, din ve bilgi yekdiglerinden gayri kabili tefriktir. O, masallara inanır ve masaldaki epik an'anelerle tarihi destan arasında büyük fark gözetmez. İptidaî kavimler harbi temsil eden rakslarında kendilerinden geçerek vücutlarını yara bere içinde bırakırlar. Türk şamanlarının raksları buna çok benzemektedir.¹⁶

Halk tabiî bulmadığı, alışamadığı ve ne manaya geldiğine anlam veremediği bir hadise karşısında kalınca, hayret ve şaşkınlığını gizleyemez. Bilgi hududunu aşan hadise ister doğal olsun, ister olmasın onun üzerindeki esrarengiz te'sir daima var olmuştur. Biçimsiz bir ağaç, insan ve hayvan biçimindeki kayalar, normalin dışında doğan çocuk ve hayvanların varlığında halk derhal gizli kuvvetler hayal etmiştir. Bu duruma en ilkel kabilelerde rastlanıldığı gibi, gelişmiş milletlerde de rastlamak mümkündür. Bilinmeyen karşısında irkilmek insanın tabiatında vardır. Doğal olarak bir efsanenin ortaya çıkışında gerçeklerin esrar perdesiyle örtülü olması şarttır. İnsan bu dönemlerde muhakemesinin almadığı olaylara karşı tepki olarak birçok toplumsal faaliyetler yaratarak bunları yaşam süreci içinde nesilden nesile aktarmıştır. İşte böyle bir durumda eski çağlarda insanlar birtakım kötülükleri yok etmek veya onların etkisini azaltmak maksadıyla dans etme yolunu tercih etmiş ve bu anlayışla oyun yaratımlarında bulunmuşlardır.

Günümüz Anadolu'sunun mısır ekilen yörelerinde bu bitki "nimet" sayılarak kutsallık kazanmıştır. Yere düşen mısır ekmeğini öpüp başa koymak eski inanç geleneklerine eklenen, biçim değiştirmiş yeni bir olaydır. Bu olayda başlıca etken, kişiye yarayıcı besleyici olan bir bitkinin eskiçağda bir takım gizli güçlerle donandığı, kutsallık taşıdığı inancıdır. Bu konuda; bitki, hayvan, su, ateş gibi doğa varlıklarının özünde saklı etkileyici güç önemlidir. Nitekim etkisi olan ateş kutsal sayılır da kül sayılmaz. Üzüm kutsal sayılırdaki ağulu bitkide böyle bir nitelik bulunmaz. Demek oluyor ki yaşama ortamı ile inançlar arasında kurulan bağlantı, çağların akışı içinde biçim değiştirerek, kimi halk bilgisi varlıklarının ortaya konmasında etkisini göstermektedir.¹⁷

¹⁶KOŞAY, Hamit Zübeyr: A.g.y., s.48.

¹⁷EYÜBOĞLU, İsmet Zeki: *Anadolu Halk Bilgisi Varlıklarının Oluşumu*, Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları, İstanbul, 1984, s.86.

Gerçekte düşünme yeteneğini geliştiren doğa olayları, doğa varlıklarıdır. Ancak düşünme yeteneği geliştikçe yeni yeni buluşlar ortaya konulmaktadır. Doğal olanın karşısına, doğal olmayanı çıkarmaktadır. İşte uygarlığın gelişmesinde başlıca etken bu tür buluşların birbirine eklenmesi birbirini süreklile beslemesidir. Doğal etkenlerin yarattığı yaşama biçimi halk bilgisi varlıklarının, bunun doğal sonucu halk oyunlarının türetilmesinde etkindir. Bu durum neticesinde yöresel özellikler belirlemektedir.¹⁸

Halk oyununun ortaya çıkışında mutlaka bir sebep olması gerekmektedir. İnsanlar, durup dururken dans etme eğilimi göstermezler. İnsanlığın var olduğu andan itibaren oluşan dans, başlangıçtaki dansın meydana gelişi (dini ayinler ve törenler) uzaklaşarak günümüze gelinceye kadar çeşitli evrelerden geçerek (çok tanrılı dinlerden tek tanrılı; semavi dinlere geçiş, savaşlar, göçler, ticaret, sanayileşme, ..., vb.) değişime uğramıştır. Ancak çeşitli evrimlerden geçmiş olan bu günkü danslarda eski dansları yansıtan izlere rastlamak mümkündür.¹⁹

İşte geleneksel Türk Halk Dansları'nın oluşmasına neden olan evrelere kısaca bakacak olursak; bu evrelerden birincisi Orta Asya Kültürü, ikincisi İslâm Kültürü, üçüncüsü Anadolu Kültürü ve dördüncüsü Batı (Avrupa) Kültürü'dür.²⁰

Halk oyunları bir iletişim aracı olarak nereden gelirse gelsin ve ne amaca hizmet ederse etsin her zaman içinden çıktığı toplumun kendine özgü karakteristik özelliklerini yansıtır.

Bugün halk oyunlarının gerçek doğasını anlayabilmek için ilkel ve kabile türü yaşamlara bakmak gerekir. Bu tür yaşam biçimlerinde insanlar kendilerini daha az engeller hareketleri daha anlıktır ve doğaya daha yakınlardır. Duygularını bütünüyle harekete aktarabilirler.²¹

¹⁸EYÜBOĞLU. İsmet Zeki: A.g.y., s.87.

¹⁹ÇAKIR, Ahmet: "*Türk Halk Oyunlarının Tasarvuf İçindeki Yeri ve Önemi*". Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Yayınları, 10. Sayı, s.60.

²⁰ÇAKIR, Ahmet: A.g.y., s.60.

²¹AKSAN, Şebnem: "*İlkel Toplumlarda Dansın Yeri ve Günümüz Dans Sanatına Yansıması*". Sahne Sanatları ve Müzik. Mimar Sinan Üniv., Devlet Konservatuvarı Araştırma İnceleme Değerlendirme, İstanbul, s.15.

Halk oyunları dikkatle izlenecek olursa ibadeti sembolleştiren mistik ifadeyi sezinlemek güç değildir. Bazıları git gide tabiatın çeşitli ifade vasıtalarıyla kaynaşarak estetik bir mahiyet ve soyluluk kazanmıştır.

Günümüzde halk oyunları, sanatsal ve kültürel bir olay olarak dünyanın her yanında çok çeşitli biçimlerde varlığını sürdürmektedir. Tarih içinde temel olarak dinsel ve toplumsal işlevlere hizmet etmiştir. John Martin'e göre dans, eylemi ne olursa olsun, dışardan nasıl görünürse görünsün temel olarak duyguların hareket aracılığıyla dışa vurulmasıdır. Bu dışa vurum her zaman akılcı yollarla açıklanamaz.

Tarih öncesi çağlardan beri insanlar, ses ve hareket aracılığıyla hem duygularını dışa vurmuş, hem de fazla enerjilerini akıtmışlardır. Özellikle öfke, tutku, sevinç ve endişe gibi yoğun duygular insanları hemen hareket etmeye yöneltir. Oysa insanlar sakin durumlarından hoşnut olduklarında, genellikle hareket etme gereksinimi duymazlar.

Her ne kadar uygar insanlar olarak hareketlerimizi denetlemeyi, hoş olmayan ya da yoğun duygularımızı gizlemeyi öğrenmiş olsak da, konuşma sırasında kendimizi kimi zaman bir takım el-kol hareketleri yapmaktan alıkoyamayız. Sözler dilimizden dökülmeden önce, vücudumuz otomatik olarak hareket etmeye başlar. Sesimizin tonu ve nefes alış biçimimiz bile kullandığımız sözcüklerden daha kuvvetli bir iletişim kurar. Bazen kişilerin söyledikleriyle tavır, jest ve hareketleri her zaman aynı mesajı vermez. Çünkü vücudumuz verdiğimiz karara göre istemli, hareketlerin dışında ise, dürtülere göre istemsiz hareketlerde de bulunur.²²

Dans böyle ortaya çıkmış vücutla ruhun duyarlı etkileşimi aracılığıyla da biçim bulmuştur. Bazı insanlar vücut dilinin bu yanını daha iyi gözlemler. Özellikle çocuklar için bu hareketler, sözlerden daha anlamlıdır.

İlkel toplumlarda dans yaşamın çok önemli ve onla bütünleşebilen bir parçası durumundadır. Hiçbir zaman eğlenceye bağlı yapay bir davranış olmamıştır. Her zaman anlaktır. Ve mutlaka bir amacı vardır. İlkel insanlar bütünüyle doğanın acıması altında yaşadıkları için onunla iletişimi dans aracılığıyla sağlamışlardır. İlkel toplumlarda dans yaşamla aynı anlama

²²AKSAN. Şebnem: A.g.y.. s.16.

gelmektedir. Bu insanlar, dansların gücü ve ustalığı aracılığıyla kendilerini kanıtlama yolunu seçmiş ve bu vesileyle bilinmeyen güçlere seslenmeye çalışmışlardır. Ancak, zaman içinde toplumsal örgütlenmenin gelişmesi ve toplumun kabilelere, uluslara ve sınıflara bölünmesiyle dansın işlevi de karmaşık bir hal almıştır. Dinsel dans yavaş yavaş tapınaklara kaymış, halk dansı da hem kabile ve ulusal bağlılığın göstergesi, hem de eğlence olarak toplumsal ve ortak yaşamın bir ifadesine dönüşmüştür.²³

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi toplumsal örgütlenmenin gelişmesi, toplumun kabilelere, uluslara ve sınıflara bölünmesine neden olmuştur. Daha sonraları da eğlenceye yönelik halk oyunlarıyla, dinsel içerikli oyunlar birbirinden ayrılmıştır.

Avrupa ve Ortadoğu'da tek tanrılı dinlerin ortaya çıkmasıyla vücut bilinçli olarak göz ardı edilmiştir. Bu çağda güçlü olan ortadoks görüş, duyguları bastırıp ruhu öne çıkarmayı seçmiştir. İyiliği yalnızca ruhta bulmuş, vücudu kötü, dansı ise şeytani bir işlev olarak tanımlamıştır. Duyulara karşı ruhsallığın ön plana geçmesi karanlık Ortaçağ boyunca birçok kişinin acı çekmesine neden olmuştur.

Uzakdoğuda din adamları; bedeni, bedensel istekleri hiçbir zaman yadsınamış, çelişkilerini ve kendi doğasıyla evren arasındaki ikiliği varlığın temeli olarak kabul etmişlerdir. Onun için bu ikilem doğanın ve sonsuz eylemin bir parçası olmuştur. Beden ve ruh, iyi ve kötü, sevgi ve nefret tek ve aynı şeydir. Bu değerler batı insanı tarafından karşıt ve ayrı gerçekler olarak algılanmış ve çelişkilerini çözme ve yenme çabasında doğaya karşı gelmesine neden olmuştur.

Batıda dans bir hareket ifadesidir. Mekan ve beden son sınırlarına kadar zorlanır. Öte yandan doğuda dans temel olarak düşünce üzerine yoğunlaşır ve kendisini, çok karmaşık ince, jest ve hareketlerle ifade eder. Ayrıca Doğu'da dans hiçbir zaman dinsel törenlerden kopmamış, geleneksel işlevini yitirmemiştir.²⁴

²³AKSAN, Şebnem: A.g.y., s.17.

²⁴EVLİYAOĞLU, Sait - BAYKURT, Şerif: **Halk Bilimi**, Ofset Matbaacılık, Ankara, 1988, s.103.

Sosyologlara göre dansın amacı toplumsal bütünlüğü korumak ve birlikte güç toplamaktır. Savaşa ya da ava gitmeden önce ruhsal olarak kendini hazırlamak ve güç toplamak amacıyla dans edilmiş, yağmur yağdırmak, kötülüklerden korunmak ve bağışlanmak için de gene aynı amaçla insanoğlu dans etme eğilimi göstermiştir.

Vücutla uyum içerisinde olan dans, bedeni aşağılamak yerine yüceltir. Sıçrama, kaldırma ve uçma gibi hareketlerin tekrarlanmasıyla vücut yer çekiminden kurtulur ve güçlü bir yüceliğe ulaşır.²⁵

²⁵BAŞARGAN, Özdemir: *Gurbet Senfonisi*, Yeni Dünya Yayınları, İstanbul, 1979, s.13.

II. BÖLÜM

2. TÜRK HALK OYUNLARININ MITOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Tarihi eski milletlerde mitolojik materyaller çok boldur. Zengin ve geniş bir tarihi olan Türklerin mitolojileri de bu bakımdan büyük değer taşır.

Geçen yüzyılların içinde; çok hareketli büyük savaşlar, yabancı kültürler ve yabancı dinlerle temaslar sonucu olarak Türk mitolojisine bir takım sokulmalar olmuştur. Bu sokulmaların izleri, büyük Türk kollarını gözönünde tutarak denilebilir ki; Çinliler, Hintliler ve İranlılarla temaslarda bulunan Göktürkler'de ve Uygurlar'da, bir de güneye doğru inmekle Araplar ile karşılaşan Sümerler'de görülmektedir. Altaylılar, Yakutlar, Hatta Kırgızlar yukardakilerle kıyaslanırsa daha katıksız kalabilmişlerdir. Her ne kadar olsa bu temaslar; kadrosu zengin, materyalleri çok, tanrıları kaliteli olan Türk mitolojisinin milli çehresini değiştirememiştir.¹

Bugün toplum hayatının hemen her safhasında ne mânâya geldiğini tam anlamıyla kavrayamadığımız birçok olaylarla karşılaşmaktayız. Bu olayların menşei araştırıldığında Türk mitolojisindeki bir takım materyallerle benzerlikler farketmekteyiz. Bu düşünceden hareketle bugün Anadolu'daki birçok oyunun kökeninde Türk mitolojisinde açıklanan birçok toplumsal olayın varlığını tesbit etmekteyiz. Türk halk oyunlarının içinde hayvan, ateş, toprak ve ağaç kültürüne dayalı birçok oyunu mitolojik bulgularla açıklamak nisbeten mümkün olabilmektedir.

2.1. Türk Mitolojisinde İnsan ve Yaradılış Efsaneleri

İnsanın yaradılışı üzerinde Türk boyları arasında çeşitli efsaneler vardır. Bu efsanelerden bir kaçı:

- ♦ Altaylılara göre; önce yalnız Kara Han ile sular vardı. Bu büyük tanrı tek başına canı sıkıldığı için bir insan yarattı. Bu insanın kanatları vardı.

¹URAZ, Murat: *Türk Mitolojisi*. Mitologya Yayınları: 2. İstanbul, 1992, s.14.

Suların üzerinde uçuyordu. İnsan buna kanaat etmedi. Yükseklerde uçmak istedi. Kara Han onun maksadını anladığı için uçmak kudretini aldı. Kanatları işe yaramadı. Suya batmaya başladı. Bunun üzerine Kara Han'a yalvardı. O da acıdı, her hassayı yeniden ona verdi. Ama uçmak kudretini vermedi. O halde bu insan için kara lazımdı. Kara Han gene düşündü. Yıldızlardan bir avuç toprak suların üzerine serptirdi. Böylece karalar oldu. Kara Han ada şeklinde türeyen bu ilk karaya dokuz dallı bir çam dikti, her birinin altında birer adam daha yarattı bu dokuz adamdan dokuz ırk türedi. Bu insanlara iyi yolu göstermek içinde (yayık)' yarattı.²

- ◆ Yine Altaylılarla Yakutların bir inanişına göre; Kara Han'ın oğlu büyük tanrı Ülgen insan vücutları yarattı. Bunların canı yoktu. Can vermek için Kara Han'a bir kuzgun gönderdi. Kara Han, Ülgen'in yarattığı insan için istenilen canı verdi. Kuzgunda canı gagaları arasına sıkıştırarak geri döndü. Yol uzundu, kuzgun acıktı. Uçarken yer yüzünde bir deve leşi gördü. İştihası onu leşe doğru sürüklüyordu. Fakat kuzgun leşten uzaklaştı, yoluna devam etti. Biraz gittikten sonra gözüne yerde bir at leşi görüldü. İştihası kabaran kuzgun kendini tuttu leşin yanından geçti. Son kuvvetini vererek uçan kuzgun bu defa bir inek leşi gördü. Bu leş kuzgunu daha çok kendine çekti, kuzgun: (ah ne güzel) dedi. Bunu derken gagalarını açınca can bir çam ormanının üzerine düşerek ağaçlara dağıldı. Bunun içindir ki çamlar kışın, yazın yapraklarını dökmez, canlı dururlar.

Kuzgun havada uçarken, gecenin yarısında Erlik Han yer altından çıktı. Yer yüzünde bir saray gördü. Yavaş yavaş yaklaştı. Bu sarayda Ülgen'in insan cesetlerinin yattığını anladı. Bu cesetleri Erlik'in fenalıklarından korumak için Ülgen bir köpeği bekçi koymuştu. O zaman köpekler insanlar gibi tüysüzdü. Erlik köpeğe: (Beni bu saraya bırakırsan sana kürk veririm, daha üşümezsin. Hem sana öyle bir yemek veririm ki, bu yemeği yersen bir ay açlık duymazsın) dedi. Köpek bu sözlere kandı Erlik'i saraya cesetlerin yanına bıraktı. Erlik kendi canından üfledi:

²URAZ. Murat: A.g.y., s.124.

(Bunların hepsi benim gibi olacaktır) dedi. Cesetler canlandı. Bunlar erkek ve kadın idi. İşte yer yüzünde insanlar böyle türedi.³

- ◆ Bir Altay efsanesinde de; tuzlu suları temsil eden Tiamat'ın ikinci kocası Kingo, insan yaratmak istedi. Buna kızan tanrılar Kingo'yu kestiler. Kanı ile insan hamuru yoğruldu. Böylece insanlar meydana geldi.⁴
- ◆ Bir başka efsanede de; büyük tanrı yer yüzünde bir insan yarattı. Bu insan erkekti. Bir gün bu insan uyurken şeytan onun göğsüne dokundu. Bunun üzerine kaburgalarından bir kemik büyüyerek yere düştü. Bundan da bir kadın meydana geldi. Ama yine Altaylılara göre böylece yaradılan ilk insanlardan erkeğin adı Törüngey, kadının adı da Eje'dir.⁵
- ◆ Budist Türklerin bir efsanesinde de; tanrı güzel bir kız olan (Rid ta riold gar)'i gökten yere indirdi kendisi ile beraber bulunacak bir erkek yer yüzünde henüz olmadığı halde çok çocuk doğurdu. Bu da insanların ilk anası oldu.⁶
- ◆ Bir Sümer efsanesinde de; tanrılar kendilerine hizmet edecek varlıkların olmasını düşündüler. Bu işle Ea'yı görevlendirdiler. Bunun üzerine Ea çamurdan bir insan yaptı, ona can verdi.⁷

İşte insan hayalini ulaştırabildiği kadar çeşitli efsanelerle kendini yarattıktan sonra dahi, cismini normal ve rahat şekilde bırakmamış, git gide başka yaratıkların uvuzlarından da katarak insanla karışık acayip yaratıklar ortaya getirmiştir.

Kara Han'ın yarattığı ilk insana kanat takıldığı, Dede Korkut Hikayeleri'nde geçen (Tepegöz)'e tepesine yalnız bir göz, Cengiz'in cediti olan Bataçihan'dan sıra ile yetişen evlatları arasında Duma-Sahor'un annesinin vücudu insan, başı ve sırtı balık olarak gösterildiği gibi, it başlı, sığır ayaklı, yarısı akrep insanlar türetilmiştir.

³ÖGEL, Bahaeddin: *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1. Cilt. 2. Baskı. Ankara. 1993. s.432.

⁴URAZ, Murat: A.g.y., s. 126.

⁵URAZ, Murat: A.g.y., s. 126.

⁶URAZ, Murat: A.g.y., s. 126.

⁷URAZ, Murat: A.g.y., s. 127.

Büyük işler yapan bir takım insanlar hakkında; merak ve korku uyandırmak, yahut kudretli göstermek maksadıyla vücutları çok büyütülen de olurdu.

Saka Türkleri kahramanlarından Alp-Er-Tunga, Semerkant Kalesi'nde otururken ayaklarını Zereşan Deresi'nde yıkardı.

Sümer kahramanı Gılgamış'ın da boyu on metre idi.

Bunları yalnız Türk mitolojisinde değil, her milletin mitolojisinde bol bol görmek mümkündür. Şu var ki, sosyal bünyenin ana geleneklerine, derin inanışlarına bağlanmak zorunda bulunan insanlar, çizdikleri bu gibi çeşitli tabloların hududunu aşamazlar. Gördüklerinin dışına hayallerini kaydırmaya yaradılış kanunları izin vermezdi. Ancak kendinden ve gördüklerinden materyal almakla yetinebilirdi.⁸

2.2. Oyunların Çıkış Kaynağında Hayvan Kültü

Anadolu halk bilgisi varlıklarını süsleyen konular arasında hayvanlarla ilgili olanların büyük bir niceliğe ulaştığı gözden kaçmamaktadır. Özellikle kilimlerde, halılarda kimi örmelerde dokumalarda görülen hayvan öğelerinin çok eskilere gittiğini, tarih öncesine vardığını, elimizde bulunan arkeolojik buluntulardan kolayca anlamaktayız.

İlk bakışta önemsiz gibi görünen bu konu halk bilgisi varlıklarının oluşmasında çok mu çok önemlidir. Önce keçiyile ilgili öykülerin, öğelerin Asya kökenli olduğu Anadolu'ya XI. yüzyıldan sonra geldiği savı ortadan kalkmaktadır. Sonra keçinin; derisinden, kılından, etinden, sütünden yararlanma olayının tarih öncesi dönemlere değin uzandığı, Anadolu'daki eskiliği aydınlığa kavuşturmaktadır. Bu olayı öteki hayvanlarla ilgili halk bilgisi varlıklarında da görmekteyiz. Sözcüleri; geyik, aslan, kuş, yılan, akrep, koyun, at, ..., vb. hayvanlar Anadolu halk bilgisinde de tarih öncesi uygarlık buluntularında da geniş bir yer tutmaktadır.⁹

⁸URAZ, Murat: A.g.y., s. 128.

⁹EYÜBOĞLU, İsmet Zeki: *Anadolu Halk Bilgisi Varlıklarının Oluşumu*, Folklor ve Etnografya Araştırmaları, İstanbul, 1984. s.83.

Bu bilgilerin ışığında, tarih öncesi devirlerde insanlar çevresini tanımaya çalıştığı dönemlerde, hayvanlar toplum hayatında oldukça önemli bir yer tutmuştur. Hayvanları taklit ederek veya ondan herhangi bir şekilde etkilenecek ortaya koyduğu figürsel hareketler, zamanla asıl işlevini yitirmiş olsa bile, bugün Anadolu'daki Türk Halk Oyunları içerisinde gerek isimleri, gerekse oyun figürleri bakımından hayvan taklitli sayısız örnek mevcuttur.

2.2.1. Türk Mitolojisinde Hayvan Kültü

Eski Türklerde Kartal ve Kurt inancının mühim bir yer tuttuğu aşikardır. Bunu bir takım arkeolojik buluntularla ve destanlarla doğrulamak mümkündür. Kül Tegin'in büstünde serpuşun ön tarafında kanatları açık bir kartal kabartması yapılmıştır.

Bugünkü çeşitli Asya Türk topluluklarında da kartalın mühim yeri dikkat çekicidir. Yuvasını yalçın kayalar üzerine yapan çok yükseklerde uçan Kartal'ın aynı zamanda avcı kuşlar türünde bulunması, ona bir kut-sallık izafesine sebep teşkil etmiş olabilir. Belkide bu sebepten, İlk ve Ortaçağlardan itibaren çok yaygın görünen; eski Doğu kavimlerinde, İslâm devletlerinde, Bizans'ta, Batı devletlerinde Doğu menşeli olduğu kabul edilen hakimiyet timsali (devlet arması) kartal tasvirinin Türk Menşe'den geldiği ileri sürülmüştür.¹⁰

Yakut Türklerinde ilkbahar ve güz mevsimleri kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlıdır. Kartal bir kere kanatlarını sallarsa buzlar erimeğe başlar. İkinci defa sallayınca bahar gelir. Kartal kültü ile ilgili geleneklerden anlaşıldığına göre eski zamanlarda bu kuş, güneş ve gök tanrısının sembolü sayılmıştır. Bu kuş geleneği son yıllara kadar Başkurtlar arasında da yaşamıştır.¹¹

¹⁰KAFESOĞLU. İbrahim: *Türk Milli Kültürü*. Boğaziçi Yayınları. 5. Baskı. İstanbul. 1983. s.286.

¹¹İNAN. Abdülkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. VII. Dizi. 4. Baskı. Ankara. 1995. s.46.

2.2.2. Anadolu'daki Hayvan Kültü

Halk oyunlarında yer alan hayvan öğelerine bakınca, bu hayvan öğelerini, Anadolu insanının inanç evrenindeki yeriyle açıklamaya ve anlamaya çalışmak en mantıklı yoldur.

İnsanlarla olan irtibat derecesine göre çeşitli hayvanlar, çeşitli şekillerde folklorumuza girmiştir. Bugün dahi Anadolu insanı hayvanlarda var olan bazı sezîşlerin olduğuna inanır.

Rüyada ve yolculuk sırasında; yılan, baykuş, kertenkele, tavşan, maymun, sincap, katır, manda görenlerin o gün işlerinin iyi gitmeyeceğine inanılır. Bunların tersine; keklik, bülbül, güvercin, leylek, at, balık, kurt, tilki görme uğurlu sayılır.¹²

Ayrıca kümes hayvanlarından alaca olanlar uğurlu diğerleri uğursuz sayılır.

Tarihin hemen her safhasında Türk kavimlerinde at çok önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu düşünce Anadolu'daki Türkler arasında bugün hâlâ yerini korumaktadır.

Anadolu'nun birçok yerinde balık kutsal ve uğurlu bir hayvan olarak kabul edilir. Urfa'da bulunan Halil'ül Rahman Gölü'ndeki balıkların Hz. İbrahim'i yakmayan ağaç parçalarından oluştuğuna inanılır.

2.2.2.1. Anadolu'daki Hayvanla İlgili Uygulama ve İnanmalar

- Rengi ula, yelesi ve kuyruğu beyaz olan, karın altı ve yanlarında nişan bulunan at sahibine uğursuzluk getirir.
- Binerken inleyen at uğursuzdur.
- Baykuş ölüm ve felaket habercisidir.
- Devenin yününden yapılmış yataкта yatmak günah; yorganını örtünmek sevaptır.
- Gece rüyasında kır ata binenler muratlarına erişirler.

¹²SEZEN, Lütfü: **Erzurum Şehir Folkloru**. Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Türk Dili ve Edebiyatı Böl., Doktora Tezi, 1. Cilt. Erzurum 1993. s.42.

- Rüyada at üzerinde uçmak, yükselmek işarettir.
- Sabahleyin erken saatlerde kara karga veya kara kedi ile karşılaşanların işi rast gelmez.
- Kedinin devamlı ocakbaşında kıvrılıp yatması, o yıl kışın çok şiddetli olacağını işarettir.
- Pencerede karga ölürse, bir yerden haber geleceğine inanılır.
- Leyleğin geldiğini, ilk gören kişi o yıl çok seyahat eder.
- Kurbağaların toplu halde ötmeleri, yağmur yağacağına işarettir.
- Leylek ağzında yeşillik getirirse bolluk, bez parçası ve böcek getirirse kıtlık olur.
- Bir eve ilk alınan inek iyi cins çıkarsa dölü (doğurdukları) satılmaz. Satılırsa uğur gider.
- Vakitsiz öten horoz uğursuzluk getirir.
- Kara tavuğun kanıyla yapılan muska ince hastalığa iyi gelir.
- Kedi nankördür, ahirette yediği ekmeği inkâr eder.

2.2.3. Türk Halk Oyunlarında Hayvan Kültü

İnsanların kendi varlıklarına verdikleri değer yanında, tabiattaki tüm varlıklara karşı büyük bir yakınlık gösterdikleri içindir ki; tabiatı, duygularının anlatılmasına yardım eden canlı motif olarak kullanmaktan büyük zevk duymuştur. Bu itibarla ilk insanların çeşitli varlıkları taklit etmesiyle ortaya çıkmaya başlayan oyunların başında hayvan taklitleri gelmektedir. Örneğin, avcı ava çıkmadan önce avlanacağı hayvanın hareketlerini taklit eden oyunlar yaparak onu etkilemeye çalışmıştır.¹³

Hayvan motifli oyunlarımızın oynanış biçimlerine göre kısaca analizini yapacak olursak, genelde oyunlar düz sıra biçiminde oynanmakta olup, bazı yörelerimizde de daire formunda ve kaşıklı düz sıra biçimindedir. Hayvan taklitli oyunlarımızın çoğunda çökme figürü vardır. Bazı yörelerimizde; el çırpma (vurma), dönme, yere oturma, yüzükoyun ve sırtüstü yatma figürlerine de rastlanmaktadır. Yine bu oyunlarımızda bir genelleme daha yapacak olursak oynanan oyunların çoğunda herhangi bir araç kullanılmaz

¹³ÇAKIR, Ahmet: "*Türk Halk Oyunlarında Hayvan Motifleri Üzerine Bir Atlas Denemesi*". 3. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, III. Cilt. 1986. s.76.

(İzmir; Ötme Bülbül, Aydın; At Bağladım, Eskişehir; Kocaöküz, Ankara; Mor Koyun, Manisa; Ördek, ..., gibi). Oyunun içinde oyuncu veya oyuncuların bir araç kullanarak oynadıkları oyunlar oldukça azdır (Bingöl; Kartal Halayı, Tokat; Kartal Halayı, Bolu; Ördek, Diyarbakır; Kurt-Kuzu, Kars; Tavuk Barı, Van; Gaz Gaz, ..., gibi). Ülkemizde oynanan hayvan motifli oyunlar, oyuncuların cinsiyetine göre dağılımını, elde edilen bilgilere ve gözlemlerimize göre yapacak olursak, genelde kadınların evcil hayvanları ve kuşları (kedi, güvercin, keklik, turna, ördek, ..., vb.) taklit ettikleri, erkeklerin ise daha ziyade yırtıcı hayvanları ve kuşları taklit ettikleri (kartal, ayı, domuz, kurt, ..., vb.) görülmektedir.¹⁴

Tesbit ettiğimiz hayvan motifli oyunların hepsi adı geçen hayvanı taklit etmemektedir. Bunlardan bazıları hayvan ismi ile tanınmakla beraber taklit unsuru bulunmamaktadır.

Bu gün Anadolu'da oynanan hayvan motifli oyunların illere göre dağılımı şu şekildedir.

2.2.3.1. Anadolu'da Oynanan Hayvan Motifli Halk Oyunlarının Adları

ADANA

- Serçe

ADIYAMAN

- Bit-Rişko
- Bozeşek-Keriboz
- Kartal
- Kımıl-Süne
- Kör Deve

AFYON

- Kara Koç
- Teke Zortlatması
- Turna
- Suda Balık

AĞRI

- Gaz Gaz
- Keklik Taştan At Gelir
- Sarı Bülbül

AMASYA

- Kartal
- Terli Koyun

ANKARA

- Allı Turna
- Ayı Oyunu
- Çekirge
- Mor Koyun
- Ördek
- Şebek-Maymun

¹⁴ÇAKIR. Ahmet: A.g.y., s.81.

ANTALYA

- Teke Zortlatması
- Yılanabak Yılana

ARTVİN

- Kedi
- Kurt Barı

AYDIN

- At Bağladım

BALIKESİR

- Keklik Zeybeği

BİNGÖL

- Kartal

BİTLİS

- Ayı Oyunu
- Kedi
- Koç Halayı

BOLU

- Kaya Dibi Örümcek
- Ördek

BURDUR

- Ciğeri Kediler Yedi
- Kurt Oyunu
- Teke Zortlatması

ÇANKIRI

- At

ÇORUM

- Çekirge

DENİZLİ

- Denizlinin Horozu
- Teke Zortlatması

DİYARBAKIR

- Kurt - Kuzu

EDİRNE

- Kirpi

ELAZIĞ

- Deve Oyunu
- Güvercin-Horum

- Ördek

ERZİNCAN

- At Oyunu
- Çil Keklik
- Güvercin
- Horoz
- Hastaya Keçi Geldi
- Kaplumbağa
- Turna

ERZURUM

- Tavuk Barı
- Çift Beyaz Güvercin
- Turna Barı

ESKİŞEHİR

- Atlara Yonca Biçelim
- Bülbül
- Karakuş
- Koca Öküz

GAZİANTEP

- Bozeşek-Keriboz
- Serçe
- Yedi Deve

GÜMÜŞHANE

- Kara Tavuk
- Kedi
- Koçları Vurdum Bayıra
- Kör Tavuk
- Mor Koyun
- Tavuk Barı
- Topal Tavuk
- Turnalar
- Serçe

HAKKARİ

- Karakuştani
- Tekeler-Neryani

HATAY

- Serçe

ISPARTA

- Deve Oyunu
- Teke Zortlatması
- Teke Oyunu
- Tilki Oyunu

İÇEL

- Gök Garga
- Keklik
- Keklik Mengisi

İZMİR

- Deve Oyunu
- Ötme Bülbül

KARS

- Ballı Tavuk
- Bülbül
- Ceylani
- Çil Horoz
- Horoz Oyunu
- Kırat
- Koç Barı
- Tavuk Barı
- Turna Barı
- Ördek

KASTAMONU

- Kara Kuzu
- Kınalı Keklik

KAYSERİ

- Kartal
- Topal Serçe
- Turnalar

KIRKLARELİ

- At Koşturma
- Kirpi Oyunu
- Keklik

KONYA

- Keklik
- Tay
- Turnalar

KÜTAHYA

- Kara Kedi
- Kara Koyun
- Kurt Kuzu
- Turna Oyunu

MALATYA

- Kırat Semahı

MANİSA

- Ördek

KAHRAMANMARAŞ

- Bozeşek-Keriboz
- Karatavuk
- Kurt Oyunu

MUĞLA

- Teke Zortlatması
- Çekirge

MUŞ

- Ayı Oyunu
- Kurt Oyunu
- Ördek

NEVŞEHİR

- Kartal Semahı

NİĞDE

- Çil Keklik
- Porsuk Alayı

ŞİİRT

- Deve Oyunu
- Kartal - Teyrani Kulungi
- Karakuştani

SİNOP

- Arı Oyunu
- Ayı Oyunu
- Deve Oyunu
- Domuz Oyunu

SİVAS

- Çekirgem Halayı
- Kartal Halayı
- Koç Halayı
- Turnalar

TEKİRDAĞ

- Manda

TOKAT

- Çekirge
- Geyik Oyunu
- Kartal
- Kırat Semahı
- Kara Bit
- Terli Koyun

TUNCELİ

- At Oyunu
- Koç Halayı

ŞANLIURFA

- Bozeşek-Keriboz
- Horoz-Dik
- Kartal-Kartala
- Kımıl-Sune

VAN

- Ayı Oyunu
- Gaz Gaz
- Koç Halayı
- Serçe-Bulak

YOZGAT

- Allı Turna
- Bülbül
- Çekirge
- Durnalar Halayı
- Keklik Halayı
- Karakuşun Kanadı
- Kartal Halayı

2.3. Oyunların Çıkış Kaynağında Ağaç Kültü

Türkler arasında ağaç kültü önemli bir yer teşkil etmektedir. Başka milletlerde olduğu gibi Türklerde de ağacı tanrı yahut tanrıdan ayrılmış bir parça tanıyan çok olmuş ağaçlar üzerinde dualar tertiplemişlerdir.¹⁵

*"Altın yapraklı mübarek kayın
Sekiz gölgeli mübarek kayın
Dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın
Ey mübarek kayın ağacı, sana kara yanaklı
Ak kuzu kurban ediyorum"*

¹⁵URAZ, Murat: **Türk Mitolojisi**. Mitologya Yayınları 2. İstanbul, 1992. s. 194.

Beltirler ve Şağaylar, gök ve dağ kurbanı ayinlerini kayın ağaçları altında yaparlardı.¹⁶

Kayın ağacından başka kutsal sayılan ağaçlardan bir başkasıda karaçamdır. Yukatlarca kutsal sayılan karaçam ağacı, kendisine dua edilen ve dilekte bulunulan bir ağaçtır. Çocuğu olmayan Yakut kadınları kutsal karaçam altında bir ak bozat derisi üzerinde yer sahibi (an daydı iççite) ne yalvarırlar, ağlaya, sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar bu çocuğun tanrıdan yer ağaç ruhları tarafından verildiğine inanırlar.¹⁷

Altay Türkleri kayın ağaçlarına taparlardı. Kayın ağacı başka ağaçlardan daha kutsal tanınmış, adına kurbanlar kesmişlerdir. Ayrıca hastaları iyileştirmek için gayret ederken de yanlarında kayın ağacı bulundurmışlardır. Şaman davulunda da kayın ağacının resimlerine rastlanmaktadır.

Abakan Türkleri de dört kutsal kayın ağacının yanında dini törenlerini yaparlardı. Bu törenler yapılacağı zaman bir tepeye çıkılır, kökleri parçalanmadan yerden çıkarılmış kayın ağaçları tören yerine dikilirdi. Kurban kesildikten sonra orada bulunanlar kayın ağacının etrafında üç defa döner, ateş yakarak kurban etlerini kızarttıktan sonra bunları kayın ağacının kabuklarından yapılmış kaplara koyup, başına toplanarak yerlerdi. Bundan sonra ağaçlar etrafında yine dönerler ve tören sona ererdi.¹⁸

Ağaçların başka özellikleri ve vasıfları da vardı: (konuşan ağaçlar, koruyucu ağaçlar, şeytan ağaçları, evlenme ağaçları, doğum ağaçları ve ölüm ağaçları) gibi.¹⁹

Ağaç kültürünün bu kadar fazla ehemmiyet arzettiği bir toplumda buna bağlı olarak mutlaka törenler ve benzeri olaylar vesilesiyle oyunların oluşacağını düşünmek sanırım yanlış olmaz.

¹⁶İNAN. Abdülkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. VII. Dizi. 4. Baskı. Ankara. 1995. s. 64.

¹⁷İNAN. Abdülkadir: A.g.y., s. 167.

¹⁸URAZ. Murat: A.g.y., s. 194.

¹⁹URAZ. Murat: A.g.y., s. 195.

2.3.1. Türk Mitolojisinde Ağaç Kültü

Şamanlık inanç sisteminde; dağ, su (ırmak, göl, pınar), ağaç, orman, kaya kültürlerinin önemli bir yeri vardır. Eski Türkler, bu kültürlerin hepsine birden yer-sub adını vermişlerdir. Biz Göktürk İmparatorluğu devrinde yer-sub ruhları hakkındaki bilgilerimizi Orhun Yazıtları'ndan alıyoruz. Göktürk'lerin ıduk yer-sub'la anlatmak istedikleri mefhum hem vatan hem de koruyucu ruhlar zümresidir. Kısaca, yer-sub ruhları diye adlandırılan kültürlerin içinde ağaç kültürü önemli bir yer tutar. Kendisine tapınılan, muhakkak her kamın davulunda bulunan ağaç, Türk mitolojisinde ve Türk boylarının türeyişleri üzerine söylenen efsanelerde yer alan çok önemli bir motiftir.²⁰

Uygur efsanesinde Uygurların iki nehrin meydana getirdiği küçük bir adacıktaki bir ağaçtan türediği söylenir. Oğuz Kaan Destanı'nda da Oğuz'un ilk karısının gökten indiği, ikinci karısını da bir göl ortasındaki ağaç kovuğunda bulduğu zikredilmektedir.²¹

Altay mitolojisinde, çok büyük bir çam ağacı gökyüzüne doğru yükselir. Göklere delip çıkan bu ağacın tepesinde de Tanrı Bay-Ülgen oturmaktadır. Şaman davullarındaki gök ağaçlarının kökleri, göğün başladığı yerdedir. Altay yaradılış destanında bu ağaçların dokuz dalı vardı.²²

Bazı Türk boylarınca (Turçut) adında bir ağaç ve orman tanrıçası vardır. Şamanlara göre kayın ağacı: Büyük Tanrı Ülgen tarafından Tanrıça Umay'a gökten gönderildiği için dini törenlerde çok önem verilirdi. Şaman dualarında kayın ağacı için: (Altın yapraklı, yetmiş yapraklı mübarek kayın ağacı) gibi tabirler geçer.²³

Hulin Dağı'nın üstünde de iki ağaç vardı ki; bu ağaçlara nur inmiş, bundan sonra gövdelerinde şişkinlik olmuş, bundan beş çocuk doğmuştu ki en küçükleri Buğu Tekin'dir.²⁴

²⁰JNAN, Abdülkadir: *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul. 1976, s. 30.

²¹ÖGEL, Bahaeddin: *Türk Mitolojisi*. 1. Cilt. Ankara. 1971. s. 88.

²²ÖGEL, Bahaeddin: A.g.y., s. 90.

²³URAZ, Murat: A.g.y., s. 194.

²⁴URAZ, Murat: A.g.y., s. 195.

Altaylıların yaradılış efsanelerinde ormanları şeytanlar yaratmıştır. İnli ve Budun Ormanları da Türklerin ilk kutsal vatanları sayılmıştır.

Abakan Tatarlarının efsanelerine göre, dünyanın ortasında göklere kadar yükselen demir bir dağın üzerinde yedi dallı bir kayın ağacı bulunuyordu.²⁵

Yakut mitolojisinde Tanrı, gökte iki şamanı yarattığı zaman, onun evinin kapısının önüne sekiz dallı bir ağaç dikmişti. Gökteki şaman ölümsüz olduğundan ağacı da çürümeden dururmuş. Bu yüzden bu kutsal gök ağacına "yıkılmayan çökmeyen" ağaç anlamına gelen Kuspet-Turuu adını vermişlerdir. Gök ağacı büyüüp de dal budak salınca tanrının çocukları da bu ağacın dallarına gizlenip onun himayesine girmişlerdi. İnsanların ruhları da ağacın dalları arasında uçarlarmış. İnsanın doğumu, ağacın dalları arasından gelen bir ruhun insana can vermesiyle olurmuş. Yakutların büyük Tanrısı Ayi Toyan, yer yüzündeki insanların ızdırap çektiklerini görünce, yeryüzüne üç şaman göndermiş, onların da çadırlarının önüne üç ağaç dikmiş. Bu üç şamana ağaçların yanlarından ayrılmamalarını ve kötü ruhlarla nasıl mücadele edeceklerini, insanlara nasıl yardımda bulunacaklarını bu ağaçların altında bildirmişti.²⁶

Ağaç kültürünün Dede Korkut Hikayeleri'nde derin izler bıraktığını görüyoruz. Dede Korkut her hikayenin sonunda söylediği "gölgeli kaba ağacın kesilmesin" cümlesi kutsal ağaç kültürünün bir izidir.

2.3.2. Anadolu'daki Ağaç ve Bitki Kültü

Anadolu'daki halk inanmaları arasında ağaç ve bitki ile ilişkisi olanlarda önemli yer tutar.

Anadolu'daki ağaçla ilgili birçok inanç vardır. Hemen her yörede rastladığımız dilek dilemek amacıyla kutsal tanınan ağaçlara veya türbe ya da yatırların etrafındaki ağaç ve çalılara bağlanan bez parçaları buna örnektir. Ayrıca İslâmiyetin kabulünden sonra oluşan inanış gereğide hurma ağacı kutsal sayılmıştır.

²⁵URAZ, Murat: A.g.y., s. 196.

²⁶ÖGEL, Bahaeddin: A.g.y., s. 93-94.

2.3.2.1. Anadolu'daki Ağaç ve Bitki ile İlgili Uygulama ve İnanmalar

- İki ortak birbirinin malını yemesin diye işaret olarak Allah buğdayı iki bölük yaratmıştır.
- İğde ağacı kutsaldır.
- Soğan ve sarmısak kabuğu şeytan parasıdır.
- Çeşitli hayvan hastalıklarına karşı kuş burnu çubuğuna dua okunup ahırın eşiğine gömülür.
- Vücuttaki sigilleri yoketmek için sigil sayısı kadar arpaya dua okunduktan sonra toprağa gömülür. Arpalar çürüyünce sigiller dökülür.
- Ceviz ağacı diken, ağaç yetişmeden ölmüş.
- Ceviz ağacının gölgesinde oturmak uğursuzluk getirir.
- Hacıların Kabe'den getirdikleri hurma çekirdeğini rastgele yerlere atmak iyi değildir.

2.3.3. Türk Halk Oyunlarında Ağaç ve Bitki Kültü

Anadolu'da tesbit ettiğimiz ağaç ve bitki kültürünün hakim olduğu oyunların hemen tamamında ağacın hareketsiz bir canlı olması itibariyle oyunlarında genelde ismen ifadelendirildiği, figürel yapısının ise yörenin karakteristik özelliklerini yansıttığını görmekteyiz. Türk Halk Oyunları'nın içerisinde yaşamakta olan ağaç ve bitki kültürünün izlerine hemen her yöremizde rastlamamız mümkündür.

Erzurum'da kadın barlarından olan kavak oyunu, figürel yapısı itibariyle kavağın rüzgardaki salınışlarını ifade eden figürlerden teşekkül ettiği gibi türküsünün sözlerinde ise tıpkı mitolojideki gibi ağacın koruyucu özelliğini ifade eden sözler mevcuttur.

Anadolu'da ağaç ve bitki ile ilgili oyunlar genelde düz sıra biçiminde olup bazı yörelerde dairesel yapı içerisinde de oynandığı görülmektedir.

2.3.3.1. Anadolu'da Oynanan Ağaç ve Bitki İle İlgili Halk Oyunlarının Adları

AĞRI

- Çimen Çiçek

ANTALYA

- Antalya'nın Mor Üzümü

ARTVİN

- Sarı Çiçek

BİLECİK

- Söğüdün Karşılması
- Söğüdün Erenleri

BURSA

- Menevşesi Tutam Tutam

ÇANAKKALE

- Dört Güllü

ÇORUM

- İğdeli Gelin
- Arzı Kavakları

ELAZIĞ

- Büyük Ceviz

ERZİNCAN

- Meşenin Tepesi
- Dut Ağacı

ERZURUM

- Kavak
- Oduncular

GÜMÜŞHANE

- Kavak

HATAY

- Bahçevana Kız
- Pamuk

ISPARTA

- Gül Kuruttum
- Dut Gibi

İZMİR

- Kırmızı Buğday

KAYSERİ

- Karanfilli

KONYA

- Zambak

KIRŞEHİR

- Al Elmayı

KÜTAHYA

- Yasemin Dalı

MERSİN

- Zeytin Dalları

- Fındık

- Portakal

MALATYA

- Patlıcan
- Söğüt Dalı

MANİSA

- Kırkağaç Zeybeği

ORDU

- Fındık Dalları

SAKARYA

- Meşeli

SİNOP

- Fındık Kırma

TOKAT

- Çiçek Halayı
- Kara Dut

UŞAK

- Elmanın İrisine
- Ormandan Gel²⁷

²⁷AY. Göktan: **Folkloru Giriş**, İ.T.Ü. Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Mezunları Yayınları 1. İstanbul. 1990. s.102.

2.4. Oyunların Çıkış Kaynağında Ateş Kültü

Şamanistlere göre ateşin yaratıcısı Kara Han'ın oğlu büyük Tanrı Ülgen'dir. Ülgen'in ateşi insanlara öğretişi şöyledir: Ülgen gökten bir kara, biri ak iki taş gönderdi. Kuru otları avucunun içinde ezerek bir taşın üzerine koydu. öbürki ile vurdu. Çıkan kıvılcımlardan otlar ateş aldı. İnsanlarda bunu görerek ateş yakmayı öğrendiler.

Yakutlara göre insanlara ateşi Ulu Toyun vermiştir. Büyük Türk hakanlarının belirli günleri vardır ki; bu günlerde ateşler yakılır, ateşe kurbanlar verilir, dualar okunurdu. Ateşten çıkan alevlerin renklerine göre de yorumlarda bulunulurdu. Bu yorumlara göre alev yeşil olursa kıtlığa, kırmızı ise savaşa, sarı renkte çıkarsa salgın hastalık olacağına, siyah olursa Hakan'ın öleceğine inanılırdı.²⁸

Türklerde ateşle ilgili inanç ve uygulamaları tahlil ettiğimizde; Anadolu sahasına intikali esnasında bu inanışlarda bazı farklılıkların ortaya çıkmış olduğunu görmekteyiz. Buna rağmen bu inanışların meydana gelmesi ve devam etmesinde, değişik güçlerin etkisinden korunma veya azaltma düşüncesi her zaman hakim olmuştur.

2.4.1. Türk Mitolojisinde Ateş Kültü

İnsanlık tarihindeki en önemli buluşlardan biri olan ateşin ilk defa kimler tarafından yakıldığı tesbit olunamamıştır. Türk mitolojisinde ilk ateş, bir rivayete göre Bay-Ülgen tarafından,²⁹ diğer bir görüşe görede Türk Ünvanını taşıyan kahraman tarafından yakılmıştır.³⁰

Karaguslar'a göre; ateş ıslık çalarsa uzaktan bir yolcu geleceğine işarettir. Ancak ateş gece ıslık çalarsa, iyi değildi, şeytanın geldiğine işaretti; o zaman şeytanın uzaklaşması için, mübarek sayılan ardıç otundan bir parça ateşe atılırdı.³¹

²⁸URAZ, Murat: *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yayınları 2. İstanbul, 1992, s. 165.

²⁹ESİN, Emel: *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihine Giriş*. İstanbul, 1978, s. 96.

³⁰İNAN, Abdülkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, 4. Baskı, Ankara, 1995, s. 66.

³¹SARIKÇIOĞLU, Ekrem: *Başlangıcından Günümüze Dinler Darihi*, Otağ Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 92.

Yakutlar, ocakta külün kıpırdadığını görürlerse "og kuta oynyûr" (*çocuk ruhu oynamıyor*) derler, ateşin ailede bir çocuk olacağını haber verdiğine inanırlardı. Birşey düşünürken ateş ıslık çalarsa o şeyin olmayacağına hükmederlerdi.³²

Doğu Türklerinde, Kırgızlarda ateş eğer bilinmeyen bir sebeple sönerse yeniden ateş yakılmaz. Aynı soydan olmak üzere en yakın bulunan komşudan ateş alınırdı.³³

Şamanlar birer tanrı sayılan dedelerin ve büyük anaların ruhuna da (Od Ata) ve (Od Ana) derlerdi. Bazı şamanistlere göre ateşi (Od Ana) yaratmıştır.³⁴

Ateşi kutsal tanıyan Türklerde şöyle bir gelenek de vardır: Büyük kardeş evlenince baba ocağından ayrılır, yeni ocak kurar. Asıl ocak küçük kardeşe kalır, ona da (Od Bekçisi) denirdi. Sonuçta kim tarafından yakılırsa yakılsın ateş kültü; toplumsal yaşam sürecinde çeşitli din ve kültürlerin etkisiyle oluşmuş dahi olsa, ateşle ilgili inançlar Türk düşüncesine göre şekillenip, bu düşünce paralelinde biçimlenerek günümüze kadar ulaşabilmiş ve de varlığını halen daha sürdürebilmektedir.

2.4.2. Anadolu'daki Ateş Kültü

Bugün Anadolu'nun hemen her yöresinde ateşle ilgili inanışlara rastlamak mümkündür. Çok çeşitli biçimlerde ve farklı uygulamalardaki bu inanışın temelinde zararlı ve kötü güçlerin etkisinden korunmak yatmaktadır. Tarihsel süreçte Türk toplumu içerisinde ateşle ilgili uygulama ve inanışlarda farklı kültürlerin ve dinin tesirlerinin varlığında inkar edilemez.

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra ateş kültü zaman içerisinde özellikle Anadolu'da İslâmlaşma eğilimi göstermiştir. Neticede bugünkü uygulama ve inanmalar, bunun sonucu olarak hemen her yörede çeşitli biçimlerde yaşatılır hale gelmiştir. Tesbit ettiğimiz örnekler bunu rahatlıkla açıklamaktadır.

³²SARIKÇIOĞLU, Ekrem: A.g.y., s. 92.

³³URAZ, Murat: *Türk Mitolojisi*, Mitolya Yayınları 2. İstanbul, 1992, s. 165.

³⁴URAZ, Murat: A.g.y., s. 166.

2.4.2.1. Anadolu'daki Ateşle İlgili Uygulama ve İnanmalar

- Ocakta yanan ateş kesinlikle üzerine su dökülerek söndürülmez. Eğer bir zaruretten dolayı üzerine su dökülecekse, su dökülecek kişinin "destur" demesi gerekir.
- Bütün Türk kavimlerinin ortak inançlarından biri olan Algelini, Alkarısı, Albasması adı verilen kötü ruhlara inanmadır. Özellikle loğusa kadınlara zarar veren bu ruhun şerrinden korunmak için, loğusa kadının bulunduğu odanın ışığı kırk gün süreyle yanar halde bırakılır.
- Ateşle ilgili inançlardan biride tütsülemedir. Genelde nazar (göz değmesi) tedavisinde kullanılan tütsü, nazarı değdiğine inanılan kişinin elbise veya eşyasından alınan bir parçanın yakılması ile yapılır.
- Kına gecesinde iki tane mum yakılır ki gelin ile kaynana arasındaki tartışmalar mum gibi eriyip yok olsun (Kayseri Bünyan).³⁵
- Bir kimse öldüğü zaman, sorgusunun kolay geçmesi için, ölen kimsenin bulunduğu evde bir gece ateş yakılır (Kayseri, Gezi, Salur).³⁶

2.4.3. Türk Halk Oyunlarında Ateş Kültü

Gerek düğünlerde gerekse eğlence amacıyla bugün Anadolu'da ateş etrafında oynanan oyunlara rastlamamız mümkündür. Bunlara sıkça sinsin çekmek veya sinsin oynamak adının verildiğine rastlıyoruz. Sinsin Oyunu; ortaya yakılmış ateş etrafında yiğitliği, savaşı veya mitolojideki ateşin kötü ruhları kovmadaki etkisi düşüncesiyle ortaya çıkmış figürlerden oluşmaktadır. Ayrıca halay şeklinde de oyunun oynandığı bilinmektedir.

Anadolu'da ateşle ilgili oyunlar genelde tutunmadan, oynandığı gibi sıra biçiminde çizgi ve dairesel formda da oynandığına ender de olsa rastlanmaktadır.

³⁵GÜNGÖR. Harun: *Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnanışlar*, Erciyes Yöresi I. Folklor Halk Edebiyatı ve Etnoğrafya Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Yayınları 14. Kayseri, 1991. s. 98.

³⁶GÜNGÖR. Harun: A.g.y., s. 99.

2.4.3.1. Anadolu'da Oynanan Ateşle İlgili Halk Oyunlarının Adları

ADANA

- Simsin

ADİYAMAN

- Simsimi

AMASYA

- Simsim

ANKARA

- Sinsin

ÇANKIRI

- Sinsin

ÇORUM

- Sinsin

ELAZIĞ

- Çayda Çıra

KAYSERİ

- Sinsin

KIRŞEHİR

- Sinsin

MALATYA

- Simsimi³⁷

2.5. Oyunların Çıkış Kaynağında Toprak (Dağ, Ova) Kültü

Gök tanrılarının döktüğü bereketli yağmurlar, güneş tanrısının verdiği sıcaklık, ışık ile herşeyi toprak yetiştirmektedir. Bitkileri, yaratıkları yaşatma şartlarını taşımaktadır. Bunlar içindir ki Türkler; göğe (Ata), toprağa da (Ana) demişlerdir.³⁸

Toprağın üstü, besleyici bir ana, altı da başka bir hayat alanını kapsayan, özellikle cehennemler ülkesini de içinde bulunduran bir alemdir.

Ateş, deniz, su ve ağaç gibi kutsal unsurların tanrıları olmakla beraber, bu unsurları toprak ya içinde barındırmakta, yahut yetiştirmekte ve üzerinde taşımaktadır. Derler ki (toprak hem bitirir, hem yitirir: Toprak herşeyi hem yetiştirir, var eder, hem de yok eder).³⁹

Bütün yaratıklar toprağın üzerinde ve içinde beslendiği gibi sular ve içindeki hayvanlar da yine toprağın üzerindedirler. En kahraman kuşlar bile ne kadar yüksekte uçarsa uçsun mutlaka toprağa inmek ve onun üzerinde dinlenmek ve beslenmek zorundadır.

³⁷AY, Göktan: A.g.y., s. 102.

³⁸URAZ, Murat: A.g.y., s. 172.

³⁹URAZ, Murat: A.g.y., s. 171.

2.5.1. Türk Mitolojisinde Toprak (Dağ, Ova) Kültü

Türk mitolojisinde dünya yüzündeki toprak ve kara tabakasının türeyişi şöyledir:

Büyük Tanrı Kara Han (Kayra Han); suları yarattıktan sonra, bir kuğu kuşu gönderdi. Denize dalan bu kuş, denizin dibinden gagasıyla çamur alarak çıktı. Kara Han'ın emriyle gagasındaki çamurları suların üzerine serpti, karalar böyle meydana geldi. Sonra Kara Han'ın oğlu Ülgen'de; ilk insanları topraktan yaptı.

Tanrı ayarında sayılan (Ağaç Han); toprağı ve ağaçları temsil eden, koruyan bir kudrettir.

Tanrıça Aruru ise; bir parça çamurdan Gılgamış'ın arkadaşı Enkidu'yu yaratmıştır.⁴⁰

Kırgızların bir efsanesine göre, Türklerin ilk babası ve anası da topraktan şöyle türemiştir: Karadağ'da bir mağaraya sellerin yığıdığı toprak birikintisine güneş tanrı sıcaklık, sonra da can vermiş, Türklerin ilk babası olan (Ulu Ayata) böyle türemiştir.

Türkler, dağları tanrı mekanı olarak görürlerdi. Yüksek dağ tepelerinin göklere yakın görünmesi, bu inancın yerleşmesine sebep olmuş olabilir. Bu sebeple, Orta Asya dağlarının çoğu, Türkçe veya Moğolca mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan mânâlarına gelen, sıfat isimlerle anılırlar: Han Tanrı, Buztağ, Ata Kayrakan, ..., vb. gibi.⁴¹

Bundan kırk yıl sonra da tekrar o mağarada biriken sel yığımına güneş tanrı yine sıcaklık ve can vererek Türklerin ilk anası olan (Ulu Ayana) türemiştir. Bunlar yüzyirmişer yıl yaşamışlar, öldükten sonra onlardan yetişenler büyük baba ve analarının türediği bu mağaraya bir altın taht, üzerine de (Ulu Ayata)'nın altın heykelini koymuşlar, her yıl bir defa toplanarak tören yapmışlar, kurban kesmişlerdir.⁴²

⁴⁰URAZ, Murat: A.g.y.. s. 170.

⁴¹SARIKÇIOĞLU, Ekrem: A.g.y.. s. 92.

⁴²URAZ, Murat: A.g.y.. s. 171.

Ölenleri yakanlar, suya atanlar, kurlara, kuşlara teslim edenler olduğu gibi, ilk insan topraktan yaratıldığından, son gidilecek yerin de yine toprak olacağını kabul edenler çok olmuştur. Toprak altı alemi hakkındaki çeşitli inanışlardır ki ölenlerle beraber, ya kurban olarak, yahut ölene arkadaşlık ve hizmet etmek üzere insanlar ve hayvanlar da canlı olarak gömülmüştür.⁴³

2.5.2. Anadolu'daki Toprak (Dağ, Ova) Kültü

Eski çağlarda insanlar toprağı kullanmaya başladığı günden günümüze kadar onun nimetlerinden faydalanıp kutsaliyetine inanmışlardır. Ayrıca İslâmiyetin kabulünden sonra insanların topraktan gelip gene toprağa gideceğı inancıyla ona her zaman gerekli kıymeti göstermiş ve bu duruma istinaden çeşitli inanış biçimleri geliştirmişlerdir.

Anadolu'da cin, şeytan ve hayaletlerle ilgili inançlar çoktur. Bunların toprağın altında kendi alemlerinde yaşadıklarına inanılmaktadır.

2.5.3. Türk Halk Oyunlarında Toprak (Dağ, Ova) Kültü

Bugün Anadolu'nun hemen her yöresinde toprakla, dağla ilgili oldukça fazla oyun çeşidine rastlamamız mümkündür. Bunlar toplumsal yaşam sürecinin her döneminde çağın ihtiyaçlarından mütevellit doğmuş ve yaşam bulmuştur. Günümüzdeki şekliyle de yaşamını sürdürmektedir. Bunlardan Adıyaman'da oynanan "Galuç" oyunu tarıma dayalı bir yaşam biçiminde günlük bir olayı ifade eden figürlerden oluşmuş, toprak kültürünü yansıtan oyunlarımızdandır.

Anadolu'da; dağ, ova, yayla, çayır, ..., vb. çeşitli adlarla karşımıza çıkan toprak inancının hakim olduğu oyunlar genelde sıra şeklinde çizgi ve daire formunda oynandığı gibi tek tek tutunmadan gene daire formunda oynandığında rastlanmaktadır.

⁴³URAZ, Murat: A.g.y., s. 171.

2.5.3.1. Anadolu'da Oynanan Toprakla (Dağ, Ova) İlgili Halk Oyunlarının Adları

ADANA

- Hasan Dağı

ADİYAMAN

- Galuç

AFYON

- Harman Yeri
- Yeşil Olur

AĞRI

- Ağrı Dağından Uçtum

ANTALYA

- Yayla Yolları

BİLECİK

- Yayla Zeybeği

BURDUR

- Çiftlik Zeybeği

ÇANAkkALE

- Karaçayır

DENİZLİ

- Cemilemin Gezdiği Dağlar Meşeli

GİRESUN

- Sis Dağı

İZMİR

- Dağlı Zeybeği
- Yunt Dağları

KONYA

- İnce Çayır

KIRŞEHİR

- Çiçek Dağı

MUĞLA

- Akdağ

SAKARYA

- Pamukova Zeybeği
- Sis Dağı⁴⁴

⁴⁴AY, Göktan: A.g.y., s. 102.

III. BÖLÜM

3. TÖRENLER

İnsanların toplu yaşamaya başladıkları zamandan itibaren günümüze kadar süregelen törenler her çağın yenilikleriyle biçim değiştirmiş ve halen daha yaşatılmaktadır.

Eski Türklerin dini ayin ve törenleri, belirli zamanlarda veya tesadüfi olaylar dolayısıyla yapılanlar olmak üzere iki bölüme ayrılır.

Bunlardan ilkinde; ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılanlar girer. Eski Türk imparatorluklarında bu ayinler devletin resmi dini bayramları idi. Mesela ilkbaharda yapılan ayinde (Kam) şaman bir yer belirlerdi. Ortaya kayın ağacı dikilmiş çadır kurulurdu. Tabiatın yeniden dirilmesi dolayısıyla yapılan ayinde at kurban edilirdi. Ayin sırasında kam, göklere çıkmayı temsil eder, özel ilahiler söylerdi. Kurban etiyle ziyafet verilirdi. Kam, ruhları ve ataları çağırırdı. Sihirli davulunu çalarak göğe yükselip inmeyi temsil ederdi. Ayin üç gün sürerdi.¹

İkinci gruba giren ayinler ise kötü ruhlara karşı; adak hayvanını başı boş bırakma, yağmur yağdırma gibi olaylar dolayısıyla yapılırdı. Eski Türklerde ölen için duyulan acı çeşitli şekillerde bazı ayin ve törenlerle ifade edilirdi. Saçlarını keserler, ölen kahramanlar için yüzlerini bıçakla yaralayıp kanlı gözyaşları dökerlerdi. Buna "yup" töreni denirdi.²

İnsan yaşamında doğum ve ölüm olayları çok önemli yer tutmuştur. Neticede bu doğal olayların oluş anında, öncesinde veya sonrasında toplum içerisinde bu olaylara bağlı olarak bir takım faaliyetler, etkinlikler ortaya çıkmıştır. Toplumsal yaşam sürecinde bu yapılan faaliyetler çağın gerekleri dahilinde nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bugün dahi işlevsel olarak törenlerde farklılıklar olmasına karşın törenlerin temelinde varolan inanç ayınıdır.

¹TÜMER, Günay - KÜÇÜK, Abdurrahman: *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, Eylül 1988, s. 62.

²TÜMER, Günay - KÜÇÜK, Abdurrahman: A.g.y., s. 63.

3.1. Türk Mitolojisinde Ölü Törenleri

Altaylılara göre: İnsanın ölümüne iki şey sebep olur. Biri Erlik Han'ın aç gözlülüğü, diğeri Erlik ile Ülgen'in beraber verdikleri ölüm hükmü. Bu hükmü Ülgen'le Erlik Han memleketlerinin sınırda bulunan (Kara Kütük) denilen yerde verirler. Erlik'in aç gözlülüğü yüzünden gelen ölüm normal değildir. Erlik'e kurban vermekle bu vakitsiz ölümden kurtulmak mümkündür. Ancak bu iki tanrının beraber verdikleri hükümle gelen ölümden kurtulmak imkansızdır.³

Türklerde bir kimse öldükten sonra bağlı oldukları bir takım inanışların havası içerisinde; ölenin derecesine göre törenler yapılır, yanlarında lazım olacak eşyası, silahları, atı ve en yakın dostları da beraber gömülürdü.

Ölenler genel olarak toprağa gömülürdü ama ölüyü suya atanlar, yakanlar da vardı. Mazdaist'lerin etkisi altında bulunan bazı boylar; ölüye ateş dokundurulmasını büyük günah sayarlardı.

Bazı boylarda ölülerini köpeklere yedirirlerdi. Bir takımı da ölülerini ağır taşlar altına koyar, büyük ağaçların kovuklarına sokarlardı.⁴

Kalmuklar büyüklerden biri ölürse onu yakar, külünü kireçle karıştırarak bir küçük bina yaparlar, içine putlar koyar kandil asar, dua yazılı kağıtlar da bırakırlardı.

Bazılarınca da mezarın üstüne (Bark) denilen türbe yapılır, içine de ölenin resmi konulur, duvarlarına; girdiği savaşların resimleri yapılırdı.

Cenaze törenlerinde at koşusu da yapılırdı. Ölene saygı için eğerli, süslü, üzerinde binicisi olmayan at gönderilirdi. Mezarın üzerine direkler, başlarına da inek, öküz, koyun başları takarlardı.

Yakutlarda ise; ölene en iyi elbiseyi giydirir. Sonra bir tabuta koyar, yanına bir çakı, bir çakmak taşı, kav, yağ, et gibi öbür dünyaya sefer için lazım olacak şeyler bırakırlardı.

³URAZ. Murat: *Türk Mitolojisi*. Mitologya Yayınları 2. İstanbul. 1992, s. 224.

⁴URAZ. Murat: A.g.y., s. 225.

Samuetler de; ölüyü giydirir, başına bir tencere geçirirlerdi. Onlara göre ruh ölenle beraber bulunduğu için, ölenin vücudu çürüyünce ruh o tencerenin içinde kalır, orada kendini korurdu.

Hiyung-nular da; birisi ölünce varlık derecesine göre, altın ve mücevherleriyle tabutunu süslerler, karıları, hizmetçileri de ölünün arkasından mezara giderler, bir takım gençler ölü gömüldükten sonraki yeni ayın başında toplanarak orada güreşirlerdi.⁵

Altaylılar da; birisi öleceği zaman yanında şamanda bulunur, onun ruhunu göklere yahut yerin altına gönderirdi.

Yine Altaylılar da; insan öldükten sonra, evinin içinde (Aldacı) denilen kötü ve pis ölüm ruhları bir zaman kalırdı. Şamanlar temiz sayıldıkları için bu pis ruhlar tarafından kirletilmesin diye ölü evine girmezler. Bir hafta ölü evinden dışarı eşya verilmez, içeriye alınmazdı. Ölümden kırk gün sonra evde temizlik yapılır, şaman o zaman gelir, ardıç ağacı ile tütsü yapar, (Aldacı)'ları kovar, bundan sonra törende yemek yenirdi.⁶

3.2. Türk Mitolojisinde Yoğlar

Birinin ölümü üzerine yapılan matem törenidir. Ölüler hakkında çeşitli matem törenleri yapılırdı.

Altaylılarla Yakutların yoğlarında şamanlar da bulunur, matem törenini tertipler dualar eder, sağular söyler, orada bulunanları ağlatır, coştururdu. Ölü çıkan evleri kötü ruhlardan temizlemek için (Arcu) denilen ardıç ağacını yakarak tütsü yaparlardı ki Kırgızlar buna (Alasta) derlerdi.⁷

Bir yoğ törenine göre; ölen adam bir çadıra konulur, aile ve akrabaları at yahut inek kurban ederek çadırın önüne koyar, kendileri de ağlayarak çadırın etrafını atla yedi defa dönerlerdi. Bu sırada yüzlerini çizerler, akan kanlarla gözyaşları birbirine karışırdı.

⁵URAZ, Murat: A.g.y., s. 226.

⁶URAZ, Murat: A.g.y., s. 228.

⁷URAZ, Murat: A.g.y., s. 228.

Büyük törenlerde yakın akrabası ölenler saçlarını traş ederler, tırnaklarıyla yüzlerini yırtar, kanatırlardı.

Yine başka bir törende; ölünün akrabaları üçüncü gün toplanarak ölünün şerefine ziyafet tertip ederlerdi. Bu ziyafete Oğuzlar (Basan) derlerdi. Ziyafetten sonraki günlerde mezarlıkta toplanırlar, ağlamak, feryat etmekle ızdıraplarını ifadeye çalışırlardı. Yedinci günde yine toplanılarak önceki ziyafeti tekrar ederlerdi. Törene önem vermek için para ile ağlayıcılar tutulur, onlarda ağlar, dövünürlerdi ki bunlara (Sığıncı) denirdi. Ölenin yatağı ise yakılarak yok edilirdi.⁸

3.3. Türk Mitolojisinde Kurban Törenleri

Canlı hayvanları keserek, boğarak, yahut suya atarak verilen kurbanlardan başka, bir de emekle elde edilen, değer taşıyan cansızlardan verilen kurbanlar vardır. Canlılardan olan; kanlı kurbanlar, cansızlardan olan da; kansız kurbanlar adaklardır. Kansız kurbanlara saç da denilir. Arpa, buğday, süt, yağ, şarap ve kımız gibi şeyler saç olacıklar arasındadır ki bunlar da ya verilir, yahut rakı, şarap, yağ gibi sulu olanlar törenlerle ateşe serpilirdi.

Bir de tanrılara sunulmak üzere serbest bırakılmış hayvanlar olurdu ki bunlar da kansız kurbanlar arasındadır. Bu hayvan kendi başına bırakılır, buna serbest anlamına gelen (Idık) denilirdi.⁹

Kanlı kurbanlara gelince; çeşitli ve külfetli törenlerle olurdu. Eski törenlerde en makbul hayvan (Yak) denilen Tibet Öküzü idi. Bu öküzün adına (Sığır) da denir. Yak'ın kuyruğu at kuyruğuna benzer. Ancak bu öküzü ele geçirmek güç olduğundan bunun yerine başka bir öküz yahut at kurban edilirdi. Bunun içindir ki; Altay Türklerinin en büyük kurbanı at idi. At öldürüldükten sonra, derisi, başı, ayakları ile çıkarılarak bir sırk üzerine takılır, gün doğusuna çevrilerek mezarın üzerine dikilirdi ki bunu mezarı koruma için yaparlardı.¹⁰

⁸URAZ. Murat: A.g.y., s. 229.

⁹URAZ. Murat: A.g.y., s. 229.

¹⁰URAZ. Murat: A.g.y., s. 230.

Yine Altay Türkleri büyük tanrı Ülgen için beyaz at kurban ederlerdi. Kurban edilen bu hayvanın ön taraf etleri eski ateşte, arkadaki etleride yeni yakılmış ateşte pişirilirdi. Sonra bu pişmiş olanın ön tarafı güneşe çevrilir, yakılırdı.

Etler yanarken dumanlar etrafa dağılmadan toz olarak göğe yükselirse; tanrı bu kurbanı kabul etmiş olurdu. Kalan kavrulmuş etlerle orada bulunanlara ziyafet verilir, en iyi yeride töreni idare eden şamana ayrılırdı. Yine yanmış ateşte pişirilen arka kısımları da orada yenir, kalan parçalarla kurban da kullanılan kesme aletleri yakılırdı.

Kurban töreninde bulunan şaman; kurbanın ruhunun göklere nasıl çıktığını ve tanrıdan yalvarılan şeylerin kabul edilip edilmediğini görür gibi törende bulunanlara anlatırdı.¹¹

Elbetteki bütün kurban törenlerinde olayın; öncesi, olay anı ve sonrasında bir takım etkinliklerin varlığı söz konusudur. Şamanın bu tip törenlerin idarecisi olduğu düşünülürse yapılan etkinliklerin başında oyunlar oynanmış olabilmesi ihtimali kuvvetlenir. Tabii ki, bu oyunlar bugünkü yapısından ve içeriğinden farklı olacaktır. Fakat neticede şamanın bütün istemlerini tanrıya mutlaka bir takım fiziksel hareketlerle belli bir ritm dahilinde anlatmaya, ona ulaşmaya çalıştığı bilinmektedir.

3.4. Türk Mitolojisinde Bayram Törenleri

Türk mitolojisinde bayram törenleri tanrılar adına yapıldığı gibi, çeşitli sebeplerle de tertiplenirdi.

Salgın hastalıkların, kıtlıkların sona ermesinde, büyük zelzelelerin geçmesinde bayram yapılır, bunların tekrarlanmaması için dualar edilirdi.¹²

Savaşlardan zaferle çıkma sonunda avların başarılı bitmesinde, yılbaşlarında, meyve mevsimlerinde, halkı ilgilendiren büyük büyülerin bozulmasından sonra bayram törenleri yapılmıştır. Sevinç ve rahatlık içinde geçen bu bayramların programları din gelenekleri ve inanışları içinde

¹¹URAZ, Murat: A.g.y., s. 230.

¹²URAZ, Murat: A.g.y., s. 238.

tertiplenirdi. Bugün dahi Türk toplumunda yukarıda sıralanan bir takım benzeri sebeplerden dolayı bayramlar tertiplenmektedir. Türk mitolojisinde yapılan bayram törenlerinin en önemlileri şunlardır:

Meyve Bayramları: Bunlardan biri Hititlerin Ezen-in piy dedikleri bayramdır. Bu bayram ormanda yapılır, tanrı heykeli tapınaktan gece çıkarılarak ormandaki (Tarnui) tapınağına getirilir, heykelin konulduğu tahtravan kırmızı, beyaz ve mavi kumaşlarla süslenir, ormandaki tapınağa gelindiği zaman büyük kahin tarafından karşılanır, dini tören yapılır, bundan sonra eğlenceler başlardı.¹³

Ayzıt Bayramı: Altay Türklerinin tanrılar adına yaptıkları bayramlardan en neşelisi güzellik tanrıçası Ayzıt adına yapılan bayramdı.

Bu bayramlar iki mevsimde yapılırdı. Yazın yapılan bayram törenlerini(Ak Şamanlar) idare ederdi. Bu törende beyaz elbise giyerlerdi. Törenler ormanda yapılır, kadınlar katılamazdı. Kışın yapılan bayram törenlerini(Kara Şamanlar) idare ederdi. Bu törende şamanlar siyah elbise giyerlerdi. Kış törenleri evlerde yapılır buna kadınlar da katılırdı.

Törenlerin yapılacağı gün; evler temizlenir, odalara süslü eşyalar konur, en güzel elbiseler giyilir, en iyi yemekler pişirilir, süslü sofralar kurulurdu.

Bu törenlerde herkesin neş'eli olması lazımdı. Yemekler yenilir, kırmızlar içilir, yemekten sonra şamanlar hiçbir günah işlememiş dokuz genç kızla, dokuz delikanlı seçer, delikanlılar sağda, kızlar solda el ele vererek iki sıra dizilirlerdi. Şamanda önlerine geçer, dualar eder, bunları Ayzıt'ın göğün üçüncü katındaki sarayına götürürlerdi.

Sarayın kapısına gelirler, Ayzıt'ın ellerinde gümüş bakraçları olan yasakçıları vardır. Bunlar gelenler içinde namusunu bozmuş olanlar varsa, onları geri çevirirdi. Öbürleri Ayzıt'ın sarayına girerler, huzuruna çıkarlardı.

Ayzıt dualarda şöyle anlatılır: Başında ak gökten ak bir kalpak, çıplak omuzlarında ak gökten bir atkı, ayaklarında baldırına kadar siyah bir

¹³URAZ. Murat: A.g.y.. s. 239.

çizme. Bu heybetle bir kayaya yaslanarak uyumuştur. Yahut ormanda dolaşmaktadır. Onu böyle görenlerin nasıl aklı başdan gitmez.¹⁴

Yılbaşı Bayramları: Hititlerin yılbaşı bayramları coşkunluk içinde geçerdi. Bu bayramlara (Purulliyas) adı verilirdi.¹⁵

Üzüt Bayramı (Ruhlar Bayramı): Vücudu bıraktıktan sonra Süne denilen ruh, başka bir dünyaya gider. Orada Süne'yi Erlik'in bekçisi olan ölüm ruhu Aldacılar karşılar. Aldacılar her yeni ölen adamın, çoktan ölmüş yakınlarından birinin ruhudur. Süne ile Aldacı bir müddet dolaşır. Çocuk Süne'si yedi, büyüklerin Süne'si kırk gün böyle dolaşır. Bu müddet içinde ölü çıkan evde çeşitli tabular olur. Bu eve şaman girmez. Mübarek vücudunun Aldacı tarafından kirletilmesinden korkar. Bir haftaya kadar ölü çıkan evden dışarı eşya vermezler. Dışarıdan da almazlar. Bu müddet içinde ölü çıkan evden birşey istemek ayıp sayılır. Kırk gün sonra ölenin akrabaları (Üzüt Bayramı) yaparlar. Bu bayram için hayvan kesilir, eti sofralarda yenilir. İhtiyarlar da yüksek sesle dua okurlar.¹⁶

Mevsim Bayramları: Mevsim bayramlarından ilkbaharda yapılanlara Yakutlar ay ve güneş bayramı derler. Kötü ruhlardan korunmak için de sonbaharda bayramlar yapılırdı.¹⁷

Şurpzu: Büyücülerin; halkı ilgilendiren büyük büyüleri bozmaları sonunda yapılan bayramlardan biridir.¹⁸

3.5. Türk Mitolojisinde Av Törenleri

Avların en büyüğü (Sığır), yahut (Yak) adındaki kutsal yaban öküzünün avı için, biri başlamadan önce, biride başarıyla sona erişinde tören yapılırdı.

Ava başlamak için büyük hazırlıklar olur, programlar tertiplenir, törende halk hazır bulunurdu. Birgün önceden avın başarılı geçmesi için şamanlar tarafından dualar edilirdi.

¹⁴URAZ, Murat: A.g.y., s. 240.

¹⁵URAZ, Murat: A.g.y., s. 240.

¹⁶URAZ, Murat: A.g.y., s. 241.

¹⁷URAZ, Murat: A.g.y., s. 242.

¹⁸URAZ, Murat: A.g.y., s. 241.

Sığır avına hakanlar da katılır, törenleri idare ederlerdi. Avdan sonraki tören ziyafet halinde olur. Bu ziyafete (şölen) denilirdi.

Yak denilen hayvana (Tibet Öküzü)'de denirdi. Bunun kuyruğu at kuyruğuna benzerdi. Ancak (Yak) her zaman yakalanamadığı için, bunun yerini tutmak üzere at kuyruğu kullanılırdı.

Altaylılar böyle yaptıkları gibi, Oğuzlarda (Yak) yerine at kuyruğunu kullanırlardı.¹⁹

3.6. Türk Mitolojisinde Şölenler

Bayramlardaki ziyafetlerin en büyüğü şölen idi. Şölenler çok depdebeli olurdu. Sığır avından, yoğlardan, kurultaylardan başarılı geçen savaşlardan sonra; evlenmelerde, doğumlarda şölenler yapılırdı. Şölenlerin çoğuna tanrılarda katılırdı.

Oğuz yurdunu oğullarına taksimi sırasında büyük bir şölen yapmıştı. Ebulgazi Bahadır Han bu şöleni şöyle anlatır:

"Altınla işlenmiş bir büyük çadır yaptırılmıştı. Şölende 900 at, 9000 koyun kesilmişti. Meşinden yapılan 90 havuza kırmızı doldurulmuştu."²⁰

Selçuknamede ise: 900 baş kısrak, 900 baş sığır, 90000 baş koyun kesilmişti denilmektedir.

Şölendeki davetlilerin oturacakları yerler, yiyecekleri etler önceden kararlaştırılırdı. Bu tertip daha çok Oğuzların şölenlerinde olurdu.

Yenilecek et parçalarına (Sögük) denirdi. Bunlar hayvanın muayyen yerlerinden alınır, her boya ayrılırdı. Hakan ile karısı içinde sırt eti demek olan (Oca) ayrılırdı.²¹

Şamanlar yahut Kamlar şölenlerde Hakandan ve karısından sonra en iyi yeri alırlardı.

¹⁹URAZ, Murat: A.g.y., s. 238.

²⁰URAZ, Murat: A.g.y., s. 241.

²¹URAZ, Murat: A.g.y., s. 242.

3.7. Dügün Törenleri

Oyun toplum hayatında her zaman birleştirici, toplayıcı ve de yaklaştırıcı bir rol oynamıştır. Hemen her törende onun yeri vardır. Dügün törenlerinde ise oyunlar en önemli yeri teşkil etmişlerdir.

Dügün oğlan evi ile kız evini birbirine bağlayan ve bu iki ev arasında (toplum şekillerine göre iki aile grubu, iki kabile, iki kavim) kutlanan bir sıra törenlerden ibarettir. Bu vesileyle her iki evin akraba ve yakınları, özel davetlileri bu törene katılırlar. Dügün çerçevesi içinde yapılan bu törenlerde gelin ve güveğiye, gelin ve güveyinin ana babalarına, kardeşlerine, bütün akraba ve yakınlarına, bütün davetlilere derece derece herkese düşen ödevler vardır: Dügün hazırlıklarında ve törenler sırasında iş bölümü yapılır. Delikanlılar "imece" şeklinde dügün hizmetlerine koşarlar. Büyükler dügün hediyesi, para yardımı gibi şeyler yaparlar. Yerine göre bazı oyunların yapılmasında bu ödevler arasındadır. Bunlar bereket, zürriyet, sıhhat gibi dileklerin yerine gelmesi için yapılması "uğur" sayılan yahutta kötü ruhları savuşturmak, fenalık yapacak etkenleri yok etmek veya bunların zararlarını önlemek için yapılan oyunlardır. Zamanımızda bunların niçin yapıldığı bilinmeden Adet'tir diye yapılmaktadır. Halk bunları kendi mantığına göre yorumlar. Esasında gelin ile güveğinin birleşmesinde zürriyeti, bereketi, tabiattaki mistik bir fonksiyonu sembolleştiren kutsal bir anlam vardır. Oyun bu kutsallık havası içinde gelişen cemaat ruhunun müşterek bir ifadesidir.²²

Gerçekten dügün adetleri arasında oyun büyük bir yer tutar. Bunlar düğüne şenlik katarlar. Her dügün töreninde o bölgenin bütün oyunları oynanır, ama bazıları doğrudan doğruya dügün törenleriyle ilgilidir. Örneğin dügün boyunca gelinin, güveğinin kaynana ve kaynatanın, gelinin arkadaşları olan genç kızların, güveyinin arkadaşları olan delikanlıların belli bir gün, belli bir zaman ve belli bir yerde oynadıkları oyunlar böyledir.²³

Bugün Anadolu'da her yörenin kendine özgü bir dügün geleneği olmasına karşın dügün adetlerine bağlı bir takım oyunların bulunduğunu

²²TECER, Ahmet Kutsi: **Dügün ve Oyun**, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Yayınları, 3. Cilt, Haziran 1963. s. 3038.

²³TECER, Ahmet Kutsi: A.g.y., s. 3084.

görmekteyiz. Esasında bu oyunların sembolik anlamlarının varlığı düşünülmesi lazım gelen bir konudur. Fakat zaman içerisinde bu inançlar kaybolmuş oyunların ne maksatla oynandığı unutulmuştur. Bugün hemen hemen tüm oyunlar zaman içerisinde fonksiyonlarını yitirmiş, sembolik bir mahiyete bürünmüştür.

IV. BÖLÜM

4. DİN VE DİNİN OYUNLARA TESİRİ

Dinin nasıl başladığını kutsal kitapların verdiği bilgiler dışında ilmi yollarla bilebilmemiz mümkün değildir. Bu konuda bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bilebildiğimiz nerede insan varsa orada din olduğudur. Tarih boyunca ve insanların en eski kültürlerinin karanlık zaman dilimlerinde din, insan hayatının her tarafına yayılmış bir hususiyettir. İnsan tarihini ve insan hayatını anlamak için dini anlamak lazımdır. Günümüzde dinsiz bir toplum göremiyoruz. Din bilimi, tarihi devrelerde de tarih öncesinde de dinsiz bir topluma rastlamamıştır. Din, insanlarla beraber var olmuş, insanlarla beraber varlığını sürdürmekte ve insanla beraber var olacaktır. Tarihin hangi devresine bakılırsa bakılsın dinsiz insan bulunsa da dinsiz bir toplum görülmemektedir. İnsanlık tarihinde insanın önemli sayılabilecek daha başka nitelikleri bulunsa da din onun en bariz niteliği olmuştur. Belli bir kültüre ulaşarak tarihte yer alan bütün milletlerin manevi dünyaları bir dini inançla şekillenmiştir.¹

Dinin insan hayatının her yönüyle ilgilenmesi kaçınılmazdır. Gerçeğine uygun tarzda yaklaşıldığında, din, yol gösterici ihali bir açıklama olup insan hayatını düzenleyen bir program değildir. Dinde, insanın bizzat kendisinin kendi hayatını düzenleyen genel prensipler vardır. O insanın hayatının bu yönüyle ilgili umumi ilkeler verir. Zamana ve mekana uydurulmasını ve bazı problemlerin çözümünü insana bırakır. Vahiyle gelen din ve dinin yer aldığı toplum, sürekli bir gelişim gösterir. Zamanla toplum içinde gelişen ve değişen tavırlarla dinin vahiyle gelen özünün etrafında insan aklının dini yorumlaması ile yeni beşeri bir bölüm oluşur. Böylece zamanla din tahrif olmuştur. Esasen yorumlar dini tahrif eden bir uygulama değildir. Yorumların yöntemi bilinemeyince, böylesi bir sonuç kaçınılmaz olmaktadır. Bu gelişme dini ilk şeklinden çıkarıp "hurafe ve beşeri" bir yapıya dönüştürür. Allah'ın gönderdiği dinler arasında hiçbir zaman çelişki yoktur. Dinler insanların bilgi ve seviyesine göre gönderilen ve bir evvelki dini içeren bir yapıya haizdirler. Kendi zamanındaki toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek-

¹TÜMER, Günay - KÜÇÜK, Abdurrahman: **Dinler Tarihi**. Ocak Yayınları. Ankara. Eylül 1988. s. 36.

leri için, yeni ilkeler içerirler. Türk topluluklarının "çeşitli dinlere" mensup oldukları ifadesi "kendilerine indirilen" dinlerin özü etrafında, kendi yöntemlerinden kaynaklanan beşeri bir bilgi bölümü olduğu gerçeğini de içerir.²

Türk kültürü unsurları arasında hayatımız ve yaşayışımız üzerinde tarih boyunca dini inançlar ve bunlara dayalı uygulamalar etkili olmuştur ve halen daha olmaktadır. Dini inançların insan hayatı ve yaşayışı üzerindeki müessiriyeti, bütün cemiyetler için söz konusudur ve sadece Türklere mahsus bir hal değildir. Eski dinlerin ve inançların tesiri ve kısmi de olsa hayatıyeti, semavi dinler içindeki her cemiyette devam etmiştir.³

4.1. İslâmiyet Öncesi Türklerde Din ve Oyunlar Üzerindeki Tesirleri

Kaynaklarda, Orta Asya ve Kuzey Asya'da devlet kurmuş olan Türk boylarının hemen hepsinde tek Tanrı (Gök Tanrı) inancının bulunduğu belirtilmektedir. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar gibi Türk devletlerinde dini sistemin merkezinde Gök Tanrı inancı yer almaktadır. Gök Tanrı tektir; ezeli ve ebedidir, herşeyin yaratıcısıdır; öldürücüdür; kainatın efendisidir. Türk lehçelerinde Gök Tanrı; "Tengri", "Tangara", "Tingir" şeklinde ifade edilmiştir.⁴

Eski Türklerde Gök Tanrı milli bir tanrı olarak kabul edilmiştir. O'nun sıfatları vardır. O; hayat veren, yardım eden, cezalandıran, insanlara bilgi veren, yol gösteren bir yüce varlıktır. Türkler hiçbir zaman tanrıyı insanî sıfatlarla sınıflandırmamışlardır. Türkler, bu tek tanrı (Gök Tanrı) inanışlarını müslüman oluncaya kadar devam ettirmişlerdir. Ögel, Türklerdeki bu tek tanrı "Gök Tanrı" inancının Çinlilerde derin etkileri olduğuna onların tanrıyı ifade etmek üzere kullandıkları "Tien" kelimesini Türklerden aldıklarını belirtmektedir. Ayrıca Türkler iyi ve kötü ruhların varlığına inanıp, ata ruhlarına saygı ve bağlılık göstermişlerdir.

²"*Türk Tarihinin Sistematiği Meselesi Sektörel Genel Raporu*". Türk Dünyası Araştırmaları Kongresi, 5-9 Eylül 1991, Ankara.

³KALAFAT, Yaşar: *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, 1995, s. 11.

⁴TÜMER, Günay - KÜÇÜK Abdurrahman: A.g.y., s. 61.

Eski Türkler, içinde hareketli bir hayat geçirdikleri tabiatı tanrının bir yarattığı kabul etmiş ve kutsal saymışlardır. Yer ve sular, sonsuz bir varlık ve güzellik kaynağıdır. Bunlar tanrı tarafından gönderilmiş kutsal hediyelerdir. Bu yer-su deyiimiyle ifade edilmiş olan kutsallık, büyük imparatorluklar devrinde giderek bir yurt inancı haline gelmiştir. Gök Tanrı Kitabeleri'nde kutsal yer-su şeklinde ifade edilen bu kavramla hem koruyucu ruhlar, hem de vatan kastedilmiştir. Eski Türklerde; dağ, ağaç, orman, mağara, su (pınar, ırmak, göl) ve kayanın kutsallığına inanmak onların yer-su inançlarının bir bölümünü oluşturmaktadır.⁵

Türklerin tek tanrılı bir dini kabul edinceye kadar taşıdıkları dinlerden: Totemizm, Animizm ve Natürizm gibi kurucuları olmayan ilkel dinler; hayvan ve bitkilere verilen kutsal önem, bir de insan ruhunun büyük varlıklara, büyük olaylara gösterdikleri saygı ve hayranlık sebebi ile ortak bir inanç halinde Türklerin de iç alemlerinde doğmuştur. Yüzyıllarca Türk boyları arasında tutunan Şamanizm ise, Animizm ve Naturizm'in esaslarına dayanarak gelişmiş, bir din olmaktan ziyade bir mezhep manzarası göstermiştir.

Budizm, Manihaizm, Taoizm ve Lamaizm gibi kitabı ve kurucuları olan dinler ve mezheplere gelince bunlar da; türlü sebep ve olaylarla yabancı milletlerden kayarak zaman zaman Türkler arasında yayılmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bir takım yabancı dinler yayılırken bunlar üzerinde eski Türk inançlarının ve Şamanizm'in etkilerini görmek de mümkündür.⁶

Orta Asya eski Türklerinin ateşe gösterdikleri derin saygıda, Zerdüş tarafından kurulan Mazdaizm'in temelinde yer almış bulunmaktadır.

Şu hale göre, Türklerin taşıdıkları dinler; Totemizm, Animizm ve Natürizm gibi Polytheist veyahut Mazdaizm, Manihaizm ve Şamanizm gibi Dualist dinlerdir. Polytheist dinlerde çok tanrılar, Dualist dinlerde ise karşılıklı çarpışan, birbirine zıt iki kuvvet veya tanrı görülmektedir.

Dualist dinlerden olan Mazdaizm'e göre; iyiliği temsil eden Hürmüz ile kötülüğü temsil eden Ahriman vardır ki Hürmüz tek tanrı olan Ahora-

⁵TÜMER, Günay - KÜÇÜK, Abdurrahman: A.g.y., s. 61.

⁶URAZ, Murat: *Türk Mitolojisi*. Motologya Yayınları 2. İstanbul. 1992. s. 197.

mazda'yı da temsil etmektedir. Manihaizm'de ise; nuru temsil eden tanrı ile karanlığı temsil eden şeytan bulunduğu gibi, kainatta bir de iyilik ve kötülük vardır ki bunlar da her zaman mücadele halindedir. Herşey bunların çarpışması ile olur. Şamanizm'de gök ve iyilik tanrısı Ülgen ile yeraltı ve kötülük tanrısı Erlik Han karşı karşıyadır. Bunda da ilk ced tanrı olan Kara Han, Ülgen ile temsil edilmektedir. Başka tanrılar ikinci planda kalmaktadır.⁷

Türklerin bu kadar çeşitli din kullanmalarına; yayılma, hükümet kurma, çökme, göç gibi olaylar ve kaynaşmalar, bir de Çin, Hint ve İran gibi din kültürleri kuvvetli olan komşuları ile temaslar sebep olarak gösterilmektedir.

Türkler, atalara saygı ve bağlılığı Çinlilerle; ateşi kutsal saymayı İranlılarla paylaşmışlardır. Ateşe bakıp kahinlik yapmış, ateşin herşeyi temizlediğine kötü ruhları kovduğuna inanmışlardır. Ailede ocak kutsal sayılmıştır. Bu kutsallık tamamen atalara olan saygıdan ileri gelmiştir. Ağaç ve orman da kutsal sayılmış, fakat bunların içinde bir kayın ağacı var ki onun ayrı bir yeri ve önemi sözkonusu olmuştur. Kamlar bu ağaç olmadan ayin yapmazlarmış. Dağlar arasında da Altaylar, Ötüken ve Tanrı Dağları Türkler arasında özel bir yere sahip olmuşlardır.

Ama bu olaylar ve kaynaşmalar o kadar çok ve hareketli olmuştur ki, bu yüzden dinlerin Türk kolları arasındaki yayılma sahalarını net olarak hudutlandırmak, yerleşme çağlarını tarihlere bağlamak şartıyla kesin olarak belirtmek şimdilik imkan dışı kalmaktadır.

Ancak burada genel bir bakışla şu kadarı denilebilir ki; Türkler özellikle Altaylılar, Yakutlar ve Çavuşların bir kısmı uzun yıllar Animist, Naturist ve Şamanist kalmışlardır. VII. yüzyıldan sonra ise bazı yerlerde Şamanlık zayıflamış, yerini Budizm'e bırakmıştır.⁸

Tukiyular önceleri Şamanist iken sonra Budist olmuşlar, ama bu dinde askerlik enerjisini felce uğrattığı için çok geçmeden itibardan düşmüştür.

⁷URAZ, Murat: A.g.y., s. 198.

⁸URAZ, Murat: A.g.y., s. 199.

Göktürkler'de VI. yüzyılda Budizm'e bağlanmış Bilge Kaan'da bu dini kabul etmiş, imparatorluğun çökmesine kadar bu bağlılık devam etmiştir. Ancak bu dini daha çok şehirliler ile hakan ve onun etrafında toplananlar kabul etmiştir. Bunların dışında kalanlar Şamanist olarak kalmışlardır.

Moğollar ise Şamanist iken sonraları Budizm'i kabul etmişlerdir. Cengiz sülalesinden Kubilay da koyu bir Budist idi. Budizm Buhara'ya da yayılmış iken, İslâmlık oradan bu dinin izini silmiştir.

Çeşitli dinleri taşıyan en çok Uygurlar olmuş, önceleri Şamanist iken sonraları bir takım dinler bunların arasında yayılmıştır. Uygurlar ve bunlardan yetişmiş bir nesil olan Yugurlar Tibet Yolu ile Lamaizm'i de kabul etmiş, batıdan Türkistan kanalı ile gelen Manihaizm'i benimsemiş ve 762'de de Uygur Hükümdarı Buğu Tekin, Manihaizm'i resmi din olarak almıştır. IX. yüzyılda, Şamanist olan Kırgızlar, Uygurlara hakim duruma geçince Manihaizm'i de Türkistan'ın arkalarına doğru uzaklaştırmışlardır. Bu sıralarda Budizm'de Uygurlar arasında yayılmıştır. Hatta Uygurlar arasında Nesturilik'te bir zaman yer almıştır.

Sümerler ise, önceleri Altaylılar ve Yakutlar gibi hayvan ve bitkilerden bir takımlarını totem tanımışlardır. Arslan, boğa ve kartal gibi hayvanlar Sümerler'in ilk totemleri arasında görülmektedir. Sonraları Animizm'e, Naturizm'e göre herşeyin birer ruh taşıdıklarına, kozmik varlıkların, kuvvetlerin birer tanrı olduklarına inanmışlardır. Sümerlerin din anlayışı Hititler'in üzerinde etki göstermiştir. Hititler bir zaman Hurri dinini de kabul etmişlerdir.

Elamlılar ise önceleri Sümerler gibi; Totemizm, Animizm, Natürizm ve Şamanizm kanallarından geçtikten sonra, çeşitli yabancı dinleri de kabul etmişlerdir.⁹

İslâmlık girinceye kadar Oğuz ülkelerinde de Şamanlık yaygın bir halde yaşamıştır. Bununla beraber sonraki yüzyıllarda bile İslâmlığın kuvvetli kültürü karşısında şamanlığın izleri silinememiş, dini gelenekler arasında tutunmuş kalmıştır. VII. yüzyıldan itibaren bütün Mezopotam-

⁹URAZ, Murat: A.g.y., s. 200.

ya'daki dinler, güneyden gelen İslâmlıkla karşı karşıya kalmışlar ve kaynaşmalar mücadeleler başlamıştır. Orta Asya'da dahi bu hareketler ve din kavgaları kendini göstermiştir.

İlkel kabilelerde din, tapınma, büyü, ergenlik ve geçiş dönemleriyle ilgili geleneksel törenler yapılır, bu törenlerde danslara yer verilirdi. İlkel kabile mensupları, danslar yoluyla ruhi durumlarını bedeni hareketlerle açığa vururlardı. Bu danslar din ve büyü ile ilgili idi. Savaş, av, totem, bolluk, ölüm, ergenlik ayinlerinin danslarında genellikle maskeler takılırdı.¹⁰

4.1.1. Totemizm

Bazı hayvanlar ve bitkiler insanların koruyucusu ve tanrılarıdır. O boyun insanları o hayvanın, o bitkinin soyundan türemiştir. Bunun içinde bunlar kutsaldır. Böyle tanınan hayvan ve bitkiye (Totem) denir. Bir hayvanı totem kabul etmiş boy hayvanın etini yemez, ancak o hayvanın ilk yavrusu senede bir defa törenle kurban edilir, eti o boya dağıtılırdı.

Sonraları Totemizm daha gelişmiş ve şekillendirilmiş, bir takım hayvanlardan, kiminin pençesi, kiminin gagası, kuyruğu ve ayakları gibi uzuvlarından biri alınarak kompozisyon yapılmış ve böylece acaip bir yaratık meydana getirilmiş, bunlar; kutsal ve yaratıcı olarak tanınmıştır.

Totemin resmi evlere, eşyalara ve mezarlara yapılırdı. İnsanlar vücutlarına da totemlerinin resimlerini yaparlardı. Eski milletlerin çoğunda totemciliği görmek mümkündür. Totem kabul edilen; tunç, mermer ve adi taştan heykelleri yapılırdı.¹¹

Daha sonraları totem olan hayvanın yaratıcı ve koruyuculuğu hakkındaki dini inançlar zayıflamış ve yerini milli düşünceler almıştır ki, bundan sonra o hayvanın bütünü yahut bir uzvu çoklarının bayraklarında ve armalarında milli sembol, tarihi bir yadigâr olarak yer almıştır.

Totem hakkındaki kutsal inanışlara da top yekün Totemizm denilmektedir. Bu bir din halini almıştır.

¹⁰TÜMER, Günay - KÜÇÜK, Abdurrahman: A.g.y., s. 46.

¹¹URAZ, Murat: A.g.y., s. 203.

Eski Türklerde her boyun bir kutsal hayvanı vardır. Buna "Ongun" denilmektedir. Soylarının başında o hayvanın bulunduğu kabul edilip bu düşüncede bir inanış oluşmuştur.

Oğuz'un oğullarından her birinin kendisine bağlı Türk boylarınca birer hayvan ongunu vardı. Bu boyların ongunları avcı kuşlardı. Yalnız Bağ Han Boyu'nun ongunu üç kuş diye gösterilmektedir. Ongun tanınan hayvanların eti yenilmez, ona ok atılmaz, hiç incitilmezdi.¹²

Moğollarla bir kısım Türkler ağaçtan ve keçeden tanrı resimleri yaparlar, buna da ongun derlerdi. Bu resimleri evlerinin duvarlarına asarlar, önlerinde ibadet ederler, ağızlarına yemeklerinin ilk lokmasını koyarlardı.¹³

Totem ile Ongun arasında şöyle bir fark vardır: Boylar kendilerine totemlerinin adını verirler, o boy içinde biri öbürü ile evlenemezdi. Ongun için bu şart yoktur.

Eski tarihlerde Anadolu'ya gelen Türk boylarının; "kartal", "kuş", "güvercin", "ejder" gibi motifleri sanat eserlerine işlediklerini görmekteyiz. Asırlık bir tütün tabakasında, bir kilimde veya herhangi bir süslemede bu motiflere rastlamak mümkündür. O halde bunların yapılmasında insan bilgisinin elbette bir fikri yapısı ve bir inanç ilkesi vardır.¹⁴

Eski Türk örf ve gelenekleri arasında totemciliğin özelliklerine uygun bazı inanış ve davranışlar vardır. Türkler Kurt'u ata tanımışlardır. Bu nokta Göktürkler'in kökeni bahsinde Çin kaynaklarında kesinlikle belirtilmiştir.¹⁵

Asya Türkleri'ndeki dini inançlar hakkında etnoğrafik araştırmalar yapmış olan Abdülkadir İnan bu konu ile ilgili olarak şu izahatı vermektedir:

"Türk ırkına mensup Şamanistlerde çok yaygın olan tözler; tilki, kozan (tavşan), aba (ayı), bürkin (kartal), tiyin (sincap), as (kakım) ve bunlara benzer adlar taşıyan putlardır."

¹²URAZ, Murat: A.g.y., s. 204.

¹³URAZ, Murat: A.g.y., s. 204.

¹⁴BULUT, Sebahattin: *Türk Halk Oyunlarında Totemizm ve Şamanizm İzleri*, Atatürk Üniversitesi, Mediko Sosyal Dairesi, Folklor Araştırmaları Dizisi 1, Erzurum, 1983. s. 12.

¹⁵BULUT, Sebahattin: A.g.y., s. 3.

Bugün Erzurum'da oynanan; tavuk barı, çift beyaz güvercin, durna barı, kavak barı; Bolu'da oynanan ördek; Bingöl'de kartal; Diyarbakır'da kurt-kuzu; Elazığ'da güvercin; Sivas'ta kartal halayı, ..., vb. birçok oyun totemizmin Anadolu'daki izlerine birer örnek teşkil etmektedir.

4.1.2. Fetişizm

Basit, adi yahut kıymetli taşlar ile bir takım maddelerin kutsal tanınması, bunların uğur getireceği inancında bulunulması, bunları kullanmakla kem gözlerden korunulacağı, Fetişizm'in esasını kurmuştur.

Folklorda da yerleşen bu maddelerden herbirinin bir ifadesi vardır. Büyü dahi bunlarla yapılırdı. İnsan eli ile üzerinde işlenilmemiş olan bu hammaddelere (Fetiş) denirdi. Bir takım maksatlar ve niyetlerle bunlardan herhangi birini, yahut birkaçını insan üzerinde taşır, kaldığı yerin bir tarafına koyar, asar, nazar değmesin diye takılan bazı taşlar, evlere asılan diken ve sarmısak, hatta nişansız siyah tavuk kanı ile yazılan muskalar, başa kurşun dökmeler, domuz yağı sürmek ve deve sidiği içirmekle büyü yapmak gibi hareketler, biraz değişikliğe uğramış Fetişizm'den başka birşey değildir.¹⁶

Sonraları yapılmaya başlanılan basit putlar, bu fetiş denilen eşyaların, taş ve ağaçların üzerine işlenerek meydana getirilmiş şekillerdir.

Bugün dahi Anadolu insanının güncel yaşantısında Fetişizm'in izlerine rastlamak mümkündür. Batıl inançlar olarak açıklamaya çalıştığımız nazar, büyü, fal gibi folklorun konusu olan olayların kökeninde Fetişizm'in varlığını aramak sanırım yanlış olmaz.

4.1.3. Şamanizm

Kelimenin aslı hakkında çeşitli görüşler vardır. Bir kısım araştırmacılar, bu kelimenin Tunguzca "Saman"dan geldiğini ileri sürerken, bir kısımda "ruhlarla desteklenmiş adam" anlamına gelen Sanskritçe "Sramana"

¹⁶URAZ, Murat: A.g.y., s. 205.

Pali dilinde "Samana"dan veya "kendinden geçmiş kimse" anlamında Sibirya menşeli kelimedenden türediğini ileri sürmektedir.¹⁷

Şamanizm, taşıdığı inançları ve ortaya koyduğu doktrinlere göre; bir din sayılmazsa da din kadar tesirli olmuştur.¹⁸

Şamanizm, yüzyıllarca Türklerin hayatında büyük rol oynamıştır. Şamanlar çok önemli kimseler olup gerekirse toplumu ve devlet idaresini bile altüst edebilecek güce sahip olmuşlardır.

Şamanlara göre; ilk insanlar kendilerini korkutucu veya kendilerine iyilik edici ruhların bulunduğu inanırlardı. İnsanlar ölüp de dünyadan ayrıldıktan sonra, ruhları geri kalan insanlar arasında dolaşır, onlara musallat olur, fenalık eder düşüncesindeydiler. Ama zaman geçtikçe insanlar bütün ruhlara düşman olmayı, onlardan kaçınmayı, yavaş yavaş azalttılar. Yalnız fena ruhları kovmak, onlardan korunmak için çareler aradılar. Artık iyi hayata, rahata ulaşmak, kötü ruhlardan korunmak bir emel oluyordu. Bu maksatla törenler yapılıyor, dualar okunuyordu ki işte bunlar Şamanizm'in esasını kurmuş oluyordu. Yine şamanlara göre insanın biri kendinde, öbürü de ayrı, ama ona eş olan iki ruhu vardı. Bu eş ruh hayvan halinde de olabilirdi ki buna (Yekil) denirdi.¹⁹

Animizm'in ve Natürizm'in ana hatları üzerinde gelişen Şamanizm'in tanrıları çok ve bu tanrıların görevleri çeşitlidir. Onlarca beş kutsal unsur vardır ki bunlar; demir, toprak, ateş, su ve ağaçtır.

Gökler onyediydi, yeraltı dokuz tabakaya ayrılmıştır. Göklerin onyediydi katı aydınlıklar içinde cennetler alemi ve tanrılar ikametgâhı idi. Yeraltının katları da karanlıklar diyarı ve cehennemler bölgesidir. İnsanlarla öbür yaratıklar yeraltı ile göğün arasında, yer yüzünde bulunurdu. Ancak insanlar öldükten sonra ruhları dünyadaki hal ve hareketlerine göre ya göklere ya da yer altına gönderilirdi. Günahsızların ruhunu göklere götüren (Yayuci), günahlıların da yeraltına götürenler (Körmösler) idi. Göklere ve cennetlere hakim olan iyilik tanrısı Ülgen ile yeraltına ve cehennemlere hakim olan kötülük tanrısı Erlik arasında devamlı bir mücadele vardı.²⁰

¹⁷TÜMER, Günay - KÜÇÜK, Abdurrahman: A.g.y., s. 45.

¹⁸URAZ, Murat: A.g.y., s. 209.

¹⁹URAZ, Murat: A.g.y., s. 210.

²⁰URAZ, Murat: A.g.y., s. 210.

Şaman kelimesi Çince olup, istekleri yenebilen kimse mânâsındadır.

Yakutlara göre bu temsilci şamanlar bir kartal yumurtasından çıkar, yahut şamanın ruhu kutsal bir ağaçtan doğar, şamanın karnındaki vücuduna gelir, girer. Yine Yakutlar'a göre şaman ile demirci bir kaynaktan gelmiştir. Buryatlar'a göre de bir kartalın Buryat karısı ile münasebetinden doğar. Kadın bu münasebetten sonra ruhları görür, konuşur, şaman sayılırdı.²¹

Şamanlar toplum arasında büyük bir kudrete sahiptirler. İnsanların sosyal hayatı, hatta devletin mukadderatı üzerinde hakim rol oynamış, hakanları bile etkileri altında tutabilmişlerdir.

Şamanlar tanrılarla konuşur, ruhlarla görüşür, insanlara yol gösterir, akıl öğretir, hekimlik yapar, hastalara şifa yolları arardı. Onlara göre hastalık kötü ruhların insanlara musallat oluşudur. Şamanın beraberinde eş bir ruhu vardır. Şaman bu eş ruhu, insanı hasta eden ruhla karıştırır, hastalık getiren kötü ruhu, onunla kovmaya çalışırdı. Bunun içinde ilaçlar yapar, dualar eder, bağırır oynar gibi çeşitli hareketlerde bulunurdu.

Bunları yaparken başlarına at kuyruğu, yüzlerine maske takarlar, elbiselerinde ziller, çingiraklar bulunur, davul çalarlar. Şamanların başka marifet ve kudretleri de vardır.²²

Şamanların asıl işi insanlara iyilik etmektir. Ama kızdırılırsa, ona inanılmaz çok tehlikeli olur, insanlara kötü ruhları musallat ederek hastalanmasına sebep olurdu. Bunun için şaman hem sevilen hem de korkulan bir kimse idi.

Altaylılar'ın erkek ve kadın şamanları Manyak, Yakutlar'ın da Kumu dedikleri şeritli püsküllü çingiraklı, üzerinde bir takım öteberi takıları, önü kapalı beyaz koyun yahut yabani geyik derisinden yapılmış elbiseyi giyerler. Bunların bazı yerlerine vaşak derisi parçaları konur. Şaman bu elbiseyi kendini idare eden Körmüs'ün emri üzerine giyer. Bu elbise üzerinde tanrı tarafından şamanın korunması için takılmış çingiraklar, Ülgen'in başına da buhu tüyü konur, kuklaların altındaki iki sıra dikilmiş yirmiyedi tane yılan başı, deniz salyangozu kabuğu ve deve dişi vardır. Kuklaların yukarı sırasına

²¹URAZ, Murat: A.g.y., s. 206.

²²URAZ, Murat: A.g.y., s. 207.

yine tanrı tarafından verilmiş dokuz ok ile yay konulurdu. Manyak'ın arka kısmında güneş ile ayın sembolü olarak iki toka bulunurdu. Birkaç da ufak toka vardır ki bu tokalar yıldızları temsil ederdi. Moğollar'ın, Oğuzlar'ın, Kırgızlar'ın, Çağataylar'ın, Kam, Baksi, Büge ve Oyun adlarını verdikleri bu insanlar da kendi boyları arasında, şamanların görevlerini yaparlardı.²³

Şamanların davulu, ellerinde bulunan en kutsal aletlerinden biridir. Şaman bununla tanrılara ses ulaştırır, fena ruhları bu ses ile kaçıtır, kendisinde davuldan çıkan seslerle heyecanlanır, halkı yine bunun sesi ile korku ve heyecan içinde bırakırdı. Bu sebeptendir ki, şamanın davulu çok tesirli bir rol oynar, sesi herşeyi ifade eder. Şaman davulunda çok resim vardır. Bu resimler kırmızı ve beyaz boya ile yapılmıştır. Bunları yapana (Yürücü) denirdi. Yürücüler resimleri şahadet parmağı ile yapar, bunların herbiri birşeyi temsil ederdi.

Umumiyetle müslüman Türklerde Altay şamanlığının gelenekleri yüzyıllar boyunca unutulmamıştır. X. yüzyıl başlarında İslâmiyeti kabul etmeye başlayan ve XI. yüzyılın ilk yıllarında tamamiyle müslüman olarak Horasan'a geçen Selçuk Oğuzları Dede Korkut Hikayeleri'nden anlaşıldığına göre XV. yüzyılda birçok şamanizm geleneklerini muhafaza etmişlerdir.²⁴

Şamanistlerde davulun önemini belirttikten sonra insan bilgisinin, bu şamanist töreyi, halk oyunlarında nasıl rakıslattığını Anadolu oyunlarında görmek mümkündür. Örneğin; Kastamonu'da Sepetçioğlu'nu oynayan bir halk oyunu topluluğunda, davulun hareketinde davulcunun figürleri bize şaman törenini çağırıştırıyor. Davulçu, çift diz vuruşla yer altındaki kötü ruhlarını eziyor. Sonra toprağa sırt çevirerek, davulu karnı üzerinde çalması başının üzerine çıkarması davul ile Ülgen arasında bir bağ kurulmak istenmesinden mi ileri geliyor? Sorusunu kafamızda oluşturuyor.

²³URAZ, Murat: A.g.y., s. 207.

²⁴İNAN, Abdülkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi. 4. Baskı. Ankara. 1995. s. 207.

4.1.4. Anmizm

Anmizm; bütün varlıkların ruh sahibi olduklarına inanmaktır. Anmistlere göre canlı cansız herşeyin bir ruhu vardır. Bu ruhların görevleri ve adları beraber buldukları maddelere göre belirtilmektedir.

Ruhlar, maddelerden ayrıldıktan sonra gök ve yeraltı alemine giderler. Bunların iyileri ve kötöleri vardır. İyilik ve kötölükleri de insanların görüş ve inanışlarına göredir. Hayvanları tanrılaştırmada bu inanışa dayanmaktadır.

Özellikle, Altaylılar'ın Yakutlar'ın yüzyıllarca bağlı kaldıkları Şamanizm'in bütün prensipleri de herşeyin maddi ve ruhi olmak üzere iki varlıkla temsil edilmekte olduğunu açıklayan Animizm'in esaslarına dayanır.²⁵

4.1.5. Natürizm

Naturizm; güneş, ay ve yıldız gibi kozmik varlıkları, rüzgar ve fırtına gibi tabii olayları şahıslandırmak, onların zeka ve duygularının bulunduğu, kudret sahibi olduklarına inanmak, tanrı tanımaktır.

Bu inanışa göre dağları, taşları, ağaçları ve suları da tanrılaştırmak Natürizm'in ana maddeleri içinde bulunmaktadır. İyi ve kötü herşey bunlardan beklenir, onların herşeyi yapabilmek kudretinde olduklarına inanılırdı ki, bunların başında güneş gelmektedir.²⁶

Gerek Animizm, gerek Natürizm insanlar gelişme ve olgunlaşma çağlarına doğru giderken, birer kutsal yönetici olmuşlardır. Bunların ana hatlarında birbirine yakınlık görülmektedir. Bu dinlerin kurucuları yoktur.

4.1.6. Manihaizm

Bu dinin kurucusu (Mani) M.S. 216 yılında doğmuş bir İranlı'dır. 276 yılında İran hükümdarı bulunan (Behram) tarafından öldürülmüştür.

²⁵URAZ, Murat: A.g.y., s. 215.

²⁶URAZ, Murat: A.g.y., s. 216.

(Fa-Ta) adındaki kralın karısı yediği nardan gebe kalmış ve göğsünden (Mani) doğmuştur. Mani tanrı tarafından peygamber olarak gönderildiğini söylemiş, çekildiği bir mağarada bir yıl yaşamıştır. Bu arada kendi din sistemini (Erteni Mani) adındaki kitabında yazmıştır. Mani'ye göre nur tanrıyı ve iyiliği, karanlıkta şeytanı ve kötülüğü temsil eder.²⁷

Bu dine göre bir iyilik, bir de kötülük vardır. Herşey bunlarla tecelli eder. Hatta ecdadın ruhları da nur ile temsil edilen birer tanrıdır.

Mani, ortaya attığı kutsal doktrinlerle bir taraftan da Mazdaizm ve Budizm gibi dinleri birleştirmeye çalışmıştır.

Manihaistler Orta Asya'nın batı bölgelerinde III. yüzyıldan beri faaliyette bulunuyorlardı. Bu mezhebin daileri, muhtelif dinlerin akide ve ayinlerini kendi talimat ve ayinleriyle barıştırmakta mahir idiler.²⁸

Uygur sülalesinin hakimiyet çağında Manihaizm ve Budizm'in koyu şamanlığın vatanı olan Altay, Ötügen ve Baykal çevrelerinde kendilerine zemin bulamadıkları muhakkaktır.

4.1.7. Mazdaizm

M.Ö. VII. yüzyılda doğduğu tahmin edilen bu dinin kurucusu (Zerdüşt) Ormiyeli'dir.

Zerdüşt doğar doğmaz tanrı ona dünyayı ıslah etmesini emretmiştir. Daha çocuk iken cinlerle, devlerle savaşmıştır. Otuz yaşına geldiği zaman (Buhu Banü) adında bir melek onu büyük tanrı (Ahuramazda)'nın yanına götürmüştü, o da Zerdüşt'e: (Dünyanın en olgun yarattığı kimdir?) demiş. Zerdüşt'te: (Kalbi temiz olan insandır) diyince, tanrı kendi eli ile ona (Avesta) adındaki din kitabını vermiştir. Bu kitap (Zint) dili ile yazılmıştır. Bunun için (Zint-Avesta) denilmiştir. Bu kitap 21 bölüm ve 200 sahifedir. Sonraları Araplar tarafından yok edilmiş, ancak 5 (Gata = İlahi) kalmıştır.²⁹

²⁷URAZ, Murat: A.g.y., s. 217.

²⁸İNAN, Abdulkadir: A.g.y., s. 7.

²⁹URAZ, Murat: A.g.y., s. 218.

Zerdüşt dininin esasları bu kitaptadır. Zerdüşt ateşi ve güneşi ön planda ele aldı. Çünkü büyük tanrı güneşte otururdu. Ateş ve nurda güneşten gelmişti. Bunun için ateşin söndürülmesine çok dikkat edilirdi.

Ateş tapınaklarda, evlerde söndürülmeden yanar, Seferlere gidilirken portatif kaplarda, önde yanarak götürülürdü. Güneş battıktan sonra da dağların tepelerinde ateş yakarlardı. Mazdaistlere göre ateşten sonra su da kutsaldır.

Bu dinde esas; hayır ve iyiliktir. İnsanların iyi ahlaklı ve iyilik sever olmasını telkin etmektedir.

Zerdüşt dinine göre insanların iyileri cennete, kötülerini de cehenneme gider. Büyük tanrı (Ahuramazda) kainata iki tanrı göndermiştir. Birisi iyilik ve nur tanrısı (Hürmüz), diğeri kötülük ve karanlıklar tanrısı (Ahriman)'dır.

(Hürmüz) ile (Ahriman) mücadele halindedir. Ahriman'ın emrinde kötülük yapmakla görevli; Druis, Daevas, Pairikas, Yatus adında korkunç devler vardır.

Ölümü kötü ruhlar yapar, bunun için de ölüye kim dokunursa pis sayılır. Ölenin evinde kışın dokuz, yazın da otuz gün ateş yakılmaz. Ateşi ve toprağı kirletmemek için de, ölüler yakılmaz ve gömülmez. Ancak yüksek bir yere bırakılır, hayvanlar yer. Mazdaistlere göre başta köpek olmak üzere kuşlar ve horozlar kutsal hayvanlardır.³⁰

Zerdüşt, bir anlatışa göre yıldırım isabeti ile, bir anlatışa göre de bir Turan askeri tarafından öldürülmüştür.

4.1.8. Budizm

(Sidhartha Gotama) adındaki birisi tarafından kurulmuştur. Hintliler bu adamı çok sevdikleri, kutsal tanıdıkları için (Buda) adını vermişlerdir ki (tanrının emirlerini yerine getiren nurlu kimse) mânâsındadır.

³⁰URAZ, Murat: A.g.y., s. 220.

Buda Hint hükümdarlarından birinin oğludur. On iki sene (Sakya) şehrindeki babasının sarayında hayat geçirmiş, 29 yaşında evli ve bir çocuk babası iken sarayı, şehri terk ederek bir mağaraya kapanmış, orada kurmak istediği dinin esaslarını hazırlamıştır. Etrafında önceleri beş öğrencisi vardı. Bunlar içinde çok sevdiği (Ananda)'ya düşüncelerini açıklamıştır. Buda ilk zamanlarda herkes tarafından hakaret görmüş ise de zaman geçtikçe değer ve önem kazanmış, kurduğu din etrafa yayılarak büyük bir kitle meydana gelmiştir. Buda elli yıl kadar bir zaman dinini yaymaya çalışmış, M.Ö. 480 yılında seksen yaşında ölmüştür.³¹

Buda (Brahma) dinini yetersiz ve zararlı bulmuş, herşeyin ızdırap kaynağı olmaktan başka birşeye yaramadığı üzerinde durmuş, ızdıraplardan, felaketlerden kurtulmanın da ancak geçici olan dünya işlerinden el çekmekle, dünya varlığına iltifat etmemekle, zevklerden kaçınmakla, arzularını öldürmekle, doğru olmakla mümkün olacağını ileri sürmüştür. İnsanlar böyle hareket ederse, hiçbir hayata kıymazsa, kimseye fenalık etmez, malını almaz, yalan söylemezse, o zaman kutsal ve saadeti temsil eden, sükun ve huzur alemi olan (Nirvana)'ya ulaşabilir. (Nirvana) ancak bütün arzuları yok edebilenler içindir. Budistlere göre, ölen insanın cesedi pistir. Bunun içindir ki öleni ya vahşi hayvanlara verirler, nehre atarlar, yahut yakarlardı. Buda öldükten sonra cesedi yakılarak külleri yedi memlekete dağıtılmıştır. Türkler Budizm'i Hint ve Çin Budizmi'nden farklı olarak kabul etmişlerdir.³²

4.1.9. Taoizm

Din olmaktan ziyade mezhep halinde olan ve Türklerden bir kısmını da çevresine alan Taoizm'in kurucusu Çinli (Çang Taolin)'dir. İsa'nın doğumundan yüzyıl kadar sonra gelen Tao'nun prensiplerini oğlu (Heng) genişleterek formüle etmiş, bunlar bir kitapta toplanmıştır ki, bu kitabın adı (Tao-King)'dir.

Taoizm'e göre, kozmik alemden önce maddi olmayan bir varlık tanınmıştır ki bu kendiliğinden olmuştur. Bunun yardımcısı yoktur. Bütün kudret yaratıcısız bu varlıktan başlar. Bunun adı da (Tao)'dur. Mevcut olan

³¹URAZ, Murat: A.g.y., s. 220.

³²URAZ, Murat: A.g.y., s. 221.

herşeyde görülen intizam temin eden bu kudrettir. Bütün faziletler o kudretin kurduğu intizamda toplanır. İnsanların da bu fazilet yolunu takip etmeleri gerekir. Çünkü küçük bir dünya olan insan büyük varlıkların kanunlarına bağlıdır. Var olan herşey canlıdır. Ruh sahibidir. Bir madde, bir de onunla beraber olan ruh vardır. Bu hale göre; insan yere, yer göğe ve gökte Tao'ya tabidir.³³

Taoizm maddeyi değil, ruh ve karakteri ele alarak insanların iyi olmalarını, herşeyi hoş görmelerini, arzularını bırakarak kanaat sahibi olmalarını tavsiye eder. İyilerle kötülerini ayırarak, kötülerin unutulup ortadan kalkacaklarını, unutulmanın onlar için büyük ceza olacağını, bundan başka bir ahiret alemi ile orada başka cezaların olmayacağını ileri sürer.³⁴

Taoizm'in dayandığı esaslardan biri de şudur: Kutsal tanınan boşluk alemi dört yöne ayrılmıştır. Dört yön dört hayvan ile temsil edilmektedir. Doğuda gök ejderha, güneyde kızıl kuş, batıda ak kaplan ve kuzeyde de kara kaplumbağa bulunmaktadır. Bu dört yön bu hayvanların adını alır.³⁵

Çeşitli hallere göre bu hayvanlar uğurlu ve uğursuz sayılır. Bunlar boşluğu idare ettikleri gibi, yerleri de idare ederler. Kendi yönlerindeki yerlerde bulunan insanlar her yıl bunların adına kurban keserler.

4.1.10. Lamaizm

Lamaizm Tibet tarafında kurulmuş, yayılmış, Türklerden bir kısmında bunun görüş ve inanışlarına katılmışlardır.

Lamaizm'in başında Tibet'teki din ve dünya işleri başkanı (Dalay Lama) bulunur. Dalay Lama, Budizm'in kurucusu Buda'nın ruhunu taşımaktadır. Bu ölünce, ruhu Dalay Lama olacak yeni doğan bir çocuğa geçer.

³³URAZ, Murat: A.g.y., s. 222.

³⁴URAZ, Murat: A.g.y., s. 222.

³⁵URAZ, Murat: A.g.y., s. 223.

Lamaizm; Budizm'in etkisi altında gelişmekle beraber, Budizm'den farklı taraflarında vardır. Ama her ikisini ana hatlarında belli başlı değişiklik göze çarpmaz. Farağat, hayır ve iyilik severlik ikisinde de esastır.³⁶

4.2. İslâmiyet Sonrası Türklerde Din

Türk kavimleri tarihte çeşitli dinleri denemiş, sonunda İslâmiyette karar kılmışlardır. Bugün Türk dünyasının pek küçük kısmı dışında, hepsi müslümandır. Bu durum aşağı yukarı bin yıldan beri böyledir. Türkler bu dini sevmiş ve ona canla başla bağlanmışlardır. Yüzyıllarını onu daha da yüceltmek için savaşlarla geçirmişlerdir.

Türkler İslâmiyeti kabul etmekle dünyanın büyük medeniyetlerinden birini oluşturmuşlardır. Yani bu sadece bir din değiştirme değil, yeni bir kültüre katılma, bir kültür değiştirme olayı haline dönüşmüş ve gelişmiştir.

4.2.1. İslâm Dininin Türk Toplumunu Üzerindeki Sosyo-Kültürel Tesirleri

Evrensel bir din olduğu kadar kendine has bir medeniyeti de temsil eden İslâmiyetin Türk tarihindeki rolü çok büyüktür.

İslâmiyeti kabul etmekle Türk kavimlerinin elde ettiği en büyük yararın bütün Türklük aleminin manevi bir birlik, kültür beraberliği ve bütünlüğü kazanması olduğu düşüncesi, birçok ilim adamının kabul ettiği ve delillendirmeye çalıştıkları bir kanaattir.

İslâmiyet öncesi Türklerin belirli bir kültürleri vardı. Yabancı etki-lerden büsbütün arınmış olmayan bu kültür, esas itibariyle "Kavmi" (Milli) bir karakter taşıyordu. Dinleri, dilleri, sözlü edebiyatları kendilerine has idi fakat pek gelişmiş sayılamazdı. İslâmiyeti kabul eden Türkler, yabancı bir yüksek din ve kültüre katılmış olmakla, kültürleri "Milli" vasfını büyük ölçüde kaybetti ama bir bakıma evrensel boyutlar kazanmış oldu.³⁷

³⁶URAZ, Murat: A.g.y., s. 223.

³⁷AKPINAR, Turgut: *Türk Tarihinde İslâmiyet*, İletişim Yayınları: 218. 2. Baskı, İstanbul Temmuz, 1994. s. 201.

Türkler bu dine katılıp, İslâm medeniyetini benimsemekle aslında yepyeni yüksek bir kültüre, gelişmiş bir ilim, fikir ve sanat dünyasına girmişlerdir. Kültür ve sanat seviyeleri göze batacak şekilde yükselmeye başlamıştır.

İslâmiyetin, birçok Türk kavim ve boylarının, yabancı ırklar ve devletler içinde eriyip kaybolmasını önlediği düşüncesi üzerinde de önemle durulması gerekir. Togan'a göre, Karadeniz'in kuzeyinden: "Doğu Avrupa'ya gelen kalabalık Peçenekler ve Uzlar'dan (Oğuzlar) bir avuç Gagavuz'dan başka birşey kalmadı. Daha Avrupa'ya gelişlerinden bir asır sonra bunlar Hıristiyanlığı kabul ederek şimdiki Doğu Avrupa Slavları'na karıştılar. En çoğuda şimdiki Ukrayna halkını teşkil ettiler. Çünkü İslâmiyet gibi bir dayanakları yoktu.". Benzeri bir durumu Bulgar Türkleri yaşadılar. Slav Denizi'nde eriyip gittiler.³⁸

Türkler, müslümanlığa 10. yüzyıldan itibaren geçmeye başlamıştır. Türklerin büyük bir çoğunluğunun İslâmiyeti kabulüne kadar uzun bir süre geçmiştir. İslâm medeniyeti şüphesiz, Türklerin o dönemdeki düzeyinin çok üstünde bir gelişmeye ulaşmıştır. Bu nedenle, Türkler bu medeniyete geçtikten sonra, ilim ve felsefe alanında dünya ölçüsünde çok büyük başarılar sağlayamasalar bile, İslâmi eserler sayesinde mevcut ilmi ve felsefi çalışmaları bir ölçüde öğrenmiş ve kendileride eskisi ile kıyaslanamayacak derecede bu konularla meşgul olmaya başlamışlardır.

Sanat alanına gelince: İslâmi dönemde, heykel ve resim dini yasak ve baskılar sonucu hemen tamamen körlenmiştir. Buna mukabil hat sanatı, işleme sanatları, çinicilik gibi alanlar gelişmiştir. Mimarlık alanında ise Türkleri dünya milletleri arasında en başta gelenler arasına sokan, şahaserler yaratılmıştır. Bunda dini heyecanın ve "vakıflar" gibi maddi imkanlar sağlayan dini kurumların büyük payı olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Bir Süleymaniye'yi, bir Sultan Ahmet Camii'ni, gönlünde bir büyük heyecan duymayan bir mimarın yaratması herhalde mümkün olamazdı.³⁹

³⁸AKPINAR, Turgut: A.g.y., s. 202.

³⁹AKPINAR, Turgut: A.g.y., s. 205.

4.2.2. İslâm Dininin Halk Oyunları Üzerindeki Tesirleri

Türkler İslâmiyeti kabul ettikten sonra sosyal yaşamlarının hemen her alanında İslâmi tesirler altında kalarak köklü ve radikal değişiklikler yapmışlardır. Doğal olarak bu durumdan en çok etkilenen alanlardan biri de halk oyunlarıdır. İslâmiyetin kabulünden sonra kadın ve erkek meclisleri bir birinden ayrılmış, bu durum neticesinde de bugün kadın oyunları ve erkek oyunları gibi farklı oyunlar ortaya çıkmıştır.

XV. asrın başlarında Osmanlı siyasi hudutlarının gelişimine paralel olarak dini akımları da gözden kaçırmamak gerekir. Medrese henüz skolastik zihniyetin pençesine girmemiş olduğu için adeta bir misyoner ruhu ile ve bütün heyecanı ile İslâmiyete hizmet etmektedir. Dini karaktere haiz oyunların menşesine baktığımızda bu ve benzeri kurumların etkisinin çok fazla olduğunu görebiliriz. Bunun yanı sıra Türk toplumunun İslâmiyet öncesi yaşamına ait oyun karakterinde bir İslâmlaştırma sürecine girilmiş olduğunu bunun dışında kalan halk oyunlarına da itibar edilmeyip ve hatta aşağılandığını tarihi belgelerde dahi okumamız mümkündür.

Bilhassa İstanbul'da ve hemhal merkezlerde efendi sınıfı rakstan alıkonulabilmişti: Seyretmek caiz, oynamak ayıp sayılırdı. Evliya Çelebi gibiler tesadüfen sıra raksıyla karşılaşsalar ya hora tepildiğine, yahutta "çingene çalar, kürd oynar" gibilerde ayak takımı kimselerin hora taklidine kalkıştıklarına hükmederek "velahavle" telehhüfüyle çekilip giderlerdi. Destbend mütercimlerinin aynı duyguyla hem kalem, hem de diş gıcırdatmış olduklarını, atıf ve tefsir yoluna saptıkları görülmüştür.⁴⁰

Zikir tanrının Kur'an'da geçen çeşitli adlarını belirli ritimler içinde ve ısrarlı bir şekilde tekrarlamak suretiyle tanrıyı anmaktır ki, bu esnada vücut ritmin ahengine uyarak bir takım mevzun hareketler yapar. Bu hareketler, özellikle ayakta yapılanlar, bize göre (Türk dini, ilahi raksaları)'nın ta kendisidir. Zikir iki türlü yapılmıştır:

- Hafi (gizli)
- Cehri (açık)

⁴⁰GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp: *Anadolu Halka Oyunları II*, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Yayınları, 2. Cilt, Eylül, 1951, s. 404.

Nakşibendi ve Halidi Tarikatları gizli, diğer tarikat mensupları da açık zikir yapmışlardır. Kadiri, Rifai, Bedevi, Şia, Şazeli, Bayrami, Halveti, Celveti Tarikatları'nın ayinlerinde Arapça Şuğul'lar okunmakla beraber daha çok Türkçe ilahiler, duraklar söylenmiştir. Bu ayinlerin müzik ve sanat yönünden haiz olduğu estetik özellikler çok tipiktir. Biz konunun yalnız hareket ve raks yönüyle ilgili olduğumuz için ayin ve müzik tarafına temas etmeyeceğiz.

Bazı tarikatlerin zikirleri, diğerlerine nazaran daha raksan bir karakter gösterirdi. Bunlarda insanı raksa davet eden bir kudret ve cazibe hissölunurdu ki bundan dolayı onlara (sofu kaldıran) sıfatı verilmiştir. Raks karakteri gösterdiğinden bazı müteassıplar tarafından hoş görölunmeyen tersine aleyhine fetvalar çıkartılmış olan bu ilahi raksları bazı İslâm büyükleri hoş görmüşler, onları (lehiv) felakki etmedikleri için yasaklamamışlardı. İmam Gazali, İmam Şafii bunların başında gelir. İmam Şafii (Fe innerraksı lillahi helal) yani (tanrı için raks helaldir) demekle zikir müessesesini korumuş ve savunmuştur.⁴¹

İslâm dininin Türk toplumunda kabulünden sonra onun taşıdığı misyona ters geldiği kabul edilen bazı halk oyunları haram ve günah sayılıp dini telkinlerle yasaklama yoluna gidilmiştir. Bunun yanısıra İslâm dininin kuralları içinde Allah'a ibadeti asli vazife kabul edip o doğrultuda hareketle bir takım oyun çeşitlerinin tarihsel süreçte ortaya çıktığını ve toplumun bir kesimi tarafından rağbet gördüğünü tesbit etmiş bulunmaktayız.

Dini karakteri haiz oyunlar mesela Sema yahut Bektaşî Alevilerin Semah oyunları ile birer meydan oyunu olan halk oyunları, mesela halaylar arasında büyük bir benzerlik, bir yakınlık göze çarpmaktadır. Buradan hareketle halk oyunlarının orjinalinde var olan figürlere, gerek din gerekse başka sebeplerin etkisi sonucunda ortaya çıkmış olan oyunun veya oyunların, Türk halk oyunlarının genel karakterini yansıttığı görölmektedir.

Anadolu Türk sıra oyunlarının davul zurnaların bambaşka ezgi ve ritimleri, zamanla çeşitlenmiş nice figürleriyle neden dolayı apayrı bir alem oldukları "aynı tip oyunun eski Asya'daki şumulü" bilindikçe daha iyi anlaşıla-

⁴¹YÖNETKEN, Halil Bedi: *Kıyamı Zikirler ve Türk Dini Raksları*, Türk Folklor Araştırmaları Yayınları, 7. Cilt. Temmuz, 1962, s. 2775.

caktır. Keyfiyet bu merkezde olduğu halde, geçen asrın Osmanlı lügâtçileri acaba neden dolayı Halay ve emsali Türk oyunlarına kitaplarında hiç yer vermeyerek sadece "hora tepmek"ten bahis açmışlardı? Ben bu işte bir nevi tecahül-ü arifane, müslüman erkeklerin halay sökmelerini hoş görmek istemeyen bir hal sezer gibi oluyorum. Elvan Çelebi zaviyesiyle olan ailevi bağılılığına rağmen Aşıkpaşazade'nin XIV. asırda diğerk bazı tarikatlerin "Sema"larını şeytani bulmuş olduğunu bu noktada bir kere daha hatırlatıyorum.⁴²

⁴²GAZİMİHAL. Mahmut Ragıp: Anadolu Halka Oyunları. Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Yayınları, 2. Cilt, Ağustos, 1951. s. 387.

V. BÖLÜM

5. DİNİ OYUNLAR

Dini oyunlar dediğimiz Sema ve Semahlara baktığımızda; İslâmiyetin kabulünden sonra Türkler arasında ortaya çıkmış, Türk İslâm sentezi biçiminde şekillenip günümüze kadar yaşatılmış, hem bir ibadet şekli, hem de belli bir müziği, ritmi ve figürler olan oyunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başlangıcı tamamen dini olan raks ve musikinin hâlâ Türk zümrelerinde mevcudiyetini muhafaza edebildiğini söylerken, iptidai dinlerdeki raks ve musikinin İslâmlaştırılmış bir şeklidir demek daha doğru olur.¹

Anadolu'da yaşam bulan sema ve semahların dini bir içeriği olmasına karşın Türk milletinin yaşam süreci içerisinde yarattığı manevi değerlerden olması itibariyle, yapılan olayı tamamen dine yaslayıp, folklorik yönünü görmezlikten gelmek bize göre yanlıştır.

Eski Türklerin Şamanlık adı verilen dinlerinde bir takım merasim ve ayinlerin yapıldığını biliyoruz. Bu ayinlerin nasıl yapıldığına dair etraflı malumatımız yok ise de, bunların içinde dini mahiyeti haiz raksların bulunması ve bu raksların da mevlevilerin raksına benzemesi ihtimali çok kuvvetlidir. Çünkü son asırlarda Orta Asya'yı dolaşan Avrupalı seyyahların eserlerinden naklen musiki tarihinde görülen resimlere göre, Asya'daki Türk kabileleri arasında Mevlevilerin raksının hem de aynı denilecek şekilde ve dini mahiyette hâlâ yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.²

Anadolu'daki dini oyunların iki grupta toplandığını görmekteyiz; birincisi Alevi ve Kızılbaş toplumlarda oynanan semahlar, ikincisi ise Mevlevilikteki sema'lardır.

Mevlevilik, Alevilik ve Kızılbaşlıkta olan semayı açık bir ibadet salonuna çıkarabilmiştir. Diğerlerinde buna imkan vermeyen iki mühim sebep vardır ki bunlar; rakı ve kadındır.

¹SALCI, Vahit, Lütfü: *Gizli Türk Dini Oyunları*. Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları. Anadolu Sanat Yayınları: 12, Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları Dizisi: 2. İstanbul, 1985, s. 496.

²SALCI, Vahit Lütfü: A.g.y., s. 490.

5.1. Semahlar

Semah bilindiği gibi Arapça işitmek, duymak anlamına gelen (Sema'-Sima') kelimelerinin Anadolu köylüsü ağzında aldığı şekillerden biridir. Bu kelime Anadolu'da çeşitli bölgelerde semah, zamah, zamak, semak gibi şekillere bürünmüştür. Sema Mevlevilerde olduğu gibi esas itibariyle vücudu kendi mihverdi etrafında döndürmek suretiyle yapılan dini raksa terim olmuşsa da Anadolu köylü Alevi zümrelerinde semahlar Mevlevi semaları gibi yalnız ve sadece dönmekten ibaret bir raks değil muayyen ezgilerin kesin ritmlerine uygun çeşitli kol ve ayak hareketlerinden oluşan gerçek oyunlar halindedir.³

Tarif etmek istediğimiz oyunlar Türk Alevi kabilelerinin içinde merasim, usul ve erkanına göre dini ve fakat gayet gizli olarak oynanır. Onların herbir hareketleri "sır" olduğu için semahlarda böylece "sır-gizli" kalmıştır.⁴

Semahlar "Cem bezmi" ve muhabbetlerin tertibine göre yapılır. Küçük muhabbetlerde, muhabbetin niyetinde ve büyük muhabbetlerde de zaman zaman fasıla ile oyunlara kalkılır. Bu büyük muhabbetlerin en nihayetinde bütün muhabbetten olan kimselerin, yüzlerce kişi olsada hepsi birden semaha kalkmak suretiyle yapılır.

Semaha başlamak zamanını: Muhabbetin, yani o cemin en dini ulusu demek olan mürşit emreder. Semah oyunlarının ağır, orta ve çabuk hareketleri vardır. Evvela ağır hareketli semah nefesleri sazlarla beraber söylenir. Bunlar ne kadar ağır hareketli olsalar bile "oturak" nefeslerinden daha oynaktır.

Semahlar iki, dört, sekiz ve daha ziyade kişilik olarakda oynanır. Oyun oynarken yorulanlar olursa değişmek için erkek olan Cem de bulunan başka bir erkeğin dizini öper (niyaz eder). Kadın olan da diğer bir kadının dizini öper. Bu hareketin dizi öpölmüş olan kimseyi kendi yerine semaha davet etmek olduğu kabileler töresince de sayđı ile kaydulunmuştur. Cem de kadınlar da bulunduğundan onlarda semaha kalkar ve oynarlar. Bu suretle

³SALCI, Vahit Lütfü: A.g.y., s. 495.

⁴SALCI, Vahit Lütfü: A.g.y., s. 504.

dizi öpülen erkek veya kadın; zaruri bir mazereti olmazsa; bu davete icabet etmek mecburiyetindedir.⁵

Semahlarda el ele tutuşmak yoktur. Karşı karşıya oynanır. Eller, kollarla beraber ileriye doğru uzanır ve tekrar geri çekilerek göğsüne kavuşmak suretiyle hareket eder. Ayaklar, besteye uygun hareket ederek biri birileri üzerine ayak parmakları konmak suretiyle yürünür ve dolaşılır. Ağır ve orta usullü semahlarda mutlak surette her ölçüye göre ayak ve vücut hareketleri yapılmaz. El, kol ve ayak hareketleri ile serbest hareketler icra edilir. Fakat, bu serbest tarzda da yine besteye uygunluk vardır. Bazen her darp yerine her ölçü veya bir buçuk ölçüye göre ayak ve vücut hareketleri tanzim olunur. Bu suretle besteye ve güfteye uygun hareketler icra edilir. Semah edenler "Cem bezmi"nin ortamında açılan boşlukta fakat olduğu yerde durarak değil dolaşarak mevzu kaidesine göre oynanır. O tarzda yürünür ki, sema edenler "mum"ların yanmakta olduğu mahalle gelince, orası "Çerağ Tahtı" denilen mukaddes bir yer olduğundan, o mevkiden, oynayanlar arkaları dönülmek sureti ile geçemezler. Yüzleri "Çerag-mum"lara müteveccih olarak ve berayı hürmet eller göğüste olmak ve hafifçe boyun eğmek suretiyle geçerler ve diğer mahallerde yine serbest döner ve oynarlar. Semah nefesi okunurken nefesin biteceği kıta da, o nefesi yapan zatın ismini ki buna "Şah beyit" derler, okunurken oyun oynayanlar olduğu yerde hareketsiz kalıp nefesi yapan şairin hürmetine biraz dururlar ve o zatın ismi geçen mısradan diğer mısraya geçildikten sonra yine oyuna eski vaziyet ve "ritm" ile devam ederler.⁶

5.2. Sema'lar (Mevleviler)

Mevlana'da müslüman Türk dünyasının bütün ruhu gizlidir. Felsefemizle güzel sanatlarımızı bu kaynaktan çıkarabiliriz. Onlarla birlikte ilim ve ahlakın kaynağının din olduğu ortaya atıldığına göre, Mevlana'da İslâm dininin gerçek ve içten anlayışını bulabiliriz. O dinin statik olan kalıp tarafını değil, dinamik olan özünü tanıtmaktadır. Onda ruhun gayesi olan hürriyet, kalıpları kırıp Allah'a götüren en doğru yolu kendi içinde bulmaktır.⁷

⁵SALCI, Vahit Lütfü: A.g.y., s. 509.

⁶SALCI, Vahit Lütfü: A.g.y., s. 510.

⁷TOPÇU, Nurettin: *Mevlana ve Tasavvuf*: Hareket Yayınları: 52, İstanbul, 1974. s. 10.

Mevlevilik felsefesi neticesinde oluşan Mevlevi Sema'ları şüphesiz işlenmiş bir sanat mahsulü, hususi bir usluba dayanan özel bir oyun, bir raks örneğidir. Bununla beraber halk oyunlarının bir kısmı ile sema ve semah arasında bazı münasebetler olduğuda inkâr edilemez. Bunun sebebini belki de semanın menşesinde aramak gerekir.

Halk oyunlarının bugünkü şekillerinin nasıl bir tekamül mahsulü olduğu henüz tetkik edilmemiştir. Oyun tarihi bakımından bunun önemi büyüktür. XV. yüzyıldan önceki halk oyunları ile daha sonraki zamanlara ait oyunlar arasında bazı farklar bulunması mümkündür.

Sema ve semah gibi dini-zümrevi rakıslar bilhassa XV. yüzyıldan itibaren şekil almaya başlamıştır. Dolayısıyla eski halk geleneğinden alınan unsurlarla buna ilave edilen yeni unsurlardan meydana gelen sema, semah şekilleri daha sonraki yüzyıllar zarfında halk oyunlarını etkilemekten geri kalmamıştır. Mesela XVI. yüzyılın sonlarında Mevlevi dervişlerinin at meydanında yapılan Şahzade Mehmed'in büyük sünnet düğününde yalnız "Corporation" olarak hükümdarı tebrik merasimine katılmakla kalmayıp birçok "Esnaf" zümresiyle birlikte yürüyüş ve gösteri halinde rakıslar icra ettiklerini biliyoruz. Mevlevi sema'ının zamanımıza kadar gelen "Ayin" şekli XVI. yüzyıldan sonraki bir tekamül mahsulüdür.

"Sema" kelimesi XV. yüzyılın başlarında henüz ayin veya dini rakıs anlamına bir "terim" olmamıştır. Kelimenin sırf bu şekilde kullanılışında XVI. yüzyıldan sonradır. Buna göre XIV. ve XV yüzyıllarda laik ve dini zümreler arasında hatta bazan aynı ritmleri, aynı figürler ihtiva eden raks şekilleri bulunduğunu tahmin etmek mümkündür.⁸

Mevlevilik adap ve erkanı içerisinde sema olayı; Çelebilik Makamı ve Şeyhlerin Tayini, Mevlevi Mukabelesi, Post Duası, Devr-i Veledi, Sema ve Selamlar ve nihayet Niyaz Mukabelesi ile sona erer. Bunların hepsi bir takım kurallar dahilinde yapılmaktadır. Sema olayı içerisinde sema ve selamlar bölümünde sema çıkarma adı ile oyuncular belli bir ritm ve ezgi dahilinde kendi eksenleri etrafında dönme hareketleri yapmaktadırlar.

⁸TECER, Ahmet Kutsi: *Oyun-Rakıs Hakkında Mühim Bir Eser*, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Yayınları, 5. Cilt, Mayıs, 1958. s. 1695.

Mevlevilerde sema, aşk ve cezbe meydana getirmek için bir vesiledir. Her mevlevi, mutlaka sema etmesini bilir. Meşk edip sema etmeyi öğrenmeye "sema çıkarmak", sema öğrenmiş mevleviye de "sema'zen" denir.

Mevlevi tekkelerinde, matbahta, üstünde bir adamın ferahça durabileceği kadar geniş ve kalın, üstü cilalı bir tahta vardır. Bazı dergahlarda bu tahta, matbahın bir sofasındadır ve yerlidir. Tahtanın ortasında, tam daire merkezi ayagın baş parmağıyla orta parmağının arasına girecek derecede tümsek olan ve kenarlara doğru hafifçe çukurlaşan bir yer vardır. Bu çukurun ortasındaki yüksekliğin tam merkezine de bir çivi çakılmıştır. Sema meşkedenin ayakları çıplaktır. Sol ayağını, baş parmakla orta parmağı, bu çukur yere gelecek tarzda tahtaya koyar. Çivi, iki parmağın tam arasına gelir ve ayak sağa sola kaymayacak şekilde tespit edilmiş olur. Ayağın iyice devredebilmesi için bu çukur yere ve etrafına bir miktar gayet ince tuz da ekilir.⁹

Sol ayağa "direk", sağ ayağa "çark (çarh)" derler. Sema'zen, bu çiviye merkez ittihaz ederek sol ayağını, dizini hiç bükmeden sola doğru çevirir ve aynı zamanda sağ ayağını, sol dizinin tam hizasına kadar kaldırır ve bu esnada sol ayağını, dizini bükmeden sola doğru çevirmeye devam eder. Göğsü ve yüzü, devre başladığı yere gelince çarkı, yani sağ ayağını, parmak uçları sola gelmek ve sağ ayağa tam umud olmak şartıyla yere basar, böylece tam bir devir yapmış olur. Sağ ayağını yere koyar koymaz yine derhal sol ayağını, dizini kırmamak ve tabanını yerden kaldırmamak şartıyla sola çevirmeye başlar ve bu harekete başlarken sağ ayağını sol ayağının dizine kadar kaldırıp sola doğru atar, yüzü ve göğsü, harekete başladığı noktaya gelince sağ ayağını aynı tarzda yine yere koyar ve ikinci devri yapmış olur. Sema'da sol ayak, yerden hiç kalkmamakta, sağ ayak ise mütemadiyyen sol ayağın dizine kadar kaldırılıp sola atılmadadır ve bu hareket, vücudu sola çevirmektedir. Sağ ayak yere konur konmaz yine kalkıp aynı hareketle bir devir daha başlamaktadır. Çark atmak, yani sağ ayağı kaldırıp sola doğru atarak yere basmak, ne kadar hızlı olursa bu ayağın yere basıp kalkması o kadar hızlılaşır ve adeta yere konup kaldırması aynı zamanda olduğundan iyice dikkat edilmedikçe bu hareket görülemez ve yalnız yerde

⁹GÖLPINARLI. Abdülbaki: *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1953. s. 387.

sabit olan sol ayak görülür. Bu yüzden halk, mevleviler tek ayak üstünde dönerler der.¹⁰

Sema'ı dedelerden usta bir sema'zen meşketirir. Sema meşkeden, ilk zamanlar kollarını, sağı üste gelmek, ellerle parmaklar açık olmak ve parmak uçları omuzları biraz geçmek üzere çaprazvari göğsüne koymaktadır. Kollar açılırken omuzları tutan parmaklar, yavaş yavaş göğse doğru ve vücuttan ayrılmadan indirilir. Kollar indikçe de çapraz çözülmüş olur. Sonra yine eller, vücuttan ayrılmadan böğürlere gelir, kollar ise artık vücuttan ayrılmıştır. Derken kollar geriye doğru gerilir ve eller, yanlardan yukarıya kaldırılırken kollar tamamiyle ve omuzlardan itibaren vücuttan ayrılmış olur. Bu vaziyette eller baş seviyesinden yukarıdadır. Sağ el duâ vaziyetinde, baş parmaktan başka bütün parmaklar bitişik olarak yukarı doğru açılmıştır. Sol else rahat bir vaziyette aşağıya müteveccihdir ve parmaklar rahatça aşağıya doğru sarkmaktadır. Baş, yüz sol kola müteveccih olarak sağa doğru yatmıştır. Bu yüzden de sağ kol, sol kola nispetle biraz daha yukarıdadır.¹¹

¹⁰GÖLPINARLI, Abdülbaki: A.g.y., s. 388.

¹¹GÖLPINARLI, Abdülbaki: A.g.y., s. 389.

VI. BÖLÜM

6. COĞRAFI KOŞULLARIN OYUNLARA TESİRİ

İklim ve doğa koşullarının toplum hayatındaki etkilerine hemen her alanda rastlamak mümkündür. Kişinin yaşadığı iklim onun giyim tarzını belirleyici unsur olmuştur. Aynı şekilde iklim ve coğrafi yapı toplumun sosyal hayatının bu doğrultuda şekillenmesini, buna bağlı olarak ortaya çıkan kültür ürünleriyle gelişmesini sağlamıştır. İklim ve coğrafi koşullar; toplumun hayat tarzını ve yaşam standardını oluşturan önemli birer etken durumunda olduğundan o yerde oynanan halk oyunlarında da kısmen belirleyici bir özelliğe sahip olmuşlardır. Hareketli, çevik, çabuk kızan Karadeniz insanı, yaşamakta olduğu doğa koşulları bir uyum arz etmekle beraber oynadıkları horonlar onların gönüllerinin ve duygularının aynadaki yansıması gibidir. Kuzeydoğu Anadolu özellikle Erzurum ve çevresinde oynanan halk oyunlarının karakteristik yapısı içerisinde doğa koşullarının zorluğunu ve iklimin sertliğinin yansımalarını hissetmek hiç de zor değildir. Buna karşın Trakya yöremizde tabiat insanlara yeteri kadar bonkör davranmıştır. Bu durum oyunların hep cıvıl cıvıl ve hareketli oluşumuna sebeplerden birisi sayılabilir.

Hiç şüphesiz bir kültürün gelişmesinde çevrenin etkisi vardır. Fakat çevre, kültürü bütünüyle belirlemez. İklimde büyük bir değişiklik meydana gelmediği halde bazı toplumlarda tarih içinde kültürün çok esaslı şekilde gelişmesi bu olayı açıkça ispatlamaktadır. Fiziki çevre meydana gelebilecek kültür biçimlerini sınırlar. Fiziki çevreyi idare etmek için insanın kullandığı kültür unsurlarına teknoloji adını verecek olursak bu kültürün teknolojik yönü ne kadar ileri olursa yakın fiziki çevrenin bu kültür biçimini o kadar az sınırlayabileceğini söyleyebiliriz. Bu nedenle bir birine benzer çevrelerde gelişen toplumların kültürleri arasında dikkati çeker benzerlikler olur. Bu benzerlikler basit teknolojiye sahip toplumlarda daha çoktur. İlkel insan sanat eserlerinin incelenmesi aynı coğrafi bölgelerdeki insan toplumlarında bunların ya aynı ya da çok benzer olduklarını meydana koymaktadır.¹

¹DÖNMEZER, Sulhi: *Sosyoloji*. 10. Baskı. İstanbul, 1990, s. 133.

Gerçekten bitki ve hayvan gibi, insan da bir dereceye kadar içinde bulunduğu tabii çevreye bağlıdır. Yaşamak ve gelişebilmek için bu çevreye uymak zorundadır. Böylece beşeri coğrafyaya göre insan toplulukları ve onların hayat ve faaliyeti büyük ölçüde tesiri altında buldukları iklim, yerleştikleri memleket, ekip biçtikleri topraktan tecrit edilemez; edilirse ilmi bir şekilde tetkik edilemez ve anlaşılabilir. Nasıl ki mesela; bir kutup ayısı, bir deve, bir goril, bir kaktüs tabii muhitlerinden ayrı olarak tetkik edilemez ve anlaşılabilir ise; bir Lapon, bir Pygme, bir Bedevi hatta tabii muhitle münasebetleri çok daha fazla ve çok daha grift bir halde olan en ileri toplumlar ve bunların hayat ve faaliyeti de ancak çevre ile bağlantıları dahilinde tetkik edilirse anlaşılabilir.²

Eski Türkler bozkırlar coğrafyasında at ve demir üzerine kurulu kendilerine has bir kültür ortaya koymuşlardır. Fakat bu demirin ve atın mevcut olduğu her yerde böyle bir kültürün doğup gelişeceği mânâsına gelmemelidir. Nitekim sonraki asırlarda hem de aynı coğrafyada her iki unsura sahip olan başka kavimler farklı kültür tiplerinde yaşamaya devam etmişlerdir. Bir kültürün meydana gelebilmesi için yalnız maddi imkan ve iktisadi faktörler kâfi değildir. İnsan unsuru da bunda etkili olur. Aynı şartlar içinde yaşayan çeşitli toplulukların kültürlerinde görülen farklar, insan gruplarının sosyal telakki ve psikolojilerindeki ayrılıktan ileri gelir.³

Netice olarak diyebiliriz ki, Anadolu'daki halk oyunlarının çeşitliliğinde coğrafi koşulların tesirleri söz konusudur. Coğrafi faktörler, diğer beşeri birçok olaylarda olduğu gibi oyunlarda da önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte bugün Anadolu'daki halk oyunlarının çeşitliliğini sadece coğrafi şartlarla izah etmeye çalışmak büyük hata olur. Türk halk oyunlarının dünya üzerindeki coğrafi sınırlarını gözönüne alırsak konunun bu derece basit ve sade olmadığı anlaşılır. Tarih boyunca durmadan değişmiş ve bugün de her an değişmekte olan bu olayda coğrafi faktörlerin yanında; ekonomik, sosyal, kültürel, politik gibi çok çeşitli başkaca faktörlerinde tesiri söz konusudur.

²TANOĞLU, Ali: *Beşeri Coğrafya*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1183, 1. Cilt, İstanbul, 1966, s. 6.

³KAFESOĞLU, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayını: 74, İstanbul, 1984, s. 331.

VII. BÖLÜM

7. KÜLTÜR ETKİLEŞİMİNİN OYUNLARA TESİRİ

"Bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetlerden ve insanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği bütün yeteneklerden oluşmuş karmaşık bir bütündür". Tylor'un bu ünlü kültür tarifi halen daha birçok antropolojik kültür teorilerinin temelini oluşturmaktadır. Bugünün kültürü, geçen kuşakların çabalarının ve tecrübelerinin ürünüdür ve halen yaşayan insanların tecrübelerine göre değişir ve zenginleşir. Kültür bizzat kendi kendisini belirler. Kültür özellikleri, birbiri üzerine etki yapar; bundan yeni konbinezonlar ve sentezler meydana gelir. Her sosyo-kültürel sistem, şüphesiz çevresinden etkilenmektedir. Farklı kültürler arasındaki etkileşim neticesindeki değişimlerden başka aynı toplumun kültüründe zaman içinde sürekli olarak değişir. Kültür daima değişen, dinamik bir muhtevadır. Gelişen ihtiyaçlar, yeni tecrübeler, gelen yeni kuşakların ihtiyaçları kültürü değiştirmektedir.¹

Bir toplumun kültürü daha medeni yahut daha kuvvetli komşuların tesiri ile değişime uğrayabilir. Eski maddi medeniyetin ve ananelerin birliğine olan inanış zayıflar, yükselmek için sarf edilen gayret fazlalaşır. Toplumda eskinin yeni ile karışması yüksek sınıfların, daha medeni komşuların iyi sanılan bir takım kültürel olayların taklit edilmesi ile değişim başlar. Bir süre sonra farklar yavaş yavaş silinir ve eski kültür ince bir tabaka ile temsil edilir hale gelir.

Bizim danslarımızın güzelliği ve çeşitliliği pekçok milleti kışkandıracak kadar zengindir. Türk halk dansları eski uygarlıkların tesiri altında kalmış olabilir. Fakat Türklerin fethetmiş olduğu ülkelere yapmış olduğu tesir elbetteki altında kalmış olduğu tesirden çok daha fazladır.²

Bugün Anadolu'da oynanan halk oyunlarının oluşumunda ülke dışından gelen uygarlık ürünlerinin etkiside söz konusudur. Ancak bu etkinin yaratıcı, doğurucu değilde besleyici olduğu gözden ırak tutulmamalıdır. Yapılan araştırma ve incelemelerin çoğu Anadolu'daki halk oyunlarının

¹DÖNMEZER. Sulhi: *Sosyoloji*. 10. Baskı, İstanbul, 1990. s. 116.

²DOĞANÇ. Ayhan: *Halk Oyunları Üstüne Bir Deneme I*. Folklor Dergisi, 1. Cilt. Şubat-Mart-Nisan, 1970. Dergi No: 10-12. s. 18.

menşei bakımından, Asya'ya XI. yüzyıldan sonra da Anadolu'ya göçen Türk topluluklarına dayatılmıştır. Toplumsal yaşam süreci içerisinde yaratılan bir takım değerlere ülke dışındaki uygarlıkların etkisinin olabileceği düşüncesi sanırım daha gerçekçi ve geçerli bir düşünce olur. Bu durum kültürümüzün bu süreçte daha da zenginleşmesini sağlamıştır.

Farklı milletler arasında çağın gerekleri dahilinde hemen her alanda etkileşimin olması kaçınılmazdır. Fakat bu etki en fazla milletlerin kültür değerleri kabul edilen folklor ürünlerinde yaşanmaktadır. Durum böyle olunca sınır bölgelerinde komşu ulusların oyunlarının etkilerine sıkça rastlamak mümkündür. Oyunun bütünlüğünden ziyade bazı figürler vardır ki, birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bugün Anadolu'da Kars yöresi oyunları ile Gürcü ve Azeri oyunları arasındaki benzerlik, Trakya oyunları ile da kimi Sırp ve Romen oyunlarının benzerlikleri, bunlara tipik örnek teşkil etmektedir.

VIII. BÖLÜM

8. TOPLUMDAKİ SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞİMİN OYUNLARA TESİRİ

Teknolojik gelişmenin aileye, sosyal ilişkilere, üretim ilişkilerine etkileri olduğu muhakkaktır. Bizim toplumumuzda da yaklaşık iki asırdır batılılaşma yolunda gösterilen çabalar bir takım kültürel değişmelere, ticari ve teknolojik yeniliklere neden olmuştur. Bu arada yaklaşık iki asırdan beri Batı'ya yönelmiş bulunan Türk toplumunda da kültürel, ticari ve teknolojik yenilikler görülmüştür. Son yıllarda görülen süratli şehirleşme ve bunun getirdiği problemler sosyal ilişkileride etkilemiştir.¹

Günümüz dünyasında, iletişim alanında görülen yenilikler, kültür gruplarını birbirleriyle daha yakın temas haline sokmuştur. Bunun sonucu olarak kültürlerin birbirini birçok sahada etkilediği görülmüştür. Genel olarak şehirleşme, ekonomik bünyede meydana gelen bir değişim olmasına rağmen, sosyal yapıda geniş ölçüde değişimlere neden olmuştur.

Toplumdaki yaşam biçimini direkt olarak etkileyen sosyal ve ekonomik değişimler doğal olarak onun kültür hayatına etki edecektir. Kırsal kesimlerde bu etki çok askari seviyelerde kalmakla beraber büyük yerleşim birimlerinde daha fazla hissedilmektedir. Bu durum tarihsel süreçte Türk halk oyunlarını da fazlasıyla etkilemiş ve hatta bazı bölgelerimizde yok olmasına sebep olmuştur.

8.1. Teknolojinin ve Teknolojik Araçların Halk Oyunlarına Tesiri

Yaşadığımız sanayi yüzyılında insanı en çok etkileyen; ona bugünkü ileri yaşam düzeyinin mutluluğunu kazandıran ve geçen hergün yeni ufuklar açıp daha iyi yaşam dayanakları hazırlayan nesne, teknik ve teknik ilerlemelerdir. Teknik ilerleme sadece mekanik ve maddesel bir gelişme değil; bilim, sanat ve modern kültürü tanımlayarak, bugünkü uygarlığı oluşturan bir temel ögedir.²

¹SEZEN, Lütfü: *Erzurum Şehir Folkloru*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi. 1. Cilt, Erzurum, 1993, s. 41.

²İZVEREN, Adil: *Toplumsal Töre Bilim (Sosyal Ahlâk)*, Ankara İktisadi ve İdari Bilimler Akademisi, Bilim Dizisi: 1, Ankara, 1980, s. 150.

Teknik en geniş anlamıyla insanın, doğanın özelliklerini ve doğa yasalarını tanıyarak; kendine doğadan yararlanma olanağı sağlayan yetenekler ve vasıtalar, diye de tanımlanabilir. Bu nedenle teknik, insan niteliğini oluşturan önemli öğelerden biridir ve bu bakımdan teknik ve toplumsal gelişme, birbirini karşılıklı etkileyen ve birini ötekinden ayrı düşündürmeyen olgulardır. Teknik gelişmenin yaşam koşullarını değiştirerek toplumsal ilişkileri biçimlendirdiği bir gerçektir.³

Tekniğin; bilimsel, kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasal tüm toplumsal faaliyetlerde etkisi oldukça fazladır. Bu bağlamda halk oyunlarının oluşumunda ve yaşatılmasında teknolojinin önemli bir tesiri olmasına karşın, oyunların oluşumunun belli bir zamandan sonra durmuş olduğunu kabul etmek yanlıştır. Farklı yaşam koşulları yeni kültür yaratımlarına vesile olmuştur. Halk folklorik bir malzemeyi şu veya bu şekilde muhafazayı düşünmez, yalnız onun muhafazasını şart koşmadan varisine yaşayarak ve de yaşatacak doğaçlama yolu ile teslim eder. Oluşum toplumsal yaşamla paralellik arzeder. Yaşamda bir kesinti söz konusu olmadığına göre oluşumda kesintisizdir. Çağın getirdiği buluşlar neticesinde geleneklere bağlı kalınarak yeni oyunlar ortaya çıkmıştır. Tokat yöresinde traktörün bu bölgeye gelişi neticesinde oluşan "tombul makine" oyunu bariz bir örnek teşkil eder. Buna bağlı olarak gelenekler pek yavaş değişmesine karşılık onların etkisinde kalan halk yaratmalarının değişimi hızlıdır.

Eskiden kemeçe eşliğinde söylenen bir türküyle oynanan oyun, bugün kemeçeden "teyp" denen araca aktarılarak sürdürülüyor. Çalgıcıya gerek duyulmuyor. Ağıtların ezgilerin böyle yeni araçlarla yayıldığını, yöreden yöreye taşındığını biliyor ve görüyoruz. Bu olay halk bilgisi varlığının "yöresel" oluşumunu yavaş yavaş ortadan kaldırıyor, ya da yörenin genişlemesini sağlıyor. Bir Erzurum türküsünün İstanbul'da, bir Adana ezgisinin Samsun'da araçtan dinlenişi gibi. Bu "aktarma" olayı halk bilgisi varlığının, geniş bir alanda bilinmesini sağladığı gibi yöreselliğini de azaltıyor.⁴

Teknolojinin kültürümüze özellikle halk oyunlarına sağladığı bir takım olumlu katkılar yanında tabiki olumsuz etkileride söz konusudur. Genel

³İZVEREN, Adil: A.g.y., s. 152.

⁴EYÜPOĞLU. İsmet Zeki: Anadolu'da Halk Bilgisi Varlıklarının Oluşumu, Folklor ve Etnografya Araştırmaları, İstanbul, 1984, s. 88.

mânâda teknik ilerlemenin zaman birimi içindeki hızı, gelişmenin izlenmesini ve dolayısıyla kontrolunu güçleştirmiştir. Teknik, ekonomik ve sosyal ilişkileri adeta kendi başına biçimlendiren ve onu insanın yazgısını çizen bir etken haline getirilmiş olup, insanı geleceği bakımından korkutan yeni evren ve toplum sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

IX. BÖLÜM

9. CUMHURİYET SONRASI HALK OYUNLARI

Türkiye'de halk oyunları hakkında ilk yazı 1990 yılında Rıza Tevfik (Bölükbaşı) tarafından yazılmıştır. Bir tıp yıllığında yayınlanan ve "Raks" başlığını taşıyan bu yazıda, halk oyunları üzerinde bugün bile geçerliliğini kaybetmeyen hususlara temas edilmiş, önemi küçümsenmeyecek bilgiler yer verilmiştir. Bu yazı Türkiye'deki halk oyunu çalışmalarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bundan sonra halk oyunları alanındaki ilk aşama Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, Türk aydınının halk arasına karışmasıyla başlamıştır. Bizzat Atatürk halk oyunlarına özellikle önem vermiş, halkın arasında oyunlara katılmıştır.¹

Türkiye'de folklorun bir bilim dalı olarak önemi ve gerekliliği, Cumhuriyet'in ilanından hemen dört-beş yıl sonra kendini hissettirmiş ve ilk olarak Ankara'da bir "Türk Halk Bilgisi (Folklor) Derneği" kurulmuştur.

Folklorun kadrolarından olan halk oyunları çalışmaları bilimsel anlam ve içerik bakımından batıda çok öncelerde başlamasına rağmen bizde ise tamamen Cumhuriyet Devri'nin büyük ve verimli kültür hareketleri içinde görülmektedir.

Cumhuriyet, siyasi halkçılık yanında, bilimsel halkçılığı ki halkevlerinin kuruluş gayesi budur, esas prensipleri içine almış olması dolayısıyla ki, yurdumuzda folklor bir bilgi sıfat ve haysiyetiyle, layık olduğu önem ve değeri bu zamanda alabilmiştir. Çünkü, folklorla ait çalışma ve araştırmaların, aynı zamanda siyasi halkçılığın vücut ve inkişafı için en sağlam bir yol, bir ışık hizmetini göreceği muhakkaktır. Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra yurdumuzun birçok köşelerinde folklor (halk bilgisi) işleriyle uğraşmak hususunda şuurlu hareketler, hedefi az çok belirmiş çalışmalar başlamıştır. Milliyetçi bazı bilginlerimizde, yazdıkları makalelerle bu nokta etrafındaki ilgiyi kuvvetlendirmeye çalışmışlardır.²

¹EROĞLU, Türker: *İnsan ve Oyun. Oyun. Dans ve Halk Oyunları*. Milli Folklor Yayınları: 3. Kayseri, 1994. s. 36.

²ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: *Cumhuriyet'le Birlikte Türk Folklor ve Etnoğrafya Çalışmaları*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları: 1. Ankara, 1973. s. 20.

1926 yılından itibaren İstanbul Belediye Konservatuarı tarafından araştırma ve derleme gezileri tertiplenmiştir. Bunlardan dördüncüsü özellikle halk oyunları açısından oldukça faydalı olmuştur.

Bu gezi; Trabzon, Rize, Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Erzurum ve çevrelerini kapsamak üzere Doğu ve kısmen Kuzey Anadolu taraflarına aittir. 15 Ağustos - 17 Eylül 1929 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu gezi, maddi faydaları bakımından, önekilere göre çok değerli sonuçlar verdiği gibi, gene bu fırsatla "Halk Oyun ve Sazları"na dair zengin bilgiler de toplanmıştır. Konservatuar tarafından yapılan bu araştırma gezisi sırasında 300 parça halk türküsü derlenmiş ve geziye ait iki kitap da basılmıştır. Bu kitaplardan birisi "Şarki Anadolu Türkü ve Oyunları" diğeri ise "Halk Türküleri"dir. "Şarki Anadolu Türkü ve Oyunları" heyet üyelerinden ve bizde müzik folkloruna dair en değerli ve geniş yayımlar yapan rahmetli Mahmut Ragıp Gazimihal tarafından kaleme alınmıştır. Ait olduğu saha için büyük bir değer olan bu kitapta Mahmut Ragıp gezinin nasıl yapıldığını, ne suretle geçtiğini, Doğu Anadolu türkülerinin özellikleriyle, halk saz ve oyunları hakkında zengin ve geniş bilgiler vermiştir.³

Bundan sonra ikinci ve çok önemli bir halk bilim hareketi de 1927 yılında Anadolu (Türk) Halk Bilgisi Derneği'nin kurulmasıyla başlamıştır. Türkiye'de ilk kez kurulmuş olan bu folklor derneği, halk biliminin; konu, yöntem ve ulusal kültürdeki yerini belirleyerek Türk aydınlarına ilk ışığı tutan önemli bir kuruluş olmuştur. Denilebilir ki, Türk halk biliminin temelleri bu kuruluş tarafından atılmıştır. Bir süre sonra bu derneğin adı Türk Halk Bilgisi Derneği'ne çevrilmiştir. Dernek 1929 yılından sonra bütün çalışmalarını İstanbul mümessilliğine devretmiştir.⁴

Türk Halk Bilgisi Derneği 1932 yılında halkevlerine katılmak suretiyle çalışmalarına son vermiştir. 1946 yılında ikinci kez aynı ad altında açılan dernek çalışmalarını eski tempo ile sürdürememiştir.

Türk ulusuna büyük hizmetleri geçmiş olan halkevleri 19 Şubat 1932 yılında Atatürk'ün isteği üzerine kurulmuştur.

³ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: A.g.y., s. 33.

⁴EVLİYAOĞLU, Sait - BAYKURT, Şerif: *Türk Halk Bilimi*, Ofset Matbaacılık, Ankara, 1988, s. 87.

Halkın her türlü yaşantısını konu edinen kuruluşlar olarak meydana getirilen halkevleri, halk bilimin her dalında araştırma ve derlemeler yapmış, eserler vermiştir. Daha sonra 1951 yılında kapatılmıştır.

1963 yılında ikinci kez açılan halkevleri çalışmalarını genellikle halk oyunları alanına yöneltmiştir. Kuramsal bilgilere yer vermek üzere genel merkez bünyesi içinde bir "Folklor Enstitüsü" kurma çabasına girişmiş, fakat ilk halkevlerinde olduğu gibi verim sağlanamamıştır.

1950 yılından sonra pekçok sayıda kurulan ve genellikle halk oyunları alanında çalışmalarını yoğunlaştıran özel dernekler açılmış ve bu alanda gerçekten önemli kabul edeceğimiz çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İlk önceleri Türkiye genelinde sayıları onu bile bulmazken bugün bu alanda faaliyet gösteren binlerce dernek, kurum ve kuruluşa ulaşılmıştır. Bundan sonra Anadolu'da halk oyunları çalışmaları belli bir düzene kavuşmuş ve bu sayede daha büyük kitlelere ulaşma imkanı sağlanmıştır. Bugün halk oyunları artık bu tip kurumların yanı sıra, orta öğretime ders olarak konulmuş, hatta üniversitelerde, bu alanda eğitim veren bölümler dahi açılmıştır. Bu vesileyle halk oyunlarımıza bilimsel bir hüviyet kazandırılıp yozlaşmasının önüne geçilmiştir.

9.1. Folklor Konulu Kurumların Halk Oyunları Çalışmaları

1926'da ilk defa İstanbul Belediyesi Konservatuarı tarafından Halk Müziği Derleme Gezileri'nde halk oyunlarına da yer verilmiştir.

1929 yılında İstanbul Belediye Konservatuarı; Trabzon, Rize, Erzurum halk oyunlarını filme almıştır.

Halk oyunları üzerine en büyük kayda değer çalışmayı 1932'de kurulan Halkevleri yapmıştır. Dağınık olarak yapılan çalışmalar düzenli bir biçimde yürütülmeye başlanmıştır. Teorik ve uygulamalı çalışmalar yapılmış, şenlikler düzenlenip, her ilde halk oyunları topluluğu kurulmuştur. Bu çalışmalar 1944 yılında Köy Enstitüleri'ne ve Öğretmen Okulları'na sığarmıştır.

1955 yılında Yapı Kredi Bankası "Türk Halk Oyunları Yaşatma ve Yayma Tesisi" adlı bir örgüt kurarak, ondört yıl boyunca dördü bölgesel, ondört halk oyunları festivali düzenlemiştir. Bu tesis tarafından 1961 yılında ilk defa halk dansları semineri tertiplenmiştir.

1954 yılında Türkiye Milli Talebe Federasyonu kurularak halk oyunları alanında çalışmalar yapılmıştır. 1966 yılında kurulan Türk Folklor Kurumu ise bu alanda bir okul açarak çalışmalara farklı bir boyut kazandırmıştır..

1952 ile 1968 yılları arasında tertiplenen bir seminer ile Metin And ve Şerif Baykurt'un yayımlandığı kitaplar dışında herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. 1968 yılında Milli Eğitim Bakanlığı, TRT ve Türk Halk Oyunlarını Yayma ve Yaşatma Tesisi işbirliği ile halk oyunlarımız filmle tesbit edilmiştir.

Bu yıllardan sonra kurulan birçok dernek, kurum ve kuruluş halk oyunlarımızı yaşatma ve yayma çabalarını sürdürmüşlerdir. 1973 yılında Turizm Bakanlığı bünyesinde Devlet Türk Halk Oyunları Topluluğu kuruldu. Daha sonra bu topluluğun ismi Devlet Halk Dansları Topluluğu olarak değiştirilmiştir.⁵

Daha sonraları Milli Eğitim Bakanlığı ve Gençlik ve Spor Bakanlığı gerek birlikte ve gerekse ayrı ayrı halk oyunları yarışmaları tertipleyerek faaliyetlere ülke çapında hareketlilik kazandırmışlardır.

Bu çalışmalar dışında halk oyunlarını ilmi (bilimsel) mânâda ilk ele alan müessese Kültür Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı olmuştur.

Akademik çalışmalar üniversitelerin; Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji, Antropoloji, Halkbilim Bölümleri'nde sürdürülmüştür. Daha sonraki yıllarda; İ.T.Ü., Ege Üniversitesi ve Gaziantep Üniversitesi Konservatuarları bünyesinde kurulan Türk Halk Oyunları Bölümleri bugün bu alandaki en ciddi çalışmaları yapmaktadır.

⁵ EROĞLU, Türker: A.g.y., s. 37.

9.2. Halk Oyunları Yarışmalarının Oyunlara Tesiri

Günümüzde; Dünyada ve Türkiye'de sahne sanatı olarak kabul edilen halk oyunlarının sahnelenebilmesi için çeşitli olanaklar tınınmış, halk oyunları festivalleri ve buna benzer organizasyonlar oluşturularak, daha büyük izleyici kitlelerine ulaşmaya çalışılmıştır. Yine bu sebeplerle halk oyunları yarışmaları düzenlenerek, toplulukları daha disiplinli çalışmalara teşvik edip, halk oyunlarımızın daha geniş bir tabana yayılmasını sağlamak amaçlanmıştır.

Yarışma düzenlemek; halk oyunlarına hizmet verebilmek, onu gündemde tutabilmek, aynı kültüre sahip insanları kaynaştırabilmek, milli şuuru en üst seviyeye çıkarıp hep o seviyede tutabilmek amacına yöneliktir. Bu amaçla Türkiye'de çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından tertiplenen yarışmaların olumlu ve olumsuz sonuçları olmuştur.

Son yıllarda moda haline gelen halk oyunları yarışmaları ve bu yarışmaların zaman sürelerinin azlığı nedeniyle oyunlarımızın ve müzeklirinin kesilip kuşa çevrilerek bir diğer oyuna eklenmesiyle hazırlanan düzenlemeler, halk oyunlarımızın otantik vasıflarının fevkalade bozulmasına sebebiyet vermiş bulunmaktadır. Bu bozuk düzenlemeler yeni nesillerce gerçek addedilerek alışkanlıklar kazandırılmış, kaynaktaki gerçek unutulmuş, bu uyduruk düzenlemeler yaygınlık kazanmıştır.⁶

Yarışma kriterleri halk oyunları topluluğunu olduğu gibi değil, kendi isteği ve biçimiyle değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bir yarışmanın olabilmesi için böyle bir zorunluluk vardır. Durum bu şekliyle isteyerek veya istemeyerek halk oyunlarına zarar vermektedir.

⁶AYTER, Adli: *Türk Halk Oyunlarının Sahnelenmesinde Karşılaşılan Problemler ve Yanlışlıklar*. Türk Halk Oyunlarının Sahnelenmesinde Karşılaşılan Problemler Sempozyumu Bildirileri, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 102, Ekim, 1987. Ankara, s. 41.

SONUÇLAR

Bir milletin sahip olduğu kùltür ne kadar eski olursa olsun yaşam sürecinde fertlerin veya toplumların ekonomik, sosyal ve ruhi ihtiyaçları nisbetinde bir takım değişimlere uğramış olması kaçınılmazdır. Bu bağlamda halk oyunlarında günümüzdeki şekline ulaşınca kadar onu etkileyen bir takım olaylara maruz kalarak çeşitli değişimlere uğramış olması kaçınılmazdır. Bu durum onun bazen gelişmesine bazen de yok olmasına sebep olmuştur.

Bir milletin kùltürünün önemli bölümlerinden birini oluşturan halk oyunları kaynağından itibaren her dönemde ve her şekliyle nereden gelirse gelsin ve ne amaca hizmet ederse etsin, her zaman içinden çıktığı toplumun kendine özgü karakteristik özelliklerini yansıtmıştır.

Halk oyunları her ne kadar çeşitli topluluklarca seyredilip beğenilme kaygısı duymadan ortaya çıkmış ise de bugün seyirlik sahne sanatı olarak toplum hayatında giderek önem kazanmış ve sanatsal bir yapıya bürünmüştür.

Halk oyunları dikkatle izlenecek olursa onda ibadeti sembolleştiren mistik bir ifadeyi sezinlemek güç değildir. Bazılarında ise tabiatın çeşitli ifade vasıtalarıyla kaynaşp estetik bir mahiyette soyluluk kazandığı hissedilmektedir.

İlkel şekliyle halk oyunlarında bir sihir ve büyü fonksiyonu söz konusudur. İlkel toplumlar anlayamadıkları tabiat olaylarına sihir ve büyü yolu ile hakim olabileceklerine inanmışlardır. Eski insan tabiatta ölmek ve tekrar dirilmek gibi evrensel bir prensip hüküm sürdüğüne inanmaktaydı. İlkel düşüncede kış; ölümü, bahar ise tekrar dirilmeyi temsil etmekteydi. İşte bu düşünceyle ilkel insan sihir ve büyü yolu ile kışı, yani ölümü kovmak, baharı bir an evvel getirerek tekrar dirilmeyi sağlamak için oyun oynama eğilimi göstermiştir. Bugün bu mistik unsurların izleri birçok yöremizin halk oyunlarında görölmektedir.

Günümüzde halk oyunları alanında çalışma yapan pekçok insan oyunların törensel ve dinsel yanlarını yeniden bulma çabası içindedirler.

Türk Halk Oyunları tarihin bazı dönemlerinde gerek din ve gerekse devlet adamlarının sert tepkilerine maruz kalmış, toplum dışına itilmek istenmiştir. Bu durum neticesinde oyunlar halk geleneği olarak ya dağlarda ya da mezhep ve tarikatlar aracılığıyla gizli yerlerde yaşam bulabilmiştir.

Bugün yurdumuzda sayıları binleri bulan halk oyunları, Orta Asya'dan birlikte getirdiklerimizle Anadolu'da bulduklarımızın bir karışımı, bir sentezidir.

Halk oyunları günümüzde sadece seyirlik sahne sanatı olarak görülmekteyse de onun asıl kaynağının çok iyi bilinmesi ve çalışmaların bu doğrultuda yönlendirilmesi gerekmektedir. Sanat her ne kadar içinde yaşadığı toplumu yansıtıyorsa da bugün toplumun büyük bir kesimi sanata ve özüne yabancılaşmıştır.

Halk oyunlarımızdan bazıları toplum vicdanında derin izler bırakmış olan büyük olayların, oyun figürleri halinde zamanımıza kadar gelmiş birer hikayesi durumundadır.

Gerek oyunda, gerekse sanatta hayatın yeniden üretimi, yeniden yaşanması, toplum bilim açısından oldukça önemlidir. İnsanlar sanat eserlerinde hayatlarını yeniden yaşarken, toplumsal yaşayış için kendilerini hazırlarlar, yetiştirirler ve ona uyarlar.

Sonuç olarak insanlar her dönemde, yaşamın her alanında toplumsal gereksinimleri dahilinde bir takım arayışlara yeniliklere yönelmişlerdir. Doğal olarak Halk Oyunlarında her dönemin getirdiği şartlara uygun olarak bir gelişme arzemiş ve bugünkü şekliyle günümüze ulaşmıştır.

Bu düşüncelerin ışığı altında başladığımız çalışmamızda halk oyunlarının tarihsel süreçteki gelişimini ve ona bu süreçte etki eden olumlu olumsuz faktörleri inceleyip ortaya koymaya çalıştık.

Türk halk oyunları, Türk soyunun en eski izlerini üzerinde yaşatan tarihi birer belge olduğu kadar, gelecekteki Türk milli sanatının gerçek kaynağını da oluşturmaktadır. Onları en yetkili ellerde araştırmak bir sonuca bağlamak ve modern sanat dünyasına ulaştırmak bizlerin milli görevlerindedir.

KAYNAKLAR

- AKPINAR, Turgut: Türk Tarihinde İslâmiyet, İletişim Yayınları: 218, 2. Baskı, İstanbul, Temmuz, 1994.
- AKSAN, Şebnem: İlkel Topumlarda Dansın Yeri ve Günümüz Dans Sanatına Yansıması, Sahne Sanatları ve Müzik, Mimar Sinan Üniv., Devlet Konservatuarı Araştırma İnceleme Değerlendirme, İstanbul, 1992.
- AND, Metin: Oyun ve Bügü, İş Bankası Kültür Yayınları: 144, İstanbul, 1974.
- AY, Gökten: Folklora Giriş, İ.T.Ü. Türk Musikisi Devlet Konservatuarı Mezunları Derneği Yayınları 1, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- AYTER, Adli: Türk Halk Oyunlarının Sahnelenmesinde Karşılaşılan Problemler ve Yanlışlıklar, Türk Halk Oyunlarının Sahnelenmesinde Karşılaşılan Problemler Sempozyumu Bildirileri, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 102, Ankara, 1987.
- BAŞARGAN, Özdemir: Gurbet Senfonisi, Yeni Dünya Yayınları, İstanbul, 1979.
- BULUT, Sebahattin: Türk Halk Oyunlarında Totemizm ve Şamanizm İzleri, Atatürk Üniversitesi, Mediko Sosyal Dairesi Folklor Araştırmaları Dizisi 1, Erzurum, 1983.
- ÇAKIR, Ahmet: Türk Halk Oyunlarının Tasavvuf İçindeki Yeri ve Önemi, Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Yayınları, 10. Sayı.
- ÇAKIR, Ahmet: Türk Halk Oyunlarında Hayvan Motifleri Üzerine Bir Atlas Denemesi, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, III. Cilt, 1986.

- DOĞANÇ, Ayhan: "Halk Oyunları Üstüne Bir Deneme 1" Türk Folklor Araştırma Dergisi Yayınları, İstanbul, 1952.
- DÖNMEZER, Sulhi: Sosyoloji, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 10. Baskı, İstanbul, 1990.
- EROĞLU, Türker: İnsan ve Oyun, Oyun, Dans ve Halk Oyunları, Milli Folklor Yayınları: 3, Kayseri, 1994.
- ESİN, Emel: İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihine Giriş, İstanbul, 1978.
- EVLYAOĞLU, Sait - BAYKURT, Şerif: Halk Bilimi, Ofset Matbaacılık, Ankara, 1988.
- EYÜPOĞLU, İsmet Zeki: Anadolu'da Halk Bilgisi Varlıklarının Oluşumu, Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları, İstanbul, 1984.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp: "Taklitçi Halka Oyunları" Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Yayınları, Temmuz, 1950.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp: "Anadolu Halka Oyunları II", Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Yayınları, 2. Cilt, Eylül, 1951.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki: Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1953.
- GÜNGÖR, Harun: Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnanışlar, Erciyes Yöresi I. Folklor Halk Edebiyatı ve Etnoğrafya Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Yayınları 14, Kayseri, 1991.
- İNAN, Abdulkadir: Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, 4. Baskı, Ankara, 1995.

İNAN, Abdulkadir: Eski Türk Dini Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1976.

İZVEREN, Adil: Toplumsal Törebilim (Sosyal Ahlâk), Ankara İktisadi ve İdari Bilimler Akademisi, Bilim Dizisi: 1, Ankara, 1980.

KAFESOĞLU, İbrahim: Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1983.

KALAFAT, Yaşar: Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayın, Sayı: 112, Ankara, 1995.

KOŞAY, H. Zübeyr: Etnoğrafya ve Folklor Klavuzu, Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları, V. Ankara, 1939.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat: Edebiyat Araştırmaları, Ankara, 1966.

ÖGEL, Bahaeddin: Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Cilt, 2. Baskı, Ankara, 1993.

SALCI, Vahit Lütfü: Gizli Türk Dini Oyunları, Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları, Anadolu Sanat Yayınları: 12, Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları Dizisi: 2, İstanbul, 1985.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem: Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi, Otağ Yayınevi, İstanbul, 1983.

SEZEN, Lütfü: Erzurum Şehir Folkloru, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, Erzurum, 1993.

TAN, Nail: "Türk Halk Oyunlarının Günümüzdeki Sorunları" Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Yayınları, 17. Cilt, Nisan, 1976.

TANOĞLU, Ali: Beşeri Coğrafya, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1183, 1. Cilt, İstanbul, 1966.

TECER, Ahmet Kutsi: "Oyun-Rakıs Hakkında Mühim Bir Eser", Türk Folklor Araştırmaları Dergisi Yayınları, 5. Cilt, Mayıs, 1958.

TECER, Ahmet Kutsi: "Oyun Folkloru" Türk Folklor Araştırma Dergisi Yayınları, 7. Cilt, Ekim, 1961.

TECER, Ahmet Kutsi: "Düğün ve Oyun", Türk Folklor Araştırma Dergisi Yayınları, 3. Cilt, Haziran, 1963.

TEKİN, Şinasi: Uygurca Metinler II. "Maytrisimit", Ankara, 1973.

TOPÇU, Nurettin: Mevlana ve Tasavvuf, Hareket Yayınları: 52, İstanbul, 1974.

TÜMER, Günay - KÜÇÜK, Abdurrahman: Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara, 1988.

Türk Tarihinin Sistematığı Meselesi Seksiyonu Genel Raporu, Türk Dünyası Araştırmaları Kongresi, 5-9 Eylül, 1991.

URAZ, Murat: Türk Mitolojisi, Mitologya Yayınları: 2, İstanbul, 1992.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir: Cumhuriyet'le Birlikte Türk Folklor ve Etnoğrafya Çalışmaları, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları 1, Ankara, 1973.

YÖNETKEN, Halil Bedi: Kıyamı Zikirler ve Türk Dini Rakısları, Türk Folklor Araştırmaları Yayınları, 7. Cilt, Temmuz, 1962.

ÖZGEÇMİŞ

1968 yılında Erzurum'da doğdu. İlk ve Orta öğrenimini burada tamamladı. 1988 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi, Türk Musikisi Devlet Konservatuarı, Türk Halk Oyunları Bölümü'nü kazandı. Buradan mezun olduktan sonra, bir yıl İstanbul Bağcılar, Mehmet Niyazi Altuğ Lisesi'nde Halk Bilimi ve Müzik dersleri öğretmenliği yaptı. Bu arada oyuncu ve eğitici olarak yurt içinde ve yurt dışında birçok festival ve yarışmalara iştirak etti. 1994 yılında aynı Üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Halk Oyunları alanında Yüksek Lisans yapmaya hak kazandı. Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın halk oyunları seçici kurul üyeliği yanı sıra 1996 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu'nda Halk Oyunları Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. Halen bu görevi sürdürmektedir.

